MUNGIA TA MUNGIARRAK

MUNGIA SU TIERRA Y SUS HOMBRES

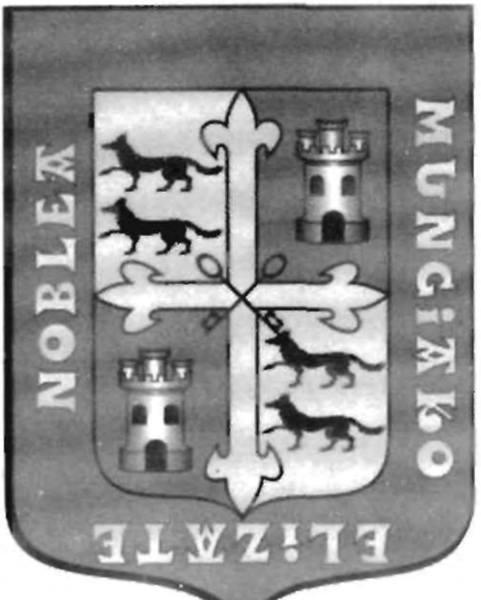

Mungia erriaren ikurdia

OLAZAR ETA URIBE'TAR MARTIN'EK

Lege Gordailua: BI-2541-00

Fotokonposaketa eta inprimaketa: Flash Composition, S. L.
Alameda Recalde, 6 - 48009 BILBAO

AURKEZPENA

Mungia'ko ta beste errietako irakurleok, ona emen zuen eskuetan Mungia erriaren edestia, istoria, erritar zeientzat egiña, ez jakitunentzat eta. au bai gura neukela. errez irakurteko era pozgarriz egiña.

Oraintsu irakurri dot. astitsu eta astiro, Juan Gutieirez Bilbao'k idatzi eban "Historia de Mungia" deritxon liburua. Liburu au idazleak 1933n. urtean idatzi eta oraintsuago Mungia'ko Udal Batzak argitaratu dau argazkiz. eta ez dago salgai. agortuta baiuo.

Liburu ederra da. edestiko jakingarriz ondo ornidua. baiña eragozpen bi daukaz: Erderaz dagoala eta irakurteko gatxa dala. astuna.

Ba-dakit beste mungiar batzuk gure erriaren edestia idazten clabiltza-na eta orrek poztu egiten nau. Gaiñera nik bajño askoz obeto egingo dabe edesti-lana. ni ez naz edestilaria (istoriadorea)-ta.

Nik Hburu o'negaz lortu nai dodana ez da besterik, irakurleentzar mungiarrentzat batez be. irakurgai errez eta pozgarria eskintzea baiño. Errez irakurteko eta erriaren edesti edo istoria'ko jakingarririk gurenak ikasteko izango dan liburua. Liburu laburra egin gura dot, baiña jakinga-rriak asko dira. Labur esan bcar!

Liburu au, oñarri lez euskeraz idazten dot, gure erriaren izkuntza eus-kerea dalako. baiña euskerea ez dakienentzat beti egingo dot laburpen bat.

Gaiñera. 1933n. urtetik ona gure errian gauza asko jazo dira eta oneik ez dagoz Gutierrez'en liburu ederrean. Lenagoko gauzelan be billaketa-lana egin da eta ba-dagoz ainbat gauza Gutierrez'ek ez dakazenak eta jakin-berrekoak.

Euskeraz dala liburu au esan dot. baiña nik erabilliko dodan euskerea 1968n. urtea baiño lenago erabilten zana da. gure erritan'ak darabillena bera. apur bat apainduta.

Irakurle! Arlu eta irakurri! Bizkai'koa ta Mungia'koa izateaz poztu egingo zara. Ederra da gure edeslia. isloria!.

PRESENTACION: Lector! Te presento un libro sencillo, con base historica, pero mas facil para la lectura que el libro de Juan Gutierrez titulado "Historia de Mungia".

Se que hay otros que estan escribiendo la historia de Mungia. Sin duda, como historia, sera mejor que este libro y me alegro de ello. Yo te ofrezco un entretenimiento.

Encontraras en este libro algunos datos antiguos que no trae Gutierrez. Pocos. Son fruto de recientes investigaciones. Y datos que son posteriores al año 1933 en que se escribio aquel libro. Estos datos son mas cercanos a nosotros y muy interesantes.

Munguia 2000-02-17
Martin Olazar Uribe

I.- LUR-AZALAREN EDESTIA

Izadiak, eta sinistedun garanontzat Jainkoak, bizilekua gertatu dau gutzat, astiro, kontuz, millak milloien urteen joanean. Zortzi milla milloi urte inguru daukazela gure munduak esaten dabe jakitunak.

Zortzi milla milloi urte onein asieran uiñak (ondak) agertu ei ziran, batzuk baiezko tximist-indarragaz eta beste batzuk ezezkoagaz. Uin oneik moltzo ikaragarri bat osotzen eben, sinistu eziñeko neurria eukan bola bat ziran.

Baiezko ta ezezko indarrak alkar berotzen eben eta bola ori suzko biurtu zan eta sasoi bat eldu zanean lerketa (esplosiño) ikaragarri bat izan eban. Millaka zati egin zan eta zatiak inguruan zabaJdu ziran. Orrelan sortu ei ziran izarrak eta galaxiak. Gaur be oraindiño zabalketa ori amaitu barik ei dago. Mundu-zatiak zabaltzen doaz gaur be. Ain da aundia, neurri- bakoa, inguruko utsaren utsa!

Milloika zati orrein artean bat aukeratu eban Egilleak gutzat: Eguzkia. Eta eguzkiak be zati bat bota eban utsera: Lurta.

Lurra, asieran suzkoa zan dana eta eguzkiaren inguruan biraka ebillan eta eguzkia ta lurra batera bidez doaz, ez dakigu norantza. Eguzkiak eta lurrak bere buruari birak emoten dautsez tronpoi baten antzera. Biraka orretan lurrak be zati bat bota eban utsera eta orixe da iretargia.

Gure lur au, eguzkitik urrintxu egoan eta otzituten asi zan eta otz onek lurraren azala gogortu egin eban, sua barruan geratzen zala. Lurraren azala geroago ta sendoagoa biuitu zan eta gaiñean egozan lurrunak be ur biurtu ziran. Ona emen euria! Eurite aundiak! Eta ondoren lez itxasoak. Lurraren inguru guztia dana zan ura, itxasoa.

Baiña lurraren barruan sua egoan eta uraren azpitik sumendiak, bolkanak, agertzen dira eta orrelan uraren gaiñean mendiak agertu ziran.

Gure inguruan iru mendi moltzo aundi agertu ziran: Akitania'koak, Asturietekoak eta Ibairu-mendiak. Iru txuntxur orrein bitartean dana zan

itxasoa: Asi Kantauri'n eta Lur-arte edo Mediterran itxasora arte, dana zan itxasoa. Gure Bizkaia eta or bairuan gure Mungia, itxaspean egoan dana. Eta itxaso aundi ta zabal onek orrelan iraun eban, gitxi gorabera, 900 milloi urtean.

Itxaso orren azpian lurra sendotzen doa eta or sortu dira gaur ikusten doguzan lur-azalak edo kapak, batzuk sumendiak atera dabez eta beste batzuk lurraren gaiñean, itxaspean, sortu dira. Orrei lur-azalak edo estratoak esaten dautsegu. Aulobideen alboetan eta edonon ikusten dira eta jakitunak ba-dakie zenbat milloi urte daukezan.

Gure mendi-ganetan eta atx batzun baiTuan arraiñen gorpatz legortuak edo fosilak agiri dira. Mendi oiTeik itxaspean ainbeste urte egin ebelako da ori. 900 milloi urte orreitan iru mendibillak (Akitani, Asturi. Ibero) eta itxaspeko lurra ez dagoz geldi. Apurka- apurka eragiña dauke onelan: Iru mendibil orreik erdian dauken lur-azalari bultz egiten dautsoe eta lur-azalean tximurrak agertzen dira. Ulertzeko: Papeiak alkarren gaiñean dagozenean alboetatik sakatu ezkero izurrak egiten dabezan lez, olantxe lurrak be. Orrelan sortu ziran gure inguruko menditxuak. Jata, Sollube, Berriaga eta olakoak. Jata, esaterako, esan lei sumendi edo bolkan batek sortua dala, eta daukazan iru erpiñak sumendiaren agoak edo kraterrak dirudie.

Aldi baten alboko itxasoak be beeratu egin ziran, gure lurra alboko indarraz goratu eta orrelan agertu zan gu bizi garan lurralde au.

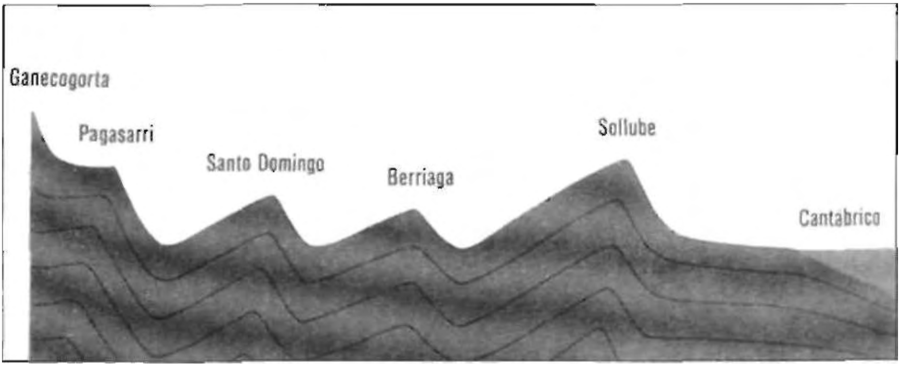

Papelak-izitrrak

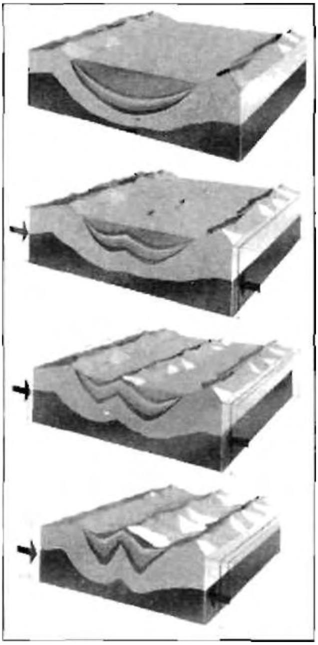

Mendiuk sonzen.

Itxasoaren barruan, ez dakigu non, bizidu-na sortu ei zan, batzutan landarak sentimen barik eta beste batzutan, geroago, sentipen-dunak. Orra or munduan entzun zan lenengo aiena! Eta gero, milloiak urteen joanean, lurrera zabaldu ziran landarak eta piztiak, eta piztien ondoren, orain milloi bi urte, gizona ta emakumea. Dana doa aurrera ta aurrera, barruko indar batek eraginda eta eiburu bat dauala.

Milloi bi urte daroaguz ba munduan buru argidunak garanok. Zer dira miltoi bi urte. munduaren asieratik igaro diran zortzi milla milloi urteakaz konparatu ezkero? Ara: Mun-duaren joana dana, zortzi milla milloi urte. egun batera sartuko ba gendu. gizona bizi dan aldia, gabeko amabietako azken-kanpai-otsa baiño ez litzake izango.

HISTORIA GEOLOGICA

Tratemos, en primer lugar, de reñexionar sobre el origen de nuestro suelo, mirando la cosinogonia y la geologi'a.

Ocho mi) niillones de anos tiene de existencia el mundo: ondas con cargas positivas y negativas, enorme bola de fuego, explosion y dispersion en trozos que se sigue realizando. Uno de estos pedazos es el sol que a su vez lanza una parte suya que forma lo que sera la tierra y esta lanza a la orbita la luna.

Comienza la epoca del enfriamiento de la tierra y sobre el]a se condensa el vapor que da origen a las lluvias que a su vez hacen surgir los mares.

El fuego interno produce explosiones que hacen surgir algunas montañas sobre el agua. Surgen los montes de Aquitania, los de Asturias y los Ibericos. Entre estos tres macizos; esta el mar que une lo que hoy es el Cantabrico con el Mediterraneo. Nuestra tierra estuvo bajo el mar durante 900 millones de aftos.

Durante este largufsimo periodo la tierra bajo el mar se robustece, se van formando las capas que hoy vemos en las rocas y sobre estas la tierra fertil por

sedimentacidn continua y en tantos millones de años. *Asi* se forman los estratos, algunos de origen volcanico. Asi se explica que nuestras rocas calizas esten formadas por cuerpos de peces y que sobre las montañas mas altas aparezcan fosiles de peces.

Durante esos 900 millones de años, la tierra tiene varios movimientos lentisimos: Los tres macizos indicados presionan a nuestro suelo hacia el centro, dando origen asi a pliegues que son nuestras colinas y montañas bajas como Jata, Sollube y Berriaga. Tambien el nivel del mar bajo mucho. Como resultado de todo, quedo al descubierto esta parte de la tierra en que vivimos.

Dentro de este larguisimo periodo en algun rincon de los mares aparecio un ser que se movia de por si, desde dentxo, mas tarde un ser que tuvo la primera sensacion de dolor y de ahi poco a poco, todo fue evolucionando hasta llegar al hombre.

Dos millones de años Ilevamos los hombres *y* las mujeres sobre la tierra. Poco tiempo. Veamoslo con una comparacion: Si toda la existencia del mundo creado la redujeramos a un dia, la existencia de la humanidad no ocuparia mas tiempo que la ultima campanada de la media noche.

II.- LEIZETAKO GIZONA

Piztiz ugari biurtu zan lur-gaiñea. Aldi baten dinosaurioak. Oneik Errioxa'n astarrenak itzi dabez eta sinistekoa da emen be ibilliko zirala. Zugatzak ugari egozan eta zugatz-artean askotariko piztiak be bai.

Lurraren basterren baten primate esaten dautsenetarikoak bizi ziran. Guk tximinoiak esaten daiitsegunen motakoak ziran. Euren artean mota bat egoan makalena. Onek ez eukan bere burua zaintzeko almen aundirik eta beste piztiak aurrean erabilten eben. Orregaitik, baso baltzetik urten egin eban eta zelajetako landetara joan. Olako lekuetan, gizaldien joanean. bear-izanak eraginda, bere burua argitzea lortu eban. Lenengo oin biren gaiñean ibi.ten ikasi eban eskuakaz bere burua zaintzeko eta apur-apurka buruko argitasuna lortu eban, bere kideko beste piztiak ez eukena. Or asi zan biziera barria asmatzen eta orretan diardu gaur arte.

Milloi bi urte dirala, diñoe, lur-gaiñean gizona agertu zala edo primatea buru argidun biurtu zala. Ez uste izan, gero, ori bat batean jazo zanik. Millak urte asko igaro ziran orretarako.

Jazokizun ori ez zan jazo emen Bizkaja'n, edo Mungialdean. Ez dago beintzat oiñarririk ori baieztatzeko. Emendik ain urrin ez dagon Burgos'ko Atapuerka'n agerru dira gizonik zarren eta antxiñakoenaren astarrenak. Ez dago asago, ez dago urrin.

Orain berrogei bat milla urte dirala lur-gaiñean otzaldi aundi bat agertu zan, dana zan izotza, edurra ta leia, eta gizonak leiza edo kobetan artu eban bizilekua. Ogeita amar mjlla urte inguru iraun eban izotz edo leialdi orrek eta aldi orretan gure inguru onetan ibilli zan gizona, eizan eta arraintzan batez be, baiña orain artean ez dogu aurkitu astarrenik. Tñoz entzun dot Gamiz'ko Deskarga etxearen ondoan dagoala leiza edo koba oso sakon bat iñok aztertu barik. Ete dago or ezer? Beste inguruko atxzuloren baten edo orain lurperen baten?

Kro-magnon esaten jako gizon orreri eta ara zelan bizi zan. aurkitu diran ondakiñak difloenez: Bizitzearen [uzerea berrogei urtekoa zan eta geienak umetan ilten ziran, janariak eizan arrapatutako piztiak, arraintzan arrapatutako arraiñak eta landarak berez eskintzen ebezan igalealeak ziran, eizarako erarik onena tranpak ziran: piztien bidean zulo aundi bat egin eta zugatz abarrez estaldu. ara zulora jausten zan piztia eta an ilten eben arrika edo al eben eran eta gero etxera jateko, batez be bisonteak. Kro-magnon gizon onen gorpuzkiñak be aurkitu dira eta erabilten ebazan lanabesak be bai, batez be azurrezkoak,

Kro-magnon au margolari ona zan eta arrigarriak dira Kortezubiko Santimamiñe'n aurkitu diran marrazkiak,

Kromagnon gizonak izkuntza be ikasi eban. Asieran berba gitxikoa, baiña lanabesen izenak arria edo aitza gogoratzen dabe: aizkorea, aiztoa, aitxurra ta abar. Orduan sortua dala dirudi gure euskerea. Guk arei berba egiten euntzungo ba'geuskie, jakingo geuke euskeraz diarduena. baiña oso gaitxa litzake eurai uiertzea.

Ori izan zan ba eizarako inguru onetara etorten zan gizonaren bizierea berrogei bat milla urtean. Munduaren aurrerapena astiro doa benetan!

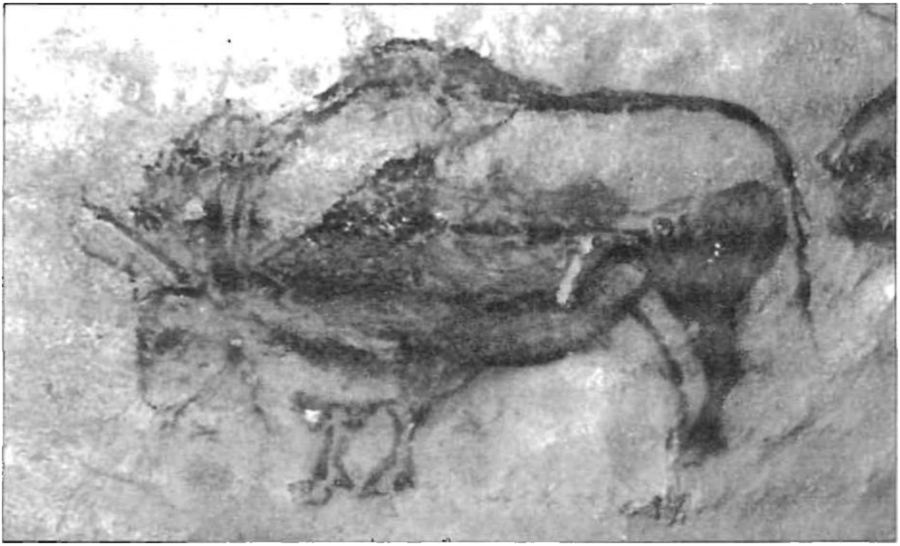

Kobako marrazkia.

EL HOMBRE DE LAS CUEVAS

Poblaban la superflcie de la tierra animales de toda espeeie, entre ellos los en otro tiempo famosos dinosaurios que dejaron abundantes vestigios en la Rioja.

En el correr de los *siglos* en algun lugar de Ja tierra vivian los Ilamados primates y entre estos una especie desprotegida e indefensa que al sufrir el acoso salio de la selva y comenzo a vivir en la sabana. Este primate durante siglos dio muestras de inteligencia y progreso: consiguio audar erguido y tener disponibles las manos para defensa, fue clarificando su meute y comenzo a progresar y en ello continua hoy. Es el hombre. Dicen que Ileva dos millones de años sobre la tierra.

Todo eso no ocurrio en Mungia, pero no esta tan lejos, en Burgos, Atapuerca donde se han hallado restos de hombres que vivieron hace mas de un millon de años.

Mas cerca tenemos las cuevas de Santimamiñe en Kortezubi, donde el hombre vivio hace 40. 000 años. Por aquellas fechas hubo una epoca larga de glaciacion y por eso el homhre vivia eu las cuevas: tenia unos 40 años de vida, se alimentaba de frutos, caza y pesca... Era el Kormagnon cuyos restos de comida, herramientas de hueso y piedra, y restos corporales se han encoivtrado en sus vertederos a la entrada de la cueva. Era pintor muy habil y en las paredes de la cuevas nos ha dejado sus obras de arte niagistrales.

Por esas fechas parece que aprendio el Kroinagñon a hablar y la lengua que hablaba parece ser un euskera, como lo dan a entender aun hoy los nombres de instrumentos que llevan atx o roca en su raiz: atxurra/azada, aizkora/acha, aiztoa/cuchillo... pero el euskera que hablaba, tan primitivo, hubiera sido difTcil de enteder para nosotros, aun identificandolo como euskera.

Esa era la vida y esas las obras del hombre del Kromagnon hace unos cuarenta mil años que en sus cacerias y busqueda de alimentos recorrio sin duda estas nuestras tierras.

III.- ARTZAIÑEN ALDIA

Milla batzuk urte, ogeta amar bat milla, egin ebazan len-euskaldun arek leiza edo kobetan bizi izaten; Eizatik ta arrantzatik eta kanpoko baso-igaleak jan, lanabesak arriz edo azurrez egin, kobako ormak margo ederrez margotu eta olako zeregiñetan.

Baiña millak urte luze orreik be amaitu egin ziran eta apurka-apurka otz aundia joan eta giro epelagoa *sortu* zan. Biziera barri bat artzeko aukerea len-euskaldun areintzat. Leiza edo kobetatik urten egin ziran eta zelaietan naiz basoetan bizi izaten asi.

Sasoi onetan, orain lau milia urte inguru, biblia'ko Abraan'en sasoia baiño pizka bat lenago, gizonak asmakizun aundi bat egin eban. Bear ba'da edesti edo istoria osoan izan danik iraultzarik aundiena: Piztiak eizan arrapau-bearrean abere biurtu. piztiak ezi eta etxean euki (latiñeko "habere")- Eta orrelan urteen joanean gizona artzain biurtu zan.

Zeintzuk pizti etxeratu, ezi? Errezen orretara makurtzen ziranak. Batzuk jateko, esalerako beikiak, txarriak, zaldia. ..Beste batzuk laguntzarako: Zaidia bera. beikiak be bai, txakurrak, katuak. Eta pizti txikiak: Oilloak, kui edo konejuak...

Izan ete zan aldi onelan. Kristo baiño bi milla urte edo geiago aurretik, emen Mungialdean artzain-girorik? Euskalerri osoan bosteun lekutan dagoz artzaiñen aldiko ezaugarriak (dolmen edo trikuarriak menhir'ak, cromlech'ak) baiña emen gure inguruan ez dago olakorik. Zergaitik ez? Bear ba'da gure mguruan mendi aundirik ez dagoalako eta artzaiñak, batez be udan, mendi aundietara igoten dira.

Baiña aztertu daigun arlzaiñen jokabidea. Artzaiñak ez euken etxerik, txabolelan bizi ziran, teillalu-bako bizilekuetan. Teillea jabetasunaren ezaugani da eta txabolak itzi egilen dira urrengo datorrenak artu dagizan. Ez dauke leillarik, ez danke jaberik.

Artzaiñak. gaiñera. geiago edo gilxiago. "'transhumancia" edo tokiz aldatzea egiten dabe. Emen be bai. Udan Gorbeian edo Ailzgorri'n larra-

tzen ebezan ardiak baiña an otz egiten ebanean, edurra egoanean, bealdeestara etorten ziran ardientzat larra-billa. Orain be jazoten da ori eta aldi aretan be ardiak zabal ibilliko ziran mungi-inguruko zelai eta mniñoetan. Beti ezagutu doguz emen gure inguruan artzain giputzak neguan, orregatik daukaguz ainbeste abizen edo apilledu giputz gure artean, artzaiñak emen bizilekua artu ebelako.

Eta aldi areik igaro ondoren, abere-azkuntzak garrantzi aundia izan dau Mungialdean. Gure baserriak irabazbide bi izan dauz batez be: Soloa ta abereak. Eta orain abereen arloan gagozen ezkero, ez dira ugari izan gure artean ardiak, baiña bai beiak. Lenago etxerako esnea emoten eben eta geroago. batez be guda ostean, asi giñan eznea saltzen. Etxe bakoitxean amar bei edo gitxiago egozan eta urtean txal bat edo bi saldu eikezan. orrelan etxeko gastuai erantzuteko eta apur bat dirua aurreratzeko. Gaiñera urtero egiten ziran etxean zeziña ta txarria, urterako janaria etxean enkiteko: zeziña edo okela zikua, lukainkak, pernilla... Orrez gaiñera beti izan dira baserrietan eun oillo edo gitxiago, eguneroko janaria diran arrautzak eta noizean bein oilasko bat eukiteko. Saldu be egiten ziran. Kanpotik "errekadu" edo mezuren bategaz etorten ziranai maian eskintzeko be, errez eskuratzen zau janaria ziran arrautzak eta lukainkak.

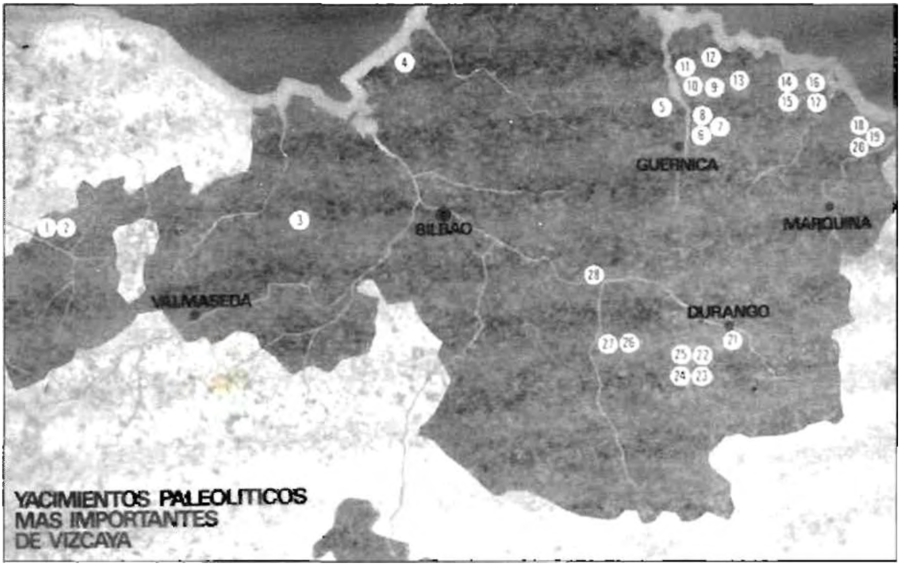

Dolmemik. Mungia inguruan l?ai: Sopeiana'n. Geienak Gernika-atdean.

Orra or nondik nora piztiak ezi eta abere biurtzeko, artzain izateko, asmakizuna euki eban antxiñako gizon arek bere ikutua izan eban gure eguneroko bizitzan.

EPOCA DE LOS PASTORES

Unos treinta mil años paso aquel euskaldun primitivo en la cuevas escondiendose del frio, alimentandose de caza, pesca y frutos uaturales, labrando sus instrumentos rudimentarios de hueso y madera y pintando primorosamente las paredes de su casa-cueva.

Pero, poco a poco se fueron las nieves, heladas y frios y el hombre crornagnon pudo salir de sus cuevas y vivir en valles y colinas.

Por aquellas fechas el hombre realizo un invento, el mas revolucionario de su historia, domesticar animales para no tener que estar pendiente de la caza. ^Cuales? Los mas asequibles. Entre animales mayores, caballos, vacas, etc. y entre animales menores gallinas, conejos... Y tambien animales de compañia y defensa, como pcrros y gatos. Asi surgio el hombre pastor.

Hubo pastores en aquel tiempo en Mungialde? Ellos han dejado señales, como dolmenes, menhires y cromlech'es, pero de los 500 monumentos megaliticos que hay en Euskalerria, no conocemos ninguno por nuestras tierras. Quiza sea porque por aqui no tenemos montes altos como el Gorbea y el Aitzgorri. El pastor. sobre todo en verano, neces/ta para pastos los montes altos.

Pero los pastores suelen ser transhumantes. Viven durante el verano en un sitio alto y fresco y en invierno bajan a zonas templadas. Por eso no tienen casas con tejado sino txabolas sin teja. La teja cs señal de propiedad y el Pastor no es amo de la txabola. La deja libre para el siguiente que la ocupe. Tambien hoy suelen venir a esta tierra en invierno pastores guipuzcoanos. Hasta dejan aqui sus apellidos. De todas formas la oveja, que ahora va en aumento, no ha sido muy tradicional entre nosotros.

Pasados aquellos primeros tienipos, el invento de domesticar animales ha tenido enorme transccndencia en nuestra economia, especialmente el ganado vacuno que ha proporcionado al labrador leche para casa, terncras para alimento y animales para trabajar el campo. Asi se ha auto-abastecido el caserio con leche, carne cecina, embutidos de cerdo y jamon tratado. Desde la guerra se ha buscado la venta de leche y terneras, aunque de siempre se conocen las grandes ferias de cerdo (Arrigorriaga, Arceniega (Intziñe) y de vacas (Mungia, Basurto, Santander, Vitoria). Y hablando de ganaderia no podemos olvidar el ganado menor como las gallinas y los conejos.

He ahi como nos ha condicionado hasta hoy el invento del pastoreo realizado por aquel hombre tan antiguo.

IV.- NEKAZARITZA TA BURDIN-AROA

Aurreko atalean esan dogun lez, garrantzi aundikoa izan zan piztiak abere biurtzea edo piztien eziketa. Baiña garrantzi aundia dauka, baita, lurraren emoitzak edo frutuak, berez datozenak artuta bizi barik, bizilekuaren ondoko soloan ernoitz orreik norberak lortzea. Orixe da nekazaritza edo lugintza edo baserriko lana.

Gure artean, Mungialde'n be bai, zarra da nekezaritza. Ezin urterik izendatu. Baiña bai erromatarren denporan, Kristo jaio baiño lenagotik indar aundia artu ebala. Ori baieztatzeko kontuan artu daiguzan gure euskeran daukaguzan eta erromatarren izkuntzatik, latiñetik, . artuak diran ortuarien eta zugatzen izenak: Baba, porru, kipula, keriza, pago eta olakoak. Gure "laia"ren ordez, areak-eta etorri ziran.

Baiña nekazaritzak indarra artu baiño lenago indartu zan gure artean burdin-lana.

Kristo baiño 1000 urte lenago asi zan gizona burdiñea ta metalak lantzen. Bibliaren parean ipiñi ezkero, Salomon'en aldi inguruan. Eta guk Kristo'ren osteko 400n. urtean ipiñiko dautsagu azkena aldi oneri, gero esango dogun lez Gerekiz (Morga)'ko arria idatzi arte.

Nondik jakin geinke milla ta lareun urte oneitan Mungia'n eta inguruan zer egoan? Ez daukagu beste biderik aldi orretan egiñak diran lanabesak. aizkorak esaterako, aztertzea baiño. Olako lanabesak ugari aurkitu dirala Mungia'tik Bilbao'rantza, Berriaga inguruan. entzun dot nik beti, baiña ez dakit noiz eta zertzuk aurkitu diran. Gure billatzaille jakitunak erri bakoitxari bertan aurkitu diranen barri bereizia emon bear leuskie eta ez itzi barri orreik jakitunen eskuetara eltzen diran aldizkarietan. Dana dala emendik aurrera Mungia'ren edestia edo istoriaedesteko garrantzi aundikoa izango dogu Berriaga-gana.

Erromatarrak arin artzen eben usaiña meatzak non dagozen jakiteko eta orreik egozan lekuetara egiten ebezan bideak. Tokirik ezaguneak eta erromatarren bizi-leku izan ziranak Oiartzun eta Somorrostro dira. Somorros-

tro-inguruan mendi bat burdin utsezkoa zala diño idazle erromararrak. Triano mendia ete dan. Eta Mungia'n? Izango ziran erromatarren bideak. baiña bat oraindiño osoan galdu barik, Birle'tik itxasorantza doala diñoe. Ez dot nik ikusi baiña nai neuke ainbat lasterren aztertu. Birle izango da Mungia'ren edestian garrantzi aundikoa dan besle leku bat.

Dana daJa Kristo'ren denporatik la.ster biurtu ziran eu.skaldunak burdin-langille trebe. Ori baiezteko aztertu daiguzan olak eta errementariak.

Olea da burdiñea meatzetik atera eta gero erramentarietan lanabesak eta olakoak egiteko euskaldunen lantegia: ortik sortu dira toki-izen eta abizen^sko: Olalde. Olaburu, Olabarri, Olazar, Olarte, Olabeaga, Goikolea eta abar. Ainbeste toki-izen izateak berak diñosku lan ori ugaria izan dala gure artean.

Asieran olea mendian egiten zan eta aizearen indarragaz baliatzen ziran mailluak-eta erabilteko. Inguruan egurra egoan ugari sua egiteko. Gero olak aldapan egiten ziran menditik etorren uraren indarra artzeko. Oneik ziran zear-olak. Azkenean mendi-barrenean egin ziran, uraren indarra obeto artzeko.

Bizkaia'n beti izan dira 300 burdin-ola inguru. Gipuzkoan eta Araba n beste ainbeste. NapaiToa'n be asko. Bizkaia'n olagizonik geien euken erriak Ubidea ta Otxandiano izan ziran.

Bizkai'ko burdiñea oso ospetsua izan zan Europa osoan eta asko saltzen zan. Apurka-apurka galtzen joan ziran emeretzigarren gizaldia ezkero eta Laba Aundiak sortu ziranean, zearo galdu ziran, gizaldi orren azkenerantza. Meatza inguruan ez egoanean Somorrostro'tik ekarten zan burdietan idiakaz. Lan zabala zan burdidunena.

Eta zer egin zan ola orreikaz lana amaitu jakenean? Batzuk betiko galdu ziran baiña geienak errota biurtu ziran, olazarrakaz errota barriak egin ziran.

Mungialdean be ba-ziran olagizonak (or daukagu Olalde ezaugarri lez) eta gaur errota diran etxeak, naizta errotarik geienak geldi egon zeozeri itxaroten). Oka ibaiak Mungia'ri izena emon dautsola difioe. Izen ori Munegia izango zan asieran. Baiña bai olak eta errotak aberastasun aundia emon eutsoela. Gogoratu, Ipintxe, Aizene, Torrea, Olalde, Latxaga, Trobikorta eta abar. Orreik eta geiago izango ziran gure burdin-olak.

Eta milla ta lareun urte onetan ba-dago Mungia'n eta inguruan gomutakirik? Batzuk bai. Nire ustez zarrena Fruniz'en dagoan am irairi eta markadun bat da, estela edo illarri bat. Tiberio'ren aldikoa da, Kristo baiño 100 urte lenagokoa. Beste arri bat egoan Morga'n, Gerekiz gane-

ko San Estebaiven baseleizan. Gaur Bilbao'ko Eleizbarrutiaren Museoan dago eta idazki au dauka: "Aesemproniae conjugi suae posuet memorian. Cons CCCC". Konsulen aldi ori gure urte zenbaketagaz batera antzean doa eta lareungarren urte ingurukoa da.

Eztabaidan dago arri kristiñaua ete dan. "memoria" itz ori kristiñauena be izaten zalako. Ez da gauza ziurra.

Atal au amaitu orduko beste itaun bat: Noiz etorri zan ona, Mungia'ra, kristiñauen fedea? Noiz esan zan emen lenengoz "Ajta Gurea"?, Iñok ez daki. baiña nik uste 400n urte inguruan izango zala. Jakiña. oraindiño guztiak ez ziran izango kristiñauak.

Olagizona.

AGRICULTURA E INDUSTRIA DEL HIERRO Y METALES

Gran invento fue, lo hemos dicho, la ganaderfa, pero no fue mucho menor la agricultura: En vez de recoger frutos espontaneos en el campo, cultivarlos cerca de casa.

Aun pudiendo afirmar que !a agricultura siempre ha sido muy importante en la historia de Mungia, no podemos aventurar la fecha de su comienzo. Debio de tomar mayor importancia en tiempo de los romanos porque abundan

nombres de plantas y arboles tomados del latin, incluso de instrumentos de labranza que suplantaron a la tradicional "laia".

Pero casi simultaneamente con la agricultura surgio entre nosotros la industria del hierro.

Mil años antes de Cristo empezo la era del hierro y de los metales. aproximadamente algo antes de Salomon en la Biblia. Nosotros pondreinos el final de esta era el año 400 despues de Cristo.

^Como podremos saber lo que hubo en Mungia durante estos 1. 400 años? El unico camino son los restos, especialmente instrumentos de trabajo, que dicen que aparecen con frecuencia entre Mungia y Bilbao. Desgraciadamente ni nos enteramos de estos hallazgos. EI monte Berriaga va a ser punto frecuente de referencia en la historia de nuestro pueblo.

Los romanos eran habiles en buscar minas de hierro y metales. Ahi tenemos Oyarzun y Somorrostro donde intervinieron a fondo. De Somorrostro dice un escritor romano qne hay alli un monte de hierro puro. Parece que se refiere a Triano.

En los lugares donde habia minas los romanos constrnian calzadas. He oido que existe una calzada romana, aunque hoy muy deteriorada, en Villela, hacia el mar. Algun dia habra que averiguarlo y tratar de conservarlo como recuerdo historieo. De todos modos Villela va a ser el segundo punto de referencia mas importante para la bistoria de nuestro pueblo.

Parece que poco despues del nacimiento de Cristo entro a Euskalherria la indnstria del hierro y llego a haber mas 1.000 las herrerias que vendian hierro, herramientas y armas, a casi toda Europa.

Hay muchisimos toponimos que delatan existencia de ferrerias: Olalde, Olabarri, Olaburu, Olazar, Olabeaga...

Las ferrerias comenzaron su existencia en las cumbres, aprovechando la fuerza del viento, luego bajaron a las laderas para ser zearrolas y mas tarde al valle para aprovechar mejor los saltos de agua.

Las ferrerias desaparecieron cuando se crearon los Altos Hornos y muchas se convirtieron en molinos.

En Mungia bay varios moljnos que, posiblemente, fueron ferrerias: Ipintxe, Aizene, Torrea, Olalde, Latxaga, Trobikorta...

De estos mil cuatrocientos años tenemos monumentos en nuestro entorno. Vamos a reeordarlos: El mas antiguo es una estela funeraria de Fruniz que es de la epoca de Tiberio, 100 años autes de Cristo. Hubo en Gerekiz (Morga) un piedra con inseripcion que ahora esta en el Museo Diocesano de Bilbao. Esta es la inscripcion: "Aesemproniae conjugi suae posuet memoriam. CONS CCCC".. Es tambien estela funeraria y se discute si es cristiana por la palabra "memoria".

Terminemos este capitulo con una interesante pregunta: ^Cuando Ilego el cristianismo a Mungia?^Cuando se rezo aqui por vez primera el "GURE AITA"? Apenas hay datos, pero supongo que hacia el año 400. Eso no quiere decir que por esas fechas la mayoria fueran cristianos,

V.- BILLELA SENDIA

Lareungarren urte ingurukoa dan Gerekiz (Morga)'ko arri idatziaren ondoren, ainbat gomutaki daukaguz Mungia-inguruan zortzigarren gizaldiaren aurretik: Jainko'n gaur oteundegi edo Sagrarioaren azpian dagoan illarria. Fruiz'ko eleizearen ormetan dagozan arri landu bi lenago illobiren baten tinpanukoak izanak, Meñakabarreneko baseleizan dagozanak. Emerando'ko Santa Elena'n, gaur altarapean. dagoan illarria Llona'ko Madalena'n eta San Anton Belako'ko baseleiza bisigotiko tankerako leio bi, VII gizaldikoak... Gizaldi orreitan Mungia'n eta inguruetan ba-dabil jentea ugari.

Urte orreitatik lasterasten da aide nagusi (parientes mayores)'en aldi luzea. Aide Nagusiak garrantzi aundia dauke gure edestian. istorian, gero agertuko dogun lez, eta garrantzi orren adierazpen lez, Billela sendiaren edeslia agerluko dogu lenengo.

Nondik ete dator sendi mungiar onek daukon "Villela'" izena? Nik Palentzia'n, bide-ertzean. ikusi dot izen ori daroan erritxu bat. Andik ete dator sendi au? Berbca bera erdel-berbea da eta uri txikia esan nai dau.

Garrantzi aundia dauka Mungia'ren edestian sendi onek. baiña ez aiztu Biilela'gaz dabiltzala sendi onen menpean cgozan eta ez egozan. mungiar asko, bakean eta batez be gudaketan. Garrantzia dauko, gaiñera, zergak eskuratzen dauzalako. Mungia. Larrauri. Meñaka. Gatika ta Laukariz'ko eleizai dagokiezan amarrenak sendi orrek eskuratu ebazalako eta gero eleizak konpontzeko eukan ardurea ez ebalako beteten. Ori eleiza guztietan. baiña batez Laukariz'koan jazoten zala agirietan agiri da.

Billela tarrak Mungia'ren istoria edo edesti osoan nunnai agertzen dira. Agertze guzliak ez dodaz gogoratuko. Eziña litzake.Baiña bai idatzita datiozan ainbat, egoerea ulertzeko.

Berriaga mendian Bartolome deunaren baselaiza bat egoan antxiña-tik. Orain ondakiñen batzuk baiño ez dira geratzen. Antxe agertu zan eta edestilari ospetsuak ikusi dabe illarri bat. Gaur ez da iñon agiri arri au. Eta arri orrek idazki au dauka latiñez: "Emen datza Billela Jesukristo'ren mirabea CXV aldian il zana" Aldi orrekesan nai dau idazki ori 77n. urte-koa dala. Tzena beste batzuk "Belilla" irakurten dabe eta "Isabellila" laburtua dala diñoe, baiña argi dago "Villela" dala. Benetakoa ete da Santa ori? Ez.Urte orretan Barri Ona ezelan be ez zan elduta egon Mun-gialdera. Arri ori guzurrezkoa dala, BileJa sendiak asmaurikoa dala diñoe gaur jakitunak.

Dana dala, Labaym'k berak diñoan lez Billela sendia Bizkai guztian sendirik zarrenetarikoa da aide nagusien arrean.

BiJleJa sendi edo etxe onek Torre bat eukan gaur Mungia'n Bjjlela izena daukan auzoan eta ondoan eukan baseleiza bat ermitaño bategaz eta sendi onek egin eban San Pedro izena eroian lenengo eleizatxua. Au be baseleiza-antzekoa izango zan. Gero urrengo gizaldietan eldu da gaurko eleiz aundia izatera. Orregaitik eskuratzen ebazan Billela sendiak San Pedro'ko amarrenik geienak

Berriaga'ko baseleiza aretatik sortu zan Laukeriz'ko eleizea eta an Billela'k agintzen eban lez, Laukariz'ko amarrenak be bereak zituan.

1053n. urtean agertzen da Santxo Garzeiz de Billela agiri baten: Gaz-telugatxe'ko eleizea Kukulla'ko San Millan lekaide-etxeari eskintzen jako eta Billela'k izenpetzen dau fidatzaille Lez.

I 145n. urtean agertzen dira agirietan Pedro Sanlxez de Villela eta Juan Perez de Villela. Azkenengo onek egin eban emen Mungia'n zan lenengo Villela Tcrrea. Juan Villela au Gibraltar'en il zan .

Pedro Ortiz de VilJela'k gudan lagundu eutson, mungiarrakaz, XI Alfontso ri Aljeziras artzen.

Otxoa Lopez de Villela'k gudaldia egin eban Pedro el Cruel'egaz.

XIII la XIV gizaldietan nonnai agertzen da billelataiTen bat. Sendj ospetsua zan Mungia'ko sendi au.

1369n. urtean, Billela'n azken naia izenpetu eban Juan Saez de Ville-la'k eta au il zanean Mungia'ko Kepa Deunaren eleizan lurperatu eben, Baiña gure eleiza onetan korupean dagozan illobiak lenagokoak dira. millagarren urtea baiño lenagokoak. Antza dagoanez an illobiralzen ziran sendi orretakoak bat baiño geiago,

1393n. urtean il zan Larrauñ'n Billela'tarren torreko semea ta 7n. jauna zan Billeiatarra.

I424n. urteko agiri batek diño torrearen inguruan diran errotak, olak edo errementartiak Gatika'ko eleizea eta ToiTontegi olea billelatarrenak dirala.

1438n. urtean Juan Sanchez de Villela Mungia'ko alkate lez agertzen da eta onen anaia, Fortun Sanchez de Villela, Enrike TV'gaz dabil gudaketan. Geroago laguntza bardiña emoten dautse Errege Katolikuai.

Pedro de Villela (Villela Torre-Etxeko XIT jauna) Bermeo'n ibilli zan inglesen aurkako gudan Tzaro erre zanean.

1630n. urtean Pedro de Villela Conde de Lences biurtzen da eta Frantzia'n gudan ibilli ondoren Laredo uria erre eban. Gero 1.500 gudariren aurrean Algorta'n egin gudaldi bat,

I638n. urtean Ondarrabi inguratu eban.

1669n. urtean, Joakin Alfonso de Villela erriko ta eleizako legedia ikasi ondoren batxiller agiridun gertatu zan. Urte orreitan Frantzisko de Villela Zizter'eko lekaideen artera sartu zan.

I696n. urtean Antonio ezkondu egin zan eta alargun geratu zanean abade egin. Toledo'ko Kardinala zan Portocarrero'k kanonigu izatea eskiñi eutson baiña ez eban onartu. 1704n. urtean il zan.

Juan de Villela da sendi onetan ospetsuenetariko bat: "Indietarako Errege-Kontzeillukoa zan, Gaztela'ko Kontzeillukoa be bai eta Flandes'en Auditor edo entzule izan zan.

Orra or Aide Nagusiak deritxen sendietariko baten bizitzako gorabera batzuk. Ez da aiztu bear beti eurakaz, gudan naiz bakean, mungiarrak ibilten zirala. Gorrotagarri biurtzen jaku, benetan, jauntxu onein jokabLdea eta erbestekoakaz dauken artu-emon aundia.

Amaitzeko. Billela'tarren ikurdian agertzen dan olerki bat:

Sendi zarra ta zoriontsua naz
Ez dago leiñargi aundiagorik.
iñok ez bei e.san geiago danik.

• • •

Soy tan antiguo y dichoso,
no hay linaje tan altivo,
que pueda deeir es mas.

Sendi onek bere menpean eukazan Uribe-errialdeko alkate guztiak eta Mungia eta Plentzia'ren artean asarreak izan ziranean. beti joaten zan burrukara aurrerengo Billela'tarren bat. Mungia urian egozan 52 subetetik edo etxeetatik 14 ziran sendi onen jabetzakoak.

Billelatarren bizilekua euren izeneko Birle auzoan egoan torrea zan, asieratik eta millagarren urte ingurura arte. Or inguruan egin eben Mungia'ko Billela torre zarra. Au jausi egin zan eta aldi orretakorik ez dauko ezer bidezabal aldeko ormea ta leioak baiño. Gero sarritan izan da barriztatua eta beti oso txarto. Lences'ko Kondeak artu eban sendi onen ondorena eta Cancelada'ko Kondeak urrengo. Gaur orrein esku dago titulo ori.

Torre ViUela. Aurretik Birlle'n egoan. I200n. urlc inguruan cgin zan Mungia'koa. Sarriian barrizlau da eta ez. oudo. Arguzkia atzeko aldclik artua da. Pitnitt-erdiko arkitak ete dtra lenengoak?

LA CASA DE LOS VILLELA

Despues de la estela funeraria de Gerekiz (Morga), año 400 mas o menos, son monumentos dignos de mencion la estela o crismon de Jainko (hoy es pie de sagrario), dos restos de timpauo en las paredes de la iglesia de Fruniz, algiinas piedras talladas de Meñakabarrena, una piedra bellamente labrada en la ermita de la Magdalena de Mungia, y otra en San Anton ambas del estilo visigotico, siglo VII, son ventanales, una estela en la ermita de la Magdalena de Emerando y seis crismones de la Ermita de San Bartolome de Berriaga, hoy en el Museo diocesano. Por aquelIos dias habria movimiento en Mungia y aledaños.

Por esas fechas, o algo antes comienzan a existir los parientes mayores a los que dedicaremos el capitulo siguiente. Hablemos aqui de la fainilia de Villela como modelo de parientes mayores y por ser el que mas importancia ha tenido en Mungia.

Hay un pueblecito en Paleneia, junto a la carretera antigua, que lleva este noinbre. <,Procederian de alli los Villela? EI apellido es castellano y signifiea villa pequeña.

Hc aqui algunos bechos de esta familia:

Cobraban como patronos casi todos los diezmos de Mungia, Laukariz, Meñaka, Gatika y Larrauri

- Hahia quejas de que no arreglaban las iglesias, sobre todo en Laukariz.
- Se inventaron una santa que habia sido criada dc Jesucristo y vivia en San Bartolome de Berriaga. Hay una lapida con inscripcion del año 77.

Vivieron hasta el año 1200 en su torre del Barrio Villela. Por esas f'echas paso a vivir en la nueva torre de Mungia. Esta torre fue destruida y varias veccs mal reconstruida. Queda la pared hacia la carretera.

- 1053: Firma de Villela en San Millan de la Cogolla sobre Gastelugatxe.
- 1145: Muere un Villela en Gibraltar en guerra. Aparece otro lucliando con Alfonso XI en Algeciras. Otro aparece luchando con Pedro el Cruel.
- 1369: Juan Saez de Villela en testamento pide ser enterrado en San Pedro de Mungia. Lo.s sepukros que hay bajo el coro son del año 1. 000,
- 1393: Muere en Larrauri guerreando el 7." scñor de Villela.
- 1424: Villela reconoce ser dueño de molinos y ferrerias en el barrioBillela, de Ia Iglesia dc Gatika y de la ferreria de Torrontegi,
- 1438: Juan Sancbez de Villela es alcalde de Mungia y su hermano Fortun lucha junto a Enrique IV. Mas tarde con los Reyes Catoltcos.

Pedro Villela, decimo señor de la casa. lucha en Bermeo contra los ingleses cuando sc quemo Izaro.

- 1630: Pedro Villela se convierte de Conde de Lences: Luch6 en Francia y quemo Laredo-. Lucho en Algorta con 1500 soldados.

- 1639: Joaquin Alfonso de Villela estudia Derecho Civil y candnico y es bachiller. Este mismo año Francisco de Villela entra monje del Cister.

- 1696: Antonio de Villela, siendo viudo, se ordeno sacerdote. El Cardenal de Toledo Portocarrero le ofrece una canonjia pero renuncia.

Juan de Villela, el mas famoso de la familia, es miembro del
Consejo Real de las Indias, del Consejo de Castilla y Auditor de Flandes.

La familia era dueña de 14 caserios, de los 52 que tenia la villa.

VI.- AIDE NAGUSIAK

Mungia'ren edestia ulertzeko bear-bearreko gauzea da aide nagusien barriak jakitea. Larregi zeaztu barik, berez aspergarri dirata. Aurreko atal osoa eskiñi dautsagu Billela Etxeari edo sendiari, berau dalako garrantzirik geien daukana, eta orain beste atal baten sartuko doguz M'ungia'gaz zer-ikusia dauken beste Aide Nagusiak.

Butron etxea

XI gizaldiaren asieran agertzen da etxe au, Gatika'ko eleizeagaz batera, eta etxe au da Billela'tarren areriorik aundiena la sendoena, naizta noizean bein ezkontzaz aikartuta agertu.

Toki askotara joan ziran sendi onetakoak gudak egilera, Billela'tarren antzera, baiña ez doguz toki orreik gogoratuko.

Gatika'n zan Butroi'ko torrea egin eben gaurkoa dagoan leku beratan, Torre edo etxe sendo ori jausi egin zan eta Torrezilla'ko Markesak agindu eutson Cubas'eko etxegiñari torre barria egiteko. Etxegin onek ez ebazan artu eredu lez emengo torre ta etxe sendoak, Europa'ko feudalen torreak baiño. Orregaitik torre eder onek ez dauko lengoaren edo gaurko gure torreen antzik be.

Muxika etxea

Etxe onek be ba-dauka zer-ikusia Mungia'gaz, Butroi etxekoakaz lagun zalako eta emengo gudaldi ugarietara sartu zalako.

1425n. urtean Muxika'ko Juan Alonso Lekaide Frantzisko'tar egin zan.

I446n. urtean Billetarrakaz ezkontza bat izan eben,

Etxe onetakoa dan Muxika'ko Juan Aionso V Karlos'en enbaxadore izan zan Portugal'en,

Aramaio'ko jaunak izatera eldu ziran,

Mungia'ko gudaldian, Larrauri'n, tarteko izan zan.

Abendaño etxea

Oneik jatorriz arabarrak ziran, baiña asko sartu ziran emen.

Lenengo agertzen dana Abendaño'ko Martin Ruiz da, Arratia n da Urkixu'ko jauna.

Baiña Abendaño'tarrik ospetsuena Juan izan zan: Ospe aundikoa baiña arroa, ankerra, eztabaida-zalea. Tello Bizkai'ko jaunak il eban Bilbao'n, I356n. urtean.

San Juan Gaztelugatxe'n jaioa zan, Billlareal (Leguciano)'ko jauna eta Mai'tin onen semea Antekera'n il zan 1410n. urtean. Juan onen semea Arratia'ko maiorino izan zan,

Abendaño'ko Pedro izan zan Mungia'ko gudaldian arteko izan zana. Trebiño'ko kondeagaz batera eta Haro'ko Kondearen aurka,

Meñaka'ko etxea

Meñakabarrenen antxiñakoa da jauregia edo torrea edo etxe sendoa eta etxe orretako jaunak ospetsuak izan dira. Ba-diñoe 898n. urtean egin ebala etxe ori Minxaka eritxon kapitai batek. Askok ez dabe sinisten,

1437n, urtean gorabera aundi bat zan Mungia ko Berteiz'en; Butroi'tar batek etxea egin nai izan eban eta Billelatarrak ez eutsoen izten. Gudaldi gogor bat sortu zan baiña Butroi'tairak ez eben lortu etxe ori egitea, Meñaka'tarrak Billela'koai lagundu eutselako,

Meñaka'ko parrokia ez da etxe onek egiña edo babestua. Iru baseleizetan batzen ziran fededunak (Meñakabarrena, Mesterika ta Santa Elena) Leon X aita Santuaren bairnena eskatuta egin eben eleizea.l516'koa da balmena, baiña geroago egin zan.

Trebiño etxea

Auxe da Mungia'ko gudaldira geien sartu zana. Auxe Aro'ko Kondeari erabazi eulsona. Pedro Manrike zan Trcbiño-etxeko gizona, loclia ta indartsua. eta Carrion de los Condes'era erbesteratu eban erregeak. Haro'ko Kondeak eskaluta. Orregaitik gogoz etorri zan andik, Mungia'ko gudaldia irabazteko.

XV gizaldian artu eban Trebiño'ko Konde izena eta geroago Naxera'ko Duke egm eben,

1475n. urtean Erregc Katolikuak laguntza ebezalako, Bizkai ko diruzain nasusi izendatu eben

Aro'ko kondearen etxea

Jatorriz oso antxiñakoa da etxe au. 866n, urtean agertzen da Zeno eta oneri batzuk Bizkai'ko lenengo jauna esaten dautsoe. Onen lengusua Eylo Araba'ko jaurlaria tzan zan. Biak jagi ziran Leon'ko eiTegearen aurka eta Obiedo'n azpiratu ebezan. 11 be antxe il ziran. Zeno'k alaba bi itzi ei ebazan, bata Toda lñigo Arricza'ren ernaztea eta bestea lñiga (Momna) Lopez Zuria. Au izan zala diñoe Jaun Zuria, Bizkai'ko lenengo jaunaren sendia. Ezkozia'gaz artu emonak izan ebazan eta Arrigorriaga'ko gudaldia icabazi eban.

107 ln. urtean Iñigo Lopez Lenengo Bizkai ko Jauna.

1300n. urtean Aro'ko Diego Lopez'ek Bilbao irasi, fundau eban.

Aroko kondeak galdu eban mungiako gudaldia.

LOS PARIENTES MAYORES

Es muy intcresante para entender la historia de Mungia el tratar de conocer la vida y los hechos de Jos parientes mayores, como lo hemos becho con Villela, pero el tema resulta arido y vamos a tratar de presentar un brevisimo resumen.

La Casa de Butron es el rival principal de la de Villela y va unido su origen y su devenir con el la iglesia de Gatika. En este pueblo esta la casa torre de Butron que sucede a la antigua casa fuerte y ha sido reconstrnida el siglo pasado por el heredero Marques de Torrecilla, valiendose del arquitecto Cubas. La

reconstruccion en vez de adecuarse al uso de nuestros castillos ha acudido a los modelos de castillos feudales centroeuropeos, de donde resulta que carece del sabor de la vida y usos de los Butrones.

La casa de Miigica aparece aquipor sus relaciones belicas y sociales con los *Burtron. Ya en* 1445 encontramos a un Mugika convertido en religioso franciscano y en 1446 aparecen unidos en matrimonio con los Villela. Juan Alonso fue embajador de Carlos V en Portugal. Vemos a esta casa muy unida al condado de Aramayona pero se hace presente en la Batalla de Mungia.

La casa de Abendaño, oriunda de Alava, se hizo muy presente en Arratia, escudandose en la casa-torre de Urkizu. El mas famoso de los Abendaños fue Juan, reconocido por su gran fama, por su crueldad, por su arrogancia y su afan de busear y crear lios. El Señor de Bizkaia D. Tello lo mato en Bilbao en 1356. Otro vastago, Juan de Juan, nacido en San Juan de Gaztelugatxe fue Conde de Villareal (Legutiano) y el hijo de este, llamado Martin, lucho en Antequera *en* 1410. Y el hijo de este, Juan tambien, aparece como *meriuo* de Arratia, Fue Pedro de Abendaño el que intervino en la batalla de Mungia junto al Conde de Treviño y contra el Conde de Haro al que derrotaron.

La casa de Meñaka tiene origenes un poco mitoiogieos el año 898 en una torre construida cn Meñakabarrena por el capitan Minxaka. Tuvo un encuentro fuerte en Berteiz de Mungia cuando uno de los Butrones quiso construir una casa y se lo impedia un Villela. Ayudaron a estos ultimos y salieron victoriosos. No tuvieron nada que ver con el origen de la iglesia de Meñaka que fue construida por autorizacion del papa Leon X a las ermitas de Meñakabarrena, Mesterika y Santa Elena de Emerando. La autorjzacion es de 1516, pero la construccidn se retrasd.

La casa de Treviño fue el principal luchador en la batalla de Mungia. Era Pedro Manrique el que la representaba, hombre grueso y fuerte, que vino del destierro real provocado en Carrion de los Condes por los de Haro. En el siglo XV heredo el condado de Treviño y despues el ducado de Najera. El año 1475 los Reyes Catolicos en premio a sus grandes servicios le hicieron tesorero mayor de Bizkaia.

La casa de los condes de Haro es muy antigua. En esta familia aparece en 866 Zeno a quien algunos llaman primer señor de Bizkaia. Su primo EIo goberno Alava. Ambos se rebelaron contra el Rey de Leon y fuerou vencidos en Oviedo *y alli murieron.* Zeno dejd dos hijas, la primera, Toda, *esvosa de* Iñigo Aritza en Nabarra y la segunda Iñiga (Monina) Lopez de Zuria de cuya familia se dice que fue Jaun Zuria, relacionado con Escocia y vencedor en la famosa batalla de Arrigorriaga. En 1071 Iñigo Lopez el es primer señor deBizkaia reconocido como tal y el 1300 Diego Lopez de Haro fundo Bilbao. Uno de los Condes de Haro fue el perdedor en la batalla de Mungia.

VII.- MUNGIA'KO GUDALDIA

Aurreko atal bietan apur bat ikusi al izan dan lez, XV gizaldian Mungia'ko erri zeia zapalduta eta zapuztuta egoan, aide nagusiak beti alkarregaz burrukan ebiltzalako eta errilar askok euren atzean ibilli bear izaten eben, sendiak eta lanak alde batera itzita.Eta zenbat alperreko eriotza eta negar. 1468n. urtean eldu zan gorengo maillara egoera larri au.

Asarreen asierea len esan dogun Berteiz'ko etxe barriaren arazoa izan ei zan.

Enrike Gaztela'ko erregea Burgos'en egoan eta ara joan zan Aro'ko Kondea. Erregeak omen aundiz artu eban eta zeregin aundi bat emon eutson: 1469n. urtearen urril edo azillean errege-orde edo Virrey lez Bizkai'ra etorri eta emengo lapurrak eta gaizkilleak kentzeko.

Errege-orde bat izendatzea gure lege zarren aurka egoan, lendik egoalako ernen korrexidorea. Gaiñera Haro'ko Kondea arroputza zan, ankerra. Ganboa'tarren aldekoa eta onantza etorri zanean, Legutiano'n, Otxandiano'n eta Durango'n egin ebazan ankerkeriak ikusita, bildurra ta gorrotoa eutsoezan.

Asieran bake aundia egin eban Aro'ko Kondeak, ainbestc lapur eta gaizkille il ebazalako, baiña bakeagaz batera egoan bildur aundi ori.

Aro'ko kondeak etsaiak eukazan, eta ez makalak. Trebiño'ko kondea etsai oneikaz batu zan Carrion de los Condes (Palentzia)'n. An egozan etsaiak erbesteratuta: Juan Mujika, Pedro Abendaño ta beste batzuk. Guztiak ondo alkartuta etorri ziran Aro'ko kondearen aurka. Bizkaitar asko eta Mungiarrak be bai, Aro' koaren aurka egozan eta onen/etsaiakaz batu ziran.

Egoerea jakin ebanean Aro'koa Burgos'era joan zan eta an aurkitu ebazan laguntzailleak eta, esan dogun lez, arrokeriz eta ankerkeriz sartu zan Bizkai'ra.

Or daukaguz ba, alderdi biak gudarako gertu. ZeJakoak ziran gudarosteak? Aro'koak zaldiak eukazan asko eta onak, Trebiño'koak, ostera. oiñezkoak obeak.

1470n. urteko aprillaren 4n. egunean izan zan gudaldia, Larrauri'ko basoetan eta toki aretan aldapa aundiak eta zugatz asko egozan lez, zaldientzat ez zan guda-leku ona. Orduak egin ebezan gudaketan. Milla oiñezko eta irureun zaldizko il ziran eta batzuren ustez Salinas'ko kondea eta Luis Belasko be bai. Aro'koak ostera bizirik urten eban. Zelan? Bermeo'ko abadea zan Barroeta'k eroan eban zaldi-gaiñean eta Bermeo'tik Asturietara itxas-ontzi baten. Trebiño'koak urten eban nagusi.

Ona emen Aro'ko kondeari atera eutsoen erderazko bertsoa eta kantua:

ESTA ES VIZCAYA, BTJEN CONDE DE HARO
ESTA ES VIZCAYA, QUE NO BELORADO:

Beste esaldi bat zabaldu zan Burgos'en "Ajos si, pero no los de Mungia"

Ez dau esan nai gure berakatzak txarrak dirala. Gndaldian euskaldunen berbea entzuten eben Burgos'tarrak: A jo! A jo! Esan nai ebena zan nori eraso egin bear eutsoen. Eta "j" ori orduan erderaz be emen lez esaten zan. Ori entzunda ba, eurak A jo! berakatza zala uste eben. Orregaitik esaten eben gero azokan: "Ajos si, pero no los de Mungia"

Or argi agertu da Aro'ko kondea izan zala azpiratua, baiña Bnrgos'en egoan Enrike erregearen izenean etorria zan kondea eta erregea bera be ez zan leku onean geratu. Dana dala. erregea goian dagoan iez, gudaldia galdu eta gero aundikiro etorri zan Bizkai'ra eta bide-aldi luzea egin eban: Zamudio'tik Fika'ra, gero Meñaka'ra. eta gero Sollube'tik Bermeo'ra, eta lurra eskuratzearen ezaugarria egiteko Gaztelugatxe'n amaitu eban osterea.

Haro sendia.
tDtego Lopez de Harol

LA BATALLA DE MUNGIA

EI pueblo sencillo de Mungia, mayoritariamente labradores y ganaderos, vivia con difucultades al tener que pagar los diezmos de los que se aprovechaban los parientes mayores, desatendiendo cl cuidado de los templos y, la atencion al culto para Jo *que* se destinaban. Ademas *tenian que atender* a diversos impuestos y servir con frecuencia labrando y cosechando en los amplios campos de los señores. Y, lo que es peor aun, acudiendo con muchisima frecuencia a las guerras a las tau aficionados eran los señores. ;Cuanto dolor y cuantas viudas a consecuencia de esas guerras!

Como representacion de esta dolorosa situacion de gnerras que duro siglos, presentamos la batalla de Mungia. Hubo muchas batallas de Mungia, pero esta es la mas sonada^

Todo comenzo con dimes y diretes de los Bntron y los Villela a cuenta de la casa que querian construir cn Berteiz. Hemos escrito sobre ello.

Por una parte estaba detras el rey Enrique de Castilla, que nombro virrey al Conde de Haro para limpiar a Bizkaia de ladrones y malechores, nombramiento totalmente contrario al Fuero de Bizkaia. EI Conde realizo esta labor pero con arrogancia y crueldad. Desterro al Conde Treviño y otros a Carrion de los Condes (Palencia). Alli sc le unieron Juan de Miigica y Pedro de Abendaño y otros. Todos unidos vinieron a luchar contra el Conde de Haro a cuyos enemigos se unieron. El Conde de Haro huyo a Burgos y encontro apoyos junto al Rey y vino a Mungia sembrando de crueldades Villareal, Otxondiano y Durango.

Tenemos enfrentados en los bosques de Larrauri a ambos ejercitos: Los de Haro tienen bucna caballeria y Ios de Treviño mejor infanteria.

EI 4 de abril de 1470 se dio *la* batalla. Los montes y arbolados impedian la accion de la caballeria del de Haro. Duro Iioras la batalla y murieron mil de infanterfa y 300 de caballeria. Salvo su vida cn Conde Haro porque un sacerdote de Bermeo apellidado Barroeta lo llevo malherido a Bermeo y de alli en barco a Asturias. Treviño salio vencedor absoluto.

Un romance en castcllano cantaba al de Haro:

Esta es Vizcaya, buen conde de Haro,
Esta es Vizcaya, que no Belorado.

Hay otro dicho en castellano: "Ajos si. pero no los de Mungia" "A jo" en euskera quiere decir "atacale a aquel", pero los castellanos entendian ajos de huerta.

Pero el derrotado de verdad resulto ser el rey Enrique de Castilla que envid al Conde. Pocas fechas despues el Rey hizo un viaje triunfal por Vizcaya: Por Zamudio paso a Fika y inego a Meñaka y, a traves del monte Sollube, Ilego a Bermeo para terminar su viaje triunfal en Gastelugatxe.

V*III*.- ERR*I*A ETA UR*I*A

I200n. urtera arte, gilxi gorabera. Bizkaia'n erriak baiño ez egozan. Eleizpeetan batzen ziran fogeradunak edo subete baten jabe ziranak. arrizko mai baten inguruan. Mai oneri Meñaka-aldean "ba-garea" esaten dautsoe batzarra asieran idazkariak berba ori esaten ebalako itaun egiñez: Ba-gara? eta guztiak erantzuten eben: "Bai, ba-gara". Orrelan asten zan batzarra eta an agertzen ziran arazo guztiak eta legea bear eben egoerak, eta ordezko bat aukeratzen eben Gernika'ko batzarrera joateko. Mai orreri Gamiz'en Txupetal-arria esaten dautsagu. Ez dakit zergaitik. Ori zan orduko Bizkai'ko erri guztietan jokabidea. Geroago alkartu ziran orduko Bizkaia'gaz Enkarterriak eta Durango-aldea.

Baiña arazo larri bat ikusten zan emen Mungia'n eta Bizkai'ko beste erri askotan: Lapur eta gaizkille asko ebiltzala inguruetan eta bakaretxeetan beti egozala erasoen arriskuan. Oiregaitik, erritarrak eskatzen eutsoen Bizkai'ko Jaunari sendiak batu eta orma bategaz inguratzeko erria, obeto babestuta egon daitezan. Ori zan Jaunak eskintzen eban bidea eta erri batu eta esiaz inguratutako orreri uria edo •'villa" esaten eutsoen. Beste leku batzutan uriak sortzeko zio bereizi bat egoan: Alboko errialdcakaz ziran salerosketa-arloetan zergak eskuratzeko erreztasuna eukiteko.

Errazoi orreik ez dira ain argi ikusten: Mungia'n egin ei zan omiea edo arresia. baiña ez dakigu nondik nora egin zan be eta inguruetako baserritarrak ez ziran etorri uri-barrura bizi izaten. Beste errazoi bat izango eban Jaunak edo Erregeak, bere aginpidea sartzea. lege-zarren menpean egon barik, foru-baimena eskatu barik. Dana dala au be ez zan lortu, uriak be Gernika'ko batzaiTen barmra laster sartu bear izan ebelako.

Uria sortu baiño 300 urte lenago ba-egoan Mungia izena eukan erria emen. Ori Donemiliane (San Millan de Ja Cogolla)'ko liburuetan ager-

tzen da 1053. urtean. Eta urte orretan Mungia'ko abade zana be agertzen da Abba Mume izena dauana eta 1082n. uitean be agertzen da beste ernengo abade bat Abbe Dom Lope izenekoa.

Zarra zan erri onen barruan ba jaunak (edo erregeak). uria sortu eban lege ta eskubide bereiziakaz. Oraindiño be bizi dira bereizitasun orrek: Baserri bateko soloa saltzen danean eleizako atean oarra ipiñi bear dabe enikoak baiña ez urikoak. Azken-naia edo testamentua egiteko ba-dauke zer-ikusia eta ezkontzarako egiten dan agirian be bai. eta beste gauza batzutan.

Uria sortzen zanean sarritan izen barria ipinten jakon. Ona emen izen bikoitz batzuk: Markjña/Villaviciosa, Leguliano/Villarreal. Ugao/Miravalles eta, uri aundi lez, Gasteiz/Vitoria. Baiña Mungia'ri ez eutsoen izen barririk ipini. Erria ta Uria biak ziran Mungia eta biak euken euren lekua Gernika'ko Batzarretan: Erriak 59ª eta uriak 15ª.

Mungia Uria Juan Errege-semeak irasi edo fundau eban Olmedo'n 1376n. urteko agustuaren lenengo egunean.

Uriaren eleizea dala San Pedro eta erriarena Andra Mari esaten da; eta lurrez begiratu ezkero eleiz-bien bitartetik joian muga. baiña Mungia'ko parroki biak beti jokatu dabe alkartuta, ez dira iñoz izan parroki aske bi.

Orrelan jarraiiu eben erriak eta uriak bakoitxak bere jabetasuna eukala I376n. urtetik 1900n. urtera arte. Azkenengo urte onen inguruan uria ta erria alkartu egin ziran. Zergaitik? Banan jokatzeak eragozpen aundiak eukazalako. Esaterako eskolelarako, ura banatzeko bideak konpontzeko. erri-laguntzak beteteko eta abar. 1900n. urtea baiño lentxuago sortu zan alkartu nai au eta Arana'tar Sabin'ek be Udal-Batzeko Felipe Ugalde'ri egindako eskutitz baten "benetan bearrezkoa zala alkartze au" diño.

Aurten beteien dira ba eun urteak uria ta erria bat egin ziranetik eta ori ospatzeko jai batzuk gertatzen diardue. Ezaugarri batzuk be ipjñiko dira, esaterako Andra Maria'ren eleizea izandakoa beste era batera atondn, zaindariaren irudia Bilbao'tik ekarri. alkartasunaren itnrria "Biak bat eta biena" diñoana leku ikusgarriago baten ipiñi, Alkartasuna kalearen esangurea erriari agertu, Andra Mari'ko eleizpean-edo arrizko maia ipiñi...

Alkartasunaren beai-izana ikustea txalogarria da. Euskaldunak. eta mungiarrak. ez gara errezak alkartzeko. baiña iñoz baiño geiago gaur alkartasuna bear dogu, errian ela Euskalerri osoan.

"Biona" iiurria. Uria eia erria bai egitearen eztmgai'iia da. Esku bi alkam emomia. Biak bai eici biena diiio idazkiak. I8f>3>i urieaii egiña. Mariñentene-aitrivan dago.

EL PUEBLO Y LA VILLA

Aproximadamente hasta los años 1200 Bizkaia se componia de Anteiglesias, a las que se llamaba pueblos, en las se reunian delante de la iglesia los propietarios de casas o fogueros, manifestaban sus necesidades de orden juridico y eiegian un representante que acudia a la Juntas Generales so el arbol de Gernika. Mas tarde se reunieron a la Bizkaia profunda las zonas llamadas, Encartaciones y Durangoalde.

Pero uno de los problemas acuciantes eran los ladrones y malhechores que actuaban eu caserios generalmente solitarios. Para solucionar este problema se solia solicitar al Señor de Bizkaia que fundase villas para reunir a Ia gente diseminada y defenderla con niuralla. Eu algunos sitios se añadia una razon economica: Las villas se creaban para vigilar mejor la entrada y salida de mercancias con vistas al cobro de impuestos al comercio entre distindos territorios.

El Señor dice quc gente de Mungia habia solicitado la fundacidn de una villa dentro de Mungia. Pero la verdad es que la aglomcracion de caserios no sc produjo y la niuralla apenas existio. Quiza tenia otra razon el Señor: Tener mas autoridad que)a que el fuero Ic permitia en las anteiglesias. Esto si se cum-

plio, pero pronto la villa empezo a acudir a las Juntas Generales, aunque siempre teniau y tienen algunos privilegios.

Se sabe que trescientos años antes de fundarse la villa existia el pueblo de Mungia, porque hay constancia escrita de esas fechas: Un documento del Monasterio de San Millan de la CogoIIa del año 1053 habla de Mungia y este mismo año aparece un cura en Mungia Uamado Abba Mume y el 1082 otro que se llama Abbe Dom Lope. Por estelas encontradas se sabe que existia este pueblo, vivia gente aqui, el año 800. Ahi se pierden los rastros pero sin duda, el pueblo es por lo menos anterior al Nacimiento de Cristo. Todavia apareceran restos.

Dentro de este pueblo antiguo el Señor fundo la "Villa nueva", como dice el mismo, aunque no le puso nomhre nuevo como ocurre, por ejemplo en Villaviciosa/Marquina, Viilarreal/Legutiano, Miravalles/Ugao etc. Aqui en adelante existira la Anteiglesia o pueblo de Mungia que tendra en Gernika el asiento n" 59 y la villa de Mungia con el asiento n" 15.

El documento de fundacion esta firmado en Olmedo el uno de agosto de 1376. La linea divisoria separaba la iglesia de Andra Mari que quedo para la anteiglesia de la de San Pedro que queda para la Villa, pero ambas parroquias siempre han funcionado unidas como una sola.

Asi continuo la situacion hasta que el año 1900, molestos por el funcionamiento que suponia, volvieron a unirse ambos municipios que tcnian unica enseñanza, servicios, caminos, etc. Hay una carta de Sabino Arana a Felipe Ugalde del Ayuntamiento que aprueba esta decision y la cree necesaria. Este año se esta celebrando el centenario de este acontecimiento con diversos actos: La iglesia de Santa Maria, derribada, se rehabilitara de alguna forma, la Andra Mari de Mnngia, se traera del Museo Diocesano, la fuente que indica la union sera colocada en lugar mas visible, podria colocarse en el portico de Santa Maria la antigua mesa de piedra de Anteiglesia, podra explicarse el significado de la Calle Alkartasuna/Concordia que recuerda, segiin he oido de Txema Montero, la Plaza de la Concordia de Par/s.

Sicmpre nos vendra bien celebrar la union del pueblo,

IX.- ELEIZAK MUNGIA'N

Atal onetan itaun oneri erantzun gura geunskio: Noz eldu zan Mungia'ra Jesukristo'ren Barri Ona? Edo, noz sortu zan Mungia'n eleizea?

ltaun au be ez da bear dan bestean zeatza: Zer da itauntzen dana: noz izan ziran mungiarrik geienak kristiñauak al noz azaldu zan lenengoz emen barri Ona? Or bitartean ainbat urte igaroko ziran. Biakaz itaun bat egiteko auxe itaunduko neuke: Noz esan eben mungiarrak lenengo "Aita gurea" edo "Gure Aita"?

Ezin jakin zeatz eta garbi ori noz jazo zan, baiña esan lei lareungarren urte-inguruan izango zala.

Orretarako billatu daiguzan lenengo ezaugarriak, baiña ez aiztu ezaugarriak agertzen diran urterako ainbat urte lenago egozala fededunak.

Ezaugarririk zarrenak Berriaga'ko San Bartolome baseleizan agertzen diranak dira: Sei krismoi VIII gizaldikoak eta gizaldi orretakoa gitxi gorabera Magdalena baseleizearen orman eta San Anton'goan dagozan leio bisigotikoak edo arri landuak. Krismoiak ani landu batzuk dira eta eskn-Jan orretan Kristo itzaren lenengo izki biak aget'tzen dira: X eta P (Gerkerazko"ro" izkia da P'ori.)

Urrengoa Kepa Deunaren eleizako korupean dagozan illariak dira, protoromaniko tankerakoak, eta 900n. urte ingurkoak izan leitekez. Urrengoa Zumetxa'ko Mikel Deunaren eleizea da, erromanikoa, eta 1200n. urtekoa izan leiteke. Zalantza barik an lenago beste eleiza bat egoan. Eta baseleizak dagozen lekuetan, lOOOn. urte-inguruan, geienetan baegoan eleizatxuren bat. Gaurko eleizak, geienak, geroago egiñak dira. Kepa Deuna'ren eleizako ate-ederra 1500n. urte ingurukoa da eta retabloa edo iruditegia. gaurkoa barria da, guda-ostean egiña, baiña irudiak eta laukiak lenagokoak dira, lau 1400n. urte inguruak eta besteak J 700n. Lirte ingurukoak.

Antxiñako liburuak ziran narrukietan be agertzen da Mungia izena eta liburarik zaarrenak Donemiliane edo San Millan de la Cogolla (Errioxa)'koak dira: 1053n. urtean ageertzen da lenengoz izena eta abadea nor

zan agertzen dau; Abba Mume de Munguia eta beste idazki baten, au I082n. urtekoa, Abbe Dom Lope de Munguia agertzen da.

Aztertu daiguzan apur bat Mungia'n agertzen diran 16 eleizak. Ez aiztu eleiza orreik dagozan tokietan, geienetan beintzat. millagarren urtean edo lenago beste eleiza bat egon zala eta sarritan eleizak egiten zirala kristiñauak etorri baiño lenago jaun-gurtzak egiten ziran lekuetan. Aldi aretako eleizak guztiak ziran txikiak. Orduan inguruetan biztanle askorik be ez zan izango. Eleiza asko beste basetxe baten barruan edo dautsola dagoz eta ortik atera lei etxe orretan ermitaño bat edo freira edo serore bat bizi zala. Begiratu Fika' n, esaterako, eleizearen ondoan dagoan etxe bateri Seroetxe edo serore-etxe esaten jako. Serore ori andra zain-tzaillea zan. Zeintzuk ziran onen edo ermitañoaren eskubideak eta zere-giña? Ez dakigu. Egiten zan mezarik baseleiza orreitan? Noz? Ez dakigu.

1. Andra Mari eleizea

1091 n, aldian/era (erak beti daukoz gure urteak baiño 38 urte gitxia-go) Pedro Aznar Kaligurri'ko Gotzaiñak sagaratu eban eleizea. Asieran berau Zan Kepa Deunaren eleizea. Monasterio izena emoten jako eleiza oneri orduan, baiña parrokia esan gura dau. Eleiza ori txikia zan, ermita baten antzekoa. Gero eleiza barri txiki bat egin zan eta alboan beste bat Kepa Deunarena. XVIII gizaldian eleizea egoera txarrean egoan patroiak edo zantzailleak amarrenen diruagaz geratzen ziralako eta XVIII gizab dian V Felipe Erregeari agertu eutsoen eleiztarrak euren asarrea eta onek en azoia emon eutsen. Eleizea bota egin eben eta barri bat jaso 1746n, urtean, Gero 1848n. urtean aldakuntza aundiak egin ziran eta orduan egin zan gaur oraindiño or agiri dan aurreko ormea, kanpai-leku biga2 eta aurrean berba oneik irarrita: Salve Saneta Parens Año 1848.

Mungia'ko Zaindari dan Andra Maria'ren irudia gaur Eleizbarrutia-ren erakustetxe edo museoan dago. Irudia oso zarra da, 1200n. urte ingu-rukoa, eta txarto barriztauta dago, baiña ekarri egin bear litzake eta toki egoki baten ipiñi, edo Andra Maria'ren eleizea zan tokian edo Kepa Deunaren eleizan.

Eleiza au bota eta Gizarte-Etxe bat egiteko asmoa egoan 1960n. urte inguruan, baiña erritar asko aurka jarri ziran. Chueea Goitia etxegin ospetsua etorri zan azterketa egiteko eta eleizpeko arku erkarzanoak eurak be berba egiten eben arriak zirala esan eban eta eleizea ez zala bota bear. Azkenean, 1975n. urte inguruan bota egin zan egoera oso txarrean egoalako eta konpontzea oso lan karua izango zalako. Aurreko ormea eta

lengo ormen oiñaniak eta altara lekua itzi ziran. 2000n. urte onetan, Erria ta Uha alkartu ziranetik eungarren urtea ospatzeko asrnakizun barriak agiri dira eleizearen oin oneri begira.

2. Kepa deunaren eleizea.

Juan Sanchez de Villela'k, uha sonu baiño zazpi urte lenago bere azken-naian bere gorpuzkiñak Kepa Deunaren eleizan illobiratzeko agindua itzi eban. Korupeko illobiak ez aiztu, biUelatarrenak dira eta 900n. urte ingurukoak.

Lenengo eleiza ori txikia ta egokieza zan eta XIII gizaldi inguruan barria egin zan. XVIII gizaldian geratu zan guda-aurrean egon zan antzera, organua eta 114 illobi eukazala.

Iruditegi edo "retablo" eder bat eukan, Aulestia'ko Martin Basabe'k egiña eta Zuazo'ko Juan'ek apaindua.

1937n. urtean, urte samiña mungianentzat, guda errira etorri aurretik eleiza au bota egin eben "gorriak"ori Bilbao'ren burdiñ-ganikoa zaintzeko bear zalako. Guda'ren ondoren negargarhak. Guda-ostean '"Regiones Debastadas" ek barria.egin eban, legoa egoan lenkuan, baiña lengoarenik ez eukan ezer be ate eden'a eta inguniko orma zatiren bat baiño. Tonea ta eleiza dana bota eben gudahak.

Eleiza barria lengoa baiño ainbat aundiagoa da eta egin zan sasoian egiña izateko naikoa ona. Guda-osteko urte estuak ziran eta kaleetako jentea gosez bizi zan.

Galtze aundia izan zan iruditegia edo "retabloa". Len izan ziran irudiak era barri baten ipiñi ziran baiña lengo edertasunaren antzik be ez dauke.

Arkuak arrizkoak egiten asi ziran baiña gero, dirua urri egoalako, zoiene edo ladrilluzkoak egin ziran eta gaiñetik arri- margoa emon.

Korupeko iilobi protorromanikoak an dagoz lengo lekuan.

Eleizea amaitu eta laster egin zan tone barria, etxegin Emiliano Amann zala, eleizan be berau izan zala uste dot.

I985n. urte inguruan ipiñi geuntsozan automatikuki joten eben kanpaiak eta erlojua, baiña urte beratan aizete aundi batek kurutzea bota eban. 500 kilokoa zan eta lentxuagotik be oker egoan eta aizeteak bota eban ezkero ez da ipiñi kurutze barririk. Justo Kabrejas'en etxean dago

I949n. urteko urrillaren 29n. egunean sagaratu zan eleiza au, Zaragoza'ko Gotzain Laguntzaille zan eta gero Donosti'ko Gotzain izan zan Lorentzo Bereziartua sagaratzaille zala eta beronen laguntzaille Jatabe'n abade izandako Eusebio Iraola.

3. Birle'ko Ander Deuna

Antxjñakoa zan ermita au. Villela sendiak an bere Torrea eukanean, baseleiza onetan eremitar edo ermitaño bat eukiten eban.

I975n. urte inguruan baseleizea egoera txarrean egoan eta konpondu egin nai izan eben auzokoak, baiña ezin, oiñarria txarto eukalako. Baseleizea bota egin bear izan eben eta auzokoak eurak egin eben barria. Gaur igandeetan mezea dauke, ainbat ezkontza ospatzen dira eta Jatabe'ko abadea etorten da mezea esaten. Kurutze eder bat dauke.

4 Atxuriko Martin deuna

I985n. urte inguruan barriztau da auzoa, Udal-Batza eta parrokia alkartuta. Len ez eukan kanpai leku bat jarri jako eta dotore geratu da. San Bemardo egunean, un'engo egunean eta San Martin egunean esaten da mezea eta auzokoak pozik batzen dira. Lenago liburuak egozan baseleiza onen kondaira aztertzeko, baiña arduradunak erre egin ebazan. Kofradia dago eta onenak dirala djrudi baseleizea, alboko etxea eta zazpi baso-zati. Jabezerrenda (Rejistroan) ez dira agiri. Bideratu-bearreko arazoa da ori.

5. San Paulo'ren baseleiza,

Eleizako liburu zarretatik dakigu ba-zala santu onen izenean baseleiza bat Mungia'n, mendi-barren edo mendi-gaiñe baten, baiña iñok ez daki eta ez dago ezelako astarrenik non egoan jakiteko.

6. Atela'ko San Anton

Eleizatxu txiroa da eta. etxe bateri dautsola dago, ez eta dakianak nekez aurkitu be egingo dau. Egoera oso txarrean dago, diñoe liburuak, baiña an egiten da erromeria urtero.

San Antonio'ren irudia dago, txiliña dauko esku ezkerrean eta katxabea eskoian eta oiñen ondoan txarria. Albo baten Emeterio (Eneperi) deunaren irudia egoan baina galdu da. Toki bi daukaz baseleizeak, orma aundi bat erdian dala. Bizigodoen tankerako leio bat, VII gizaldikoa,

Baseleiza au galdutzat daukagu. 1945n. urte inguruan baseleizea ta inguruko zelaia euren izenera aldatu ebezan alboko etxean bizi ziranak eta 195 ln. urte inguruan Gotzaindegiaren izenean etorri zan Aurtenetxe'tar Farntzizko Idazkari nagusia baseleizea ikustera eta ain egoera txarrean egoan lez, baseleiza izatea galdutzat emon eban eta santuak eta

beste gauza guztiak Mungiako parrokira eroateko agindua emon eta orrelan egin zan.

Dana dala, auzoak maite dauz bere santuak eta jaia eta Eneperi deunaren egunean landan karpa baten barruan egiten da mezea. Udal-Batzarren laguntzaz baseleiza barria egiteko asmoetan dabiltz eta urtebetebarruan egingo da. Lengo S. Antonio ta leioa ezarriko dira.

7. Trobika'ko Santa Mariña

Baseleiza zarra basetxe baten bannan egoan baiña auzokideak bama egin dabe eta santuak ekarri. Jai ederra egiten da Loiola'ko Tgnazio'ren egunean. Santa Mariña da baseleizearen zaindari baiña ez da ospatzen tamalez. Emendik joian antza Bermeo'tik etorren Santiagobidea eta bidelariak emendik Laukariz'ko Santiago'ren parrokira joaten ziran eta andik San Bartolome'ra, gero Biibao'ko Santiago'ra eta Orduña'tik Burgosaldera Orreaga-Konpostela bidea artzeko.

Gauza samiña da baseleiza zarra itzi izana, naizta etxea an egon. Inguru guzlian zarrenetarikoa zala diñoe. Gaur ate erromanikoa dauka.

Santa Mariña'ren irudiak koroia dauka, zugea zapaltzen dau eta espata baten erpiñagaz maneatu. Jakiña da santa au galiziarra dala.

8. Llona'ko Magdalena deuna

Baseleiza au be inguruen diranen artean zanenetarikoa da, eta aurreko orman dagoan arria bizigodoen aldikoa da, zortzigarren gizaldi-ingurukoa. Baseleizen inguruan diran arazoak bideratzeko alegiña egin dabe auzokideak eta 1986n. urtean izenpetu zan agiri bat Gotzaindegian erriko abadeagaz batera. Auzokideak legezko taldea dira eta euren izenean dagoz ondasunak. Iñoz talde ori galduko ba'litz, eleizearen eskuetara joatekotan.

I995n. urte inguran ekarri zan Mungia'ko parrokia Bilbao'ko Eleizbanutiaren Museoan daukezan irudien artetik Agustin Deunarena. Magdalenaren irudia ederra da, ertiz baliotsua, baiña oraintsu eta ganora gitxigaz margotu egin dabe eta barriztatu edo restauratu egin bear da.

9. Markaida'ko Salbatzaillea

Au be antxiñako baseleizea da, beste batzuren antzean, eta ondo zainduta dago. Iruditegi bat eukan aurrean lareun urte inguru daukazena baiña egoera txarrean dago eta ezin izango da bere lekuan ipiñi. Alboan sakristia dauka.

1995n. urte inguruan barriztatu da baseleiza au auzokideak, Udal-Batza ta parrokia batera dirala eta porlanezko altarea ipiñi zan baiña auzoan bizi dan Laureano Patxo Amarika santugiñak lengo altarea barriztauko dau eta aurtengo jaietarako (2000-07-6) ipiñita egongo da. Iru jesarleku ipiñi dira, baiña iruditegia barriztatzea eziña izango da. Kofradia dago: Basoa, Freire- Etxea.

10. Ametza ko Lorentzo deuna

Baseleiza au be Bizkaia'n diran beste geienak baiño zarragoa da, baiña gaur daukagun etxea bera ez dala ain zarra diñoe eta gaiñera oraintxe dago eleizpea jausita.

Aspaldiko ogeta amar bat urtean baseleiza onen inguruan urigintzalan aundia egin dau "La Bilbaina" deritxon alkarteak. Ba-dira 700 sendi inguru beste ainbeste *etxetan.* Ez da ba ingurua len zan bestean bakarlekua.

Kofradia dago auzo onetan baiña bizitasun gitxikoa, ogei bat fogerak osotzen dabe.

Oraintsu saldu jakez inguruan diran "La Bilbaina"koai kofradiaren lurrak eta baseleizea lurren barruan dagoala esaten ei da, ez besterik.

Mungia'n konpontzeko geratzen dan baseleiza bakarra da eta auzokideak eskatzen ba'dabe, eieizearen etaudalaren laguntzaz kopondu leike.

San Lorentzo egunean eta San Juan-aurreko egunean egiten da mezea.

11. Merana'ko Martin Deuna

Baseleiza guztien artean txikiena da eta irudi bat baiño ez dauko: Zaindariarena. XII gizaldikoa da eta 1513n. urtean agertzen da Butron'darren azken -nai baten. 250 metrora Bakio'ko baserriak dagoz. Inguruan diran ogeta amar baserritar ei dira jabeak. Lenago kofradia izango ziran.

12. Berreaga'ko San Bartolome

San Bartolome egunean gure ume-aroko gazteak Ezkurra'ko erromerira joaten ziran. Ezkurra ori Berriaga'ko Baseleizea zan, Bizkai'ko beseleiza guztien artean ospetsuenetarikoa .

Etxea bera gaur galduta dago eta sasiartean agiri dira ondakiñen batzuk. Alboan beste ermita bat egin dabe zamudiotarrak.

Urrean beste etxe ondakin batzuk dagoz, antza dagopanez beseleizearen zaintzaille-etxea izango ziran. Eleizatik eun urratsera Henao edestizale ospetsuak "Jesukristo'ren mirabearena zala diñon arri landua ikusi

eban, Belilla edo Villela santearena. Geroago or inguruan sei krismoi agertu dira, zortzigarren gizaldikoak. Ikusten da ba toki au garrantzi aundikoa izan zala.

Emengo santuak eta eleiz-gauza guztiak Laukariz'ko parrokira eroan ziran.

Billela sendikoak ziran emen jatin eta euren ondorengo Mortarako markesa eta onen ondoren, gaur arte Kanzelada'ko Kondea. Au Berreaga'ko artadiaren jabe da 1853n. urtean eta an dagoala baseleizea dino agiri baten.

13. Laukariz'ko Santiago Apostoluaren parrokia

1500n. urte inguruan egiña da eta zaintzailleak ardura gitxi euki dabelako sarritan aurkitu da egoera txarrean. Gaur obetoago dago.

Doneiakue edo Santiago'ren bidea egiteko Bermeo'ra itxasoz etorten ziranak, Elorduigaiñeko Marina Deunaren eleizea ikertzen eben lenengo eta gero Laukariz'ko Santigo'rena. Urrengo, bear ba'da ospetsua zan San Bartolome Berriaga'n. Bilbao'ko Santiago ikusi ondoren, Orduña'tik Burgos-aldera joaten ziran an Orreaga- Konpostela bide nagusira sartzeko.

14. Zumetxaga'ko San Migel

XV gizaldi inguruan errietako eleiza guztiak aldatu ziran. Artean txikiak eta erti-balio askokoak izan ziranak, balio asko galdu eben aundiago egin ebezanean. Beseleizak auzoetan parrokiak ziran eta asko aldatu barik geratu ziran beste asko parroki biurtu ziranean. Olako bat da Zumetxa'koa, kanpotik ezereza baiña barruan oso aberatza: Sarrerako atea antxiñakoa ta ederra da eta alborantza dauko beste ate bat gaur ormaz itxita eleiza au XII gizaldi inguruan egiña da, erromanikoa ta bizantziotarra erti-gtroan nastean dirala. Bizkai guztian iru eleiza dagoz onen parekoak: Berau. Galdakao'ko Andra Mari eta Bakio'ko Pelaio deuna. Ez aiztu Fruiz'ko ate ederra, erromanikoa. Leioa da daukanik ederrena erpindun arku bikoa, ondo apaindua, Estibaliz'ko eleizearen antza be ba-dauko eta ba-dira beste eleiza asko X, XI ta XII gizaldikoak ederbide antzekoa daukenak,

15. Larrauri'ko Andra Mari

Antxiña baseleiza txikj bat izan zan baiña 1513n. urtean agindu eban Suarez de Toledo'k barria ta aundiagoa egiteko. 1568n. urtean ipiñi eben

bateo-arria , baita sagrarioa edo oteundegia be. Andra Maria da zaindaria baiña Mesedeeteko ama esaten jako.

1540n. urtean parroki onek berrogei etxe eukazan eta Mungia'ko abadeak Zaragoza'ko Gotzaiñari eskalu eutsoen parroki ez biurtzeko baiña ez eben loitu ezer.

Urte batzuk dirala, Jose Zalbidea parroko zala, ondo barriztau eben.

Kepa Deitmiven eleizea. 'zarra eia barria) Gudan apnrtu eben. Bani an aitndiagoa da. Lengoak ***ctte*** *edevra eia albokoa. Orma-* ***zariiMt*** *bat.*

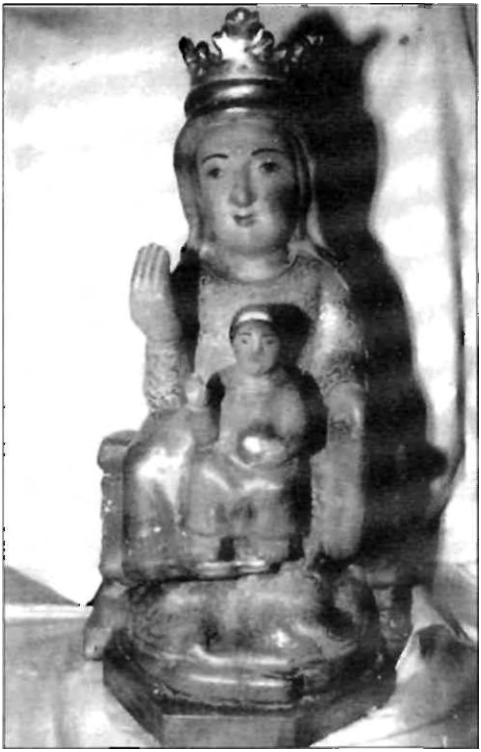

Mungiako Andro Mari.
I200n urte iitgttrttkoa.
Tvarto baniztafua.
B'tibao eleizbarrtiiiko Museoan dago.
ELarri egin bear litzake eta toki egoki baten ipiñi.

Mttngiako Andra Maria 'ren (deiza (1972).

TEMPLOS DE MUNGIA

Todos quisieramos saber con alguna precisidn en que año Ilegd la religidn cristiana a nuestro pueblo. Y como eso debid de ser un proceso mas o menos largo y lento, la pregunta podria ser esta: ^Desde cuando rezamos en Mungia el Padre Nuestro?

No podemos dar una respuesta precisa, pero partiendo de signos y dejandonos guiar de la logica din'amos que hacia el año 400.

Los testigos mas antiguos hasta ahora son los dos ventanales de Llona y San Anton que pueden ser del siglo VII y los seis crismones de la ermita de San Bartolome de Berriaga que son del siglo VIII. Siguen los sepulcros de estilo protorromanico en San Pedro de Mungia del año 900. Sigue Ja Ermita de Zumetxaga del año 1200, pero sin duda, hubo alli otra ermita anterior, Casi todas las ermitas primitivas fueron de estas fechas. La puerta especiosa de San Pedro es de 1500 y el retablo de esta parroquia tiene algunas imagenes que pueden ser del 1400.

En cnanto a docnmentos escritos, encontramos a Mungia en los manuscritos de San Millan de CogoIIa el año 1053 siendo sacerdote de esta parroquia Abba Mnme y algo mas tarde, en 1082, Abbe Dom Lope.

Digamos algo de cada nna de las 16 iglesias o ermitas de Mungia. Aunqne las actuales ermitas con frecnencia no son tan antiguas, hacia el año mil habia templos en esos sitios, qniza antes, y muchas veces puede suponerse que precedid un culto pagano. Con frecuencia esta la ermita adosada a una casa en que dehia de vivir el ermitaño o la serora. Apenas sabemos que culto habia en aqneIlos tiempos en que todavia las que hoy son parroquias eran como ermitas. El siglo XV o XVI algunas ermitas son transformadas en templos parroquiales grandes.

Hacia el año 1053 EI Obispo Pedro Aznar de Calahorra cousagro un templo de Santa Maria de Mungia. Una iglesia que siempre ha estado mal cuidada por desidia de los patronos que se Ilevaban los diezmos. En el siglo XVIII el rey Felipe V oyendo qnejas de feligreses, mando reparar y el 1848 se reformd y se edifico la pared que se conserva con fecha grabada, la imagen de Santa Maria que puede ser del año 1200, esti en el Museo Diocesano y se deberia traer. Hacia el año 1960 se quiso derribar todo para eonstruir Casa Social. Se opuso el arquitecto Chueca Goitia que hablo de piedras qne hablan. Por fin se derribd el ano 1975, mas o inenos, dejando frontis *y* cimientos. Algo se quiere reformar con motivo del centenario de la union de anteiglesia y villa.

La Iglesia de San Pedro fue tambien una peqneña ermita y hacia el siglo XIU se ediilco templo. Tallo un hermosisimo retahlo Martin Basabe de Anlestia. Todo fue destruido por la guerra del 36, quedando intacta solamente la puerta especiosa. "Regiones devastadas" construyo nueva iglesia, mas amplia, pero menos notoria con nn retahlo muy defictente que conserva imagenes antiguas.

En Villela existia la ermita cle San Andres desde el año inil por lo menos, con un ermitaño que estaba bajo los Villela que tenian alli su torre. Hoy hay ermita nueva edificada por el barrio.

En Atxuri esta la ermita de San Martin reparada recientemente entre parroquia, ayuntamiento y veeinos.

Existia antiguamente la ermita de San Pablo pero no ha dejado ningun reeuerdo.

La erjnita de San Anton adosada a una casa, bacia el año 1945 paso al registro como propiedad de los que vivian en la casa. Ahora se celebra la inisa en la campa bajo una carpa, porque en el año 1951 fue clausurada por el Secreatario del Obispado de Bilbao D. Francisco Aurtenetxe. Hoy se quiere construir nueva ermita cntrc vecinos y Ayuntamiento.

En Trobika existe la antigua ermita de Santa Marina: Estuvo adosada a una casa que sigue existiendo, pero se hizo nueva ermita. Era lugar de descanso para peregrinos de Santiago que a partir de Bermeo iban por Laukariz a Santiago de Bilbao para subir por Orduña a la Mescta. Se celebra flesta muy coneurrida el dia de San Ignacio.

El barrio de Llona cclebra en la ermita de Santa Magdalena su fiesta y tambicn San Emeterio (Enepari). La crmita esti bien cuidada y hay un grupo de familias bien organi/.ado. Han firmado un documento con el Obispado de Bilbao bacia 1986. Es notable el ventanal visigotico del siglo 7°.

En Markaida esta la bien cuidada erniita del Salvador, recien restaurada por Barrio, Ayuntamiento y Parroquia, Este año, 2000, se va a colocar de modo adecuado el altar restaurado por un escultor del barrio. Laureano Patxo Amarika. Si es posible se colocara el pequeño rctablo. Hay una cofradia. Dentro de la Urbanizacion reciente de La Bilbaina se encuentra la antigua ermita de San Lorenzo de Amczaga. Necesita reparacion.

A 250 metros de caserios de Baquio esta la ermita de San Martfn de Merana del Siglo XII.

Una de las ermitas mas antiguas y dc mas tradicion es la de San Bartoiome de Berriaga dc la quc solo se conservan algunos restos entre zarzas. Cerca, se encontraron los seis crismones del siglo VIII y el historiador Delmas vio ahi lapida de Santa Villela, sierva de Cristo. De esa ermita se tomo la iniciativa de construir Santiago de Laukariz.

Esta iglesia parroquiaI de Santiago se edifico hacia 1500 en cl eainino de Santiago.

La ermita de San Miguel dc Zumetxaga es de sumo interes artfstico e historico, con su iglesia romanica,

Nos queda la iglesia parroquiaI de Larrauri edificada en 1513 y en 1568 empezo a bautizar y se le doto de Sagrario. Esta muy bien restaurada por su parroco actual D. Jose Zalbidea.

X.- LIBERALAK, KARLISTAK ETA ABERTZALEAK

Gure edestian beti izan dira gudak eta ez gitxi, baiña azkenengoak dira negargarrienak. Ez al da sekula geiago gudarik izango!

Aurrerago azaldu doguzan gudetan jauntxoak edo aide uagusiak izan dira, emen naiz kanpoan, erria gudara bultzatu dabenak, baiña XIX gizaldia ezkero jauntxuen almen ori moteldu da, orain agiri be ez dira. Beste indar bat sortu da orain gudara garoazana: Agintariena. Erria jaurtzeko, gobernatzeko, bear diran Agintariak, zori txarrez gudara garoez, Euskaldunok ez dogu iñoz gerrarik egin geure erria zaintzeko. geure eskubideak lortzeko, baiña kaupotik etorri jakuz gudak eta, erri txikia garan lez, beti izan dira galtzeko.

XIX gizaldian kalisten gudak azaldu bear doguz. Berez ez zan Euskalerriaren arazoa guda ori ekarri ebana, España'ko erregeena baiño. XII Alfonso seme barik il zan eta ondorengo bat Isabel bere alabea izan zeitekean, baiña "Salica" eritxon ango legeak audrazkoak erregiña izatea galazoten eban. Orduan erregeak lege ori kendu egin eban "Prakmatika Sancion" eritxonaren bidez. Ori dala-ta Karlos anaia aurka jarri jakon eta Karlisten alderdia sortu eban. Isabel'en alde egozanai liberalak deritxe. Orra or guda. Eta guri zer?Zergaitik sartu gu arazo orretan? Zio bat egoan: Karlos'ek gure Lege Zarra onartzen eban eta Liberalak ez. Isabel bera ez egoan ainbeste bide oker orreetan, baiña bai beronen gobernuak,

Guda ikaragarria sortu zan eta mungiar asko joaii ziran gudaritzara, Meñakarra zan Zabala'tar Fernando buru zala. 1836n. urtean azaroaren 8'an, karlisten zortzi batalloi ureratu ziran Mungia'tik Santo Domingo'ra ta Artxanda'ra. Or zauritu zan Zumalakarregi gudalburua eta Ormaiztegira eroan eben eta an il zan. ez dago argi pozoitu egin eben ala ez. Maroto murtziatarra jarri zan bere ordez. Bergara'n alkartu ziran gudaroste biak bakea egiteko eta Espartero'k Lege Zarra zaintzeko ber-

bea emon eban, Karlistak sinistu egin eben eta izkilluak curai eskuratu. Espartero Jibcrala bera izan zan Lege Zarrak emon euskuzan eskubideak kentzen lenengoa. Bigarren gudaldi bat egin zan eta emen izan zan ospetsu Santa Kruz abadea, baiña au be ondamendi bat izan zan euskaldunentzat. 1876n. urtean izan zan gure foruen edo Lege Zarraren azkena. Ez zan aiTezkero Gemika'ko batzarrik egiten.

Mungia'n bizi-bizi gcralu ziran alderdi bi, bata liberalena Madril'darren laguua eta Karlistena bestea euskaldunen laguna. Bigari"en au egoera larrian geratu zan.

Baiña emak batera edo bestera burua jaso egiten dau eta Euskalerriak be izan eban arazoa argi ikusi eta bide baniak billatuko ebazan gizon argi bal: Arana ta Goiri'tar Sabin. Au sendiz eta eritxiz karlistea zan baiña Luis bere anaiak lagunduta ikusi eban (enengo Bizkaia'rentzat eta gero Euskalemarentzal foruen eta karlisten bidea ondamendirako bidea zala eta dei zabala egin eban Euzkadi izena ezarri eut.son gure erriaren alde: "Euskaldunen aberria Euzkadi da'\ Eta burubide ori aurrera eroateko alderdi barria sortu eban: Eusko Alderdi jellzalea. Alderdi barri onek indar ikaragarria artu eban urte gitxi barruan. bera. Sabin, buru argikoa eta ekintzaille ona zalako. Ete dautso iñori Euskalerriak zor aundiagorik Sabin'eri baiño' Ez dot uste!

Eta Mungia'n zer? Iru alderdi dagoz bizi-bizi: Liberalak. Karlistak eta AbertzaJeak. Liberaien jokerea ba-dakigu zein dan, baiña ez dauke indar aundirik. Kariistak euskalzaleak bai baiña Madrid eko erregearen menpean. eta abertzaleai aurka egin-bearra izan ebelako, euskaitasuna bera be sarritan ukatu egiten eben. Eta abertzaleak: Mungia'n asieratik artu eban indar aundia alderdi onek ela gaur be geiengoa berea dau. Ekintza ederra egin eban lenengo araudia edo estatutoa lortzeko eta azkenean lortu be bai. Emen izten dogu oraingoz bide barri au. Itxaropen barria sortu da Euskaleria'rentzat eta gaurko arazoak ulertzeko laguntza doguz gorabera oneik, geiago zeaztu barik.

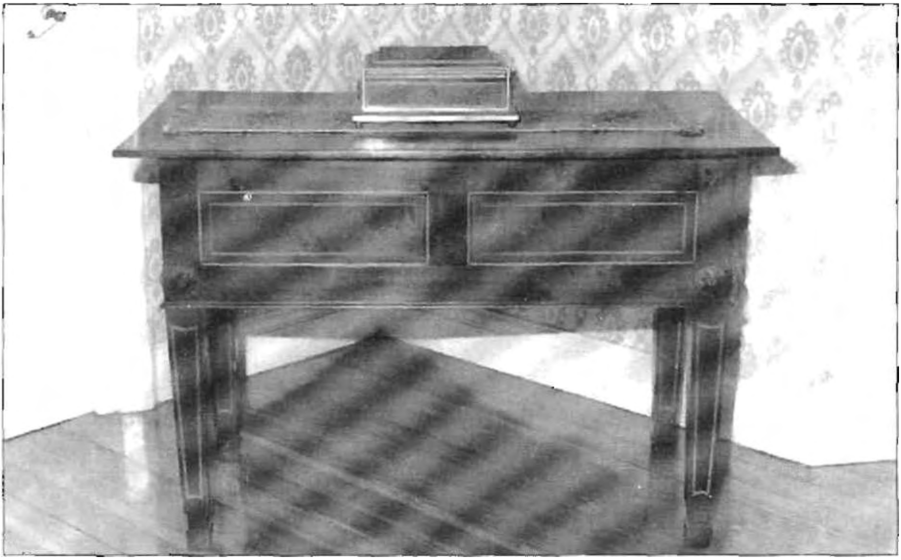

Mai onetan i'zcnpu zan Amorebieian Carlosiarreu 11 gudako bakea.

LIBERALES, CARLISTAS Y NACIONALISTAS

Es triste la historia de nuestras guerras vinculadas a los parientes mayores. Pero desaparecidos estos, la tradicion de la guerras se nos vuelve mas tragica y dolorosa. Si antes, cerca o lejos, los hijos de Mungia se uman a su jefes, ahora van a surgir los partidos politicos que son lo menos malo para gobernar los pueblos pero nos Ilevan a tragedias terribles. Somos un pueblo pequeño que siempre ha, perdido con la violencia y aunque se ganara hay que evitarla.

El siglo XIX lo Ilenan casi las guerras carlistas, guerras que en si nada tenian que ver con nosotros pero nos involucraron en ellas con la promesa de mantener los fueros.

El Rey Alfouso XII no tenia hijo varon y, debido a la Ley Salica, la hija Isabel no podia heredar la corona. El publico la Pragmatica Sancion que abolia la Ley Salica, pero su hermano Carlos reclamo los derechos a la Corona. Ese es, resumido, el origcn de la gnerras Carlistas. Los liberales o partidarios de Isabel eran contrarios a los fueros y los carlistas eran los defensores. Por esa razon los vascos se unieron a los carlistas

La guerra fue sangrienta y se derramo en ella la sangre de muehos hijos de Mungia. Fue famoso Fernando de Zabala, natural de Meñaka. El 8 de noviembre de 1836 salieron de Mungia 8 batallones a Santo Domingo, Artxanda y

Monte Banderas. En Artxanda cayd herido el General Zumalakerregi. Le llevaron a Ormaiztegi y alli murio. Se duda si murid envenenado. Le sucedid el murciano General Maroto a quien poco le interesaban nuestros problemas de supervivencia, Se reunieron ambos ejercitos en Bergara y, despues de la promesa del General Liberal Espartero de que seria el primero en defender los fueros, los carlistas entregaron las armas y se firmd la tristemenete celebre paz a la que se le Ilamd para la historia "Abrazo de Bergara". Espartero nunca cumplid la promesa dando motivo a otra guerra carlista que agudizd el desastre. En 1876 desaparecieron los ultimos fueros, quedando en pie e! concierto econdmico

Tenemos, pues en Mungia, dos partidos politicos: El de los liberales que estaban totalmente entregados a Madrid y el de los carlistas que quedd muy herido en su defensa de los fueros.

Pero los pueblos aun en los momentos mas dificiles saben levantarse y suelen tener hijos preclaros que los sacan de su sttuacidn. Asi ocurrid en nuestro pueblo. Surgid Sabino Arana y Goiri que, con la ayuda de su hermano Luis llegd a ver con claridad el presente y el futuro del Pueblo Vasco al que Ilamd Euzkadi. Para ello Fundd el PNV o Partido Nacionalista Vasco al grito de "La Patria de los Vascos es Euzkadi". Fue un hombre que dio la vida por este ideal. Pocos habra entre los vascos a quienes el pueblo deba tanto como a Sabino Arana y Goiri.

Y(, nuestro pueblo de Mungia? El nuevo partido tomd fuerza con rapidez. La mayoria de los carlistas comprendieron que la defensa tradicional de los fueros no conducia a ningun sitio y aceptaron la novedad Ilegando a ser mayoria del pueblo como siguen siendo hoy. Los liberales perdieron mucho de su fuerza y los carlistas se quedaron mirando demasiado a Madrid y defendiendo solamente los fueros, y hasta con algo de enfado contra los nacionalistas.

Asi queda la situacidn que nos puede ayudar, y no poco, para interpretar el momento critico en que nos encontramos en el año 2000,

XI.- I936'KO GIJDEA TA ONDORENAK

Gure erri au beti ikusi dogu guda-giroan. milla urte aide nagusien menpean eta azkenerantza. joan dan gizaidian. karlisten eta liberalen gudak dirala-ta, baiña guda guztien artean azkenengoa. I936n. urtean sortu zana, negargarriena izan daia uste dot. Izango al da azkenengoa!

Oiñarri lez artu daigun España'n erkalak(errepublikeak) auteskundea irabazi izatea. Legezko agintaritza zan eta askotariko alderdi politikuak ebiltzan jokoan, baiña jokabidea benetan negargarria izan zan: Eleizak erre. konbentuak ondatu, ainbeste gizon eta emakume su-izkilluka erail... Onein artean Mungia'ko seme bat il eben Teruel'n Lekeide-etxe edo konbentu baten: Arizpetxu baserrian 1914n. urtean jaiotako Luis Agirre Bilbao baiña au beste leku baten kontuan artuko dogu, rnungiar ospetsuen artean.

Eta zer egoan mnngialdean urte orreitan? Bildurra. bildur aundia; gudaren bat sortuko ete dan zurrumurrua zabal ebillalako. BilbaoTarrak gosez gure baserrietara etorten ziran janari-biila. taldeka. Etaegun baten, zori tearreko egun baten. entzun gendun entzun gura ez gendua-na'Gerrea asi da!".

Tkusi genduzan Gernika'ra lerkaiak. bonbak. botateko etorten ziran Kondor taldeko egazkiñak. Ikusi gendun egunetan Sollube mendia sutan. Ikusi genduzan Berriaga'n asi eta Gaztelumendi'ra arte lubakiak edo trintxerak egiteko etorten zan jentea eta entzun eben mungiarrak euren eleiza ederra botateko lerkaien danbada ikaragarria. Eta ez Mun-gia'koa bakarrik, Gamiz'ko torrea. Gatika'ko Eleizea ta Jatabe edo Maruri'koa be bota ebezan. Nortzuk[9] Gorriak esaten eutsenak, asturia-rrak izan zirala diñoe batzuk, baiña urragokoak izan ziran. izenak be esango geunkez. Baiña guda beti da guda! Zergaitik? Bilbao zaintzeko egin zan burdiñezko garrikoa zaindu bear zalako. Ez zan zaindu. Goi-koetxea asmatzaille edo injenieru ospetsuak salduketa egin eban eta pla-noak beste aldera eroan. Errez apurtu eben burdiñezko garriko ori. Elo-

rrio'tar onek gero "talgo" trena astnau eban. Elorrio'n ikastolea eukan here izenean baiña kendu egin dabe izen ori etoia dalako.

Eta or bjfartean, mungialdeko gudea zaintzen Errogoiti'ko Bizkaigane'n Franco bera!

Eleizako liburuetan begiratu dogu guda-inguru orretan zenbat eta nortzuk il ziran. Berrogei agertzen dira: 10 metrallak jota, 11 zizpaz cdo pistolaz, 14 bonbakelen ondoren lez, 1 gaisoz eta beste bat espetxean. Non il ziran: Legutiano'n 1. Lemona'n 2, Elgeta'n l, Orduña'n 1. Bilbao'n I, Amorebieta'n L Hueska'n 1. Kataluña'n 5. Ciudad Real'en l. Teruel'en 2. Castellon'en 1, Santalder'en 1, Ebro'n 1, Zalla'n I, Mallorka'n 1. Ezer jakin barik betiko galdu diranak 2. Ba-dakigu askoz geiago dirana, baiña ez daukagu barririk. Zenbat etxetan negarra ta samintasuna! Eta edozein uritara irabazleak sartzen ziranean, erri guztietan kanpaiak joten ziran.

Eldu zan gure giro onetatik guda igaro zanetik urteagarrena eta guztiak Mungia'ra ospakizun aundi bat egiteko etortera beartu ginduezan: Goizean erriko eskolan alkartu uine guztiak, egunero lez ''Cara al *SoV'* abesta eta España'ko banderatxua eskuetan dogula Mungia'ra. Erriko kaleetan Kurutze-bidea egin ondoren. Plaza'n Lauzurika Gotzaiñaren itzaldia, Gallarza ministroa alboan ebala. ltzaldi ta ospakizun lotsaganiak. baiña isiltasuna nagusi.

Erriko abertzaleak eta "gorriak"' egoera larrian geratu ziran: batzutan euren etxeak kendu "rekisatu" egin eutsezan. beste batzuk espetxeetan. asko soldadutzan sei urte edo geiago.

D. Santiago Ganboa txanburu edo parroko zala, laster asi ziran eleizea barriro egiten. Erdi kili-kolo egozan ormak bota egin bear izan ziran eta lengoa baiiio aundiagoa da egin eben eleiza barria, gaur kioskoa dagon lekuan eta berago egoan Urban'en etxea erosi zan orretarako Eleizea ederto geratu da egin zan aldian egiña izan arren eta "'Regiones Devastadas" deritxon erakundea izan zan ordaindu ebana. Amar bat urte geroago (1949-10-29) sagaratu egin zan eleizea Sagaratzaille Bereziartua'lar Lorentzo Gotzaiña zala eta beronegaz etorren Jatabe'n abade egona zan Ensebio Traola jauna.

Eleizea egin eta laster egin zan torre barria Emiliano Amann arkitekto zala.

Mungia'ko eleizea egitean zelako giroa egoan agertzeko ona emen alkar-izketa bat:

- Zu eleizea egimaurretik lengoaren onclakiñak kentzeko lanean ibilli ziñan. Zeure gurariz ala beartuta?

- Beartuta. Abertzale-girokoak giñanak, guclea galdu gendnanak deituta eroan ginduezan arriak-eta kentzen.

- Eta gudako irabazleak joaten ziran zuekaz?

- Orreik txapel gorriakaz guri agintzen egoten ziran. Bein baten nire taidekoai, markaidarrak ziran, esan eutsen zuek egin dozue lan-aldi bat eta ez etorri barriro deilu-arte. Gero niri esan eustan: Zu bai, zu etorri biar be.

- Nik txarto daukot etorteko, patatea erain bear dogu oraintxe-ta.

- Zuk itzi patatearen lana eta etorri.

Baiña ni ez nintzan joan eta etxera etoni jatezan gizon bi, urrengo egunean joateko esaten. Joan nintzan eta txapel gorridunak esan eustan:

- Atzo zergaitik ez ziñan etorri.

- Esan neutzun ezin nebala, patatea erain bear nebala-ta.

- Etorri zaite utsik egin barik, ostantzean patatarik jan eziñeko moduan itziko zaitut'

- Egun batzuk geroago barriro deitu eutsoen nire aitari. baiña aita gaisorik egoan eta neu joan nintzan. Aurrean neukazan jauntxuak esan eusten:

- Aita non dago ba?

- Aita zarra be ba-da ta gaisorik dago, orregaitik nator bere ordez.

- Esaiozu aitari ordain-agiri bat, 500 pezetako errezibo bat daukaia emen ordaintzeko eta ainbat lasterren etorteko.

- Zerena da ba, ordaindu-bear ori:

- Ori gero ikusiko dozu. Zuk ekarri ainbat lasterren dirua.

- Ez geunkan etxean dirurik, baiña auzoko batek txal bat saldu ebala entzunda nengoan eta mesedez eskatu neutsazan 500 pezeta eta emon be bai. (Orduko 500 pezeta gaurko 60.000 pezeta inguru ziran).

Urrengo egunean eroan neban dirua eta emon eusten agiria: "Como aportacidn voluntaria para ayuda a la Falange.

'Jazokizun bi oneik apur bat agertzen dabe orduko giroa. Antxiñakoak esan eban lez: "Vae victis", "zori txarrekoak guda galtzen dabenak".

GUDAN ILDAROEN IZENAK

Ainbeste izan dira urteen joanean gudan il diran mungiarrak, baiña ez dakigu euren izenik ez barririk. Parrokiko liburuetan aurkitu doguz emen illetea egin jakenen izenak, baiña asko geiago izan dirana badakigu. Ona emen izenak eta jakingarriak euren omenez:

- Juan Arostegi Unibaso, tiroz ildakoa.
- Klemente Luis Landa Unibaso, bonbaketan.
- Josefa Agirre Uriarte, bonbaz zaurituta.
- Justo Elgezabal Urrutia, kañoiz zauritua.
- Juan Antonio Goiriena Batiz, Donostian metraillaz.
- Franzisko Madariaga Oraindi, metraillaz.
- Juan Butron Ibarregi, bombaz.
- Josefa Madariaga Butron, bonbaz.
- Mª Anjeles Madariaga Butron, bonbaz, Areetan.
- Ignazio Elgezabal Villa, kañoiz.Bilbao'n.
- Martin Egia Nardiz, kañoiz,
- Jose Goirizelaia Larragan. Getxo'n, bonbaz,
- Ageda Larrabeiti Abando, tiroz, Artxanda'n.
- Juan Bautista Etxebarria Oleagoitia, Araba'ko-Billarreal (Legutiano'n)
- Juan Mª Elgezabal Maurika, Lemona'n il eta illobiratu,
- Gregobrio Bermeosolo Garai, tiroz,
- Joakin Goiri Urrutia, Elgeta'n.
- Juan Imatz Agin-ezabal, Orduña'n
- Pedro Agirre Larrazabal, metraillaz
- Domingo Gangoiti Nardiz. Gamiz-mendian.
- Juan Ramon Goitia Villelabeitia, bonbaz Amorebietan.
- Juan Garmendia Bilbao, Hueska'n.
- Andres Bilbao Basterretxea, Kataluña'n.
- Juan Sainz Nieba, gaisoz.
- Martzelino BiUelabeitia Sagasti, Talabera de la Reina'n, esku-bonbaz
- Felipe Urrutia Ateka, Teruel'en
- Maximino Agiire Agitre', Teruel'en,
- Karlos Bermeosolo Maurika. Tarragona'n zaurituta,
- Jeronimo Arteta Barrena, Kataluña'n kañoiz.
- Maurizio Agirre Agirre, Lemoa'ko atxean.
- Juan Elorriaga Urrutia. Lerida'n
- Gregorio Maurika Oleaga, Castellon'en.

Jeronimo Etxebarria Lekue. Jerona n.
Tomas lturregi Gangoiti, Santader'en, bonbaz
Jose" Bilbao Elorriaga (ez da jakin noz, non eta zelanj
Jose Bilbao Garai, ez da jakin ezer be.
Daniel Arteta Urrutia, Ebro'n metraillaz.
Justo Torrontegi Landeta, Zalla'n.
Juan Antonio Billelabeitia Bilbao, Mallorka'ko espetexean,
Esleban Urkiaga Basaras, Gasteiz'en
Luis Aguirre Bilbao. Teruel'en
Basozabal anaiak

Luis Agirre Bilbao anaia
Alkorisa (Tentel'en)
\tt-i:kiUatua.

Trabika kalea sutan. (Sabino Arana Eikarteak einondako argazkia}.

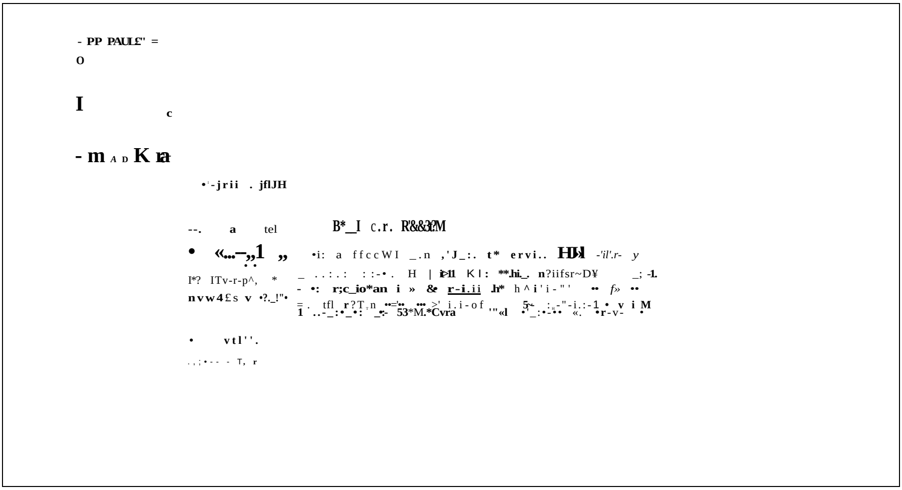

LA GUERRA DE 1936 Y SUS CONSECUENCIAS

Como lo hemos dicho, muchas guerras vio Mungia desde las de los banderizos hasta la earlistada, pero ninguna como la de 1936. ;OjaIa sea la ultima!

Comencemos recordando los desatinos de la republica que se implantd democraticamente, desde la destruccion de iglesias y quema de conventos hasta los fusilamientos. Entre estos recordarenios al joven religioso de Mungia Luis Agirre Eilbao, fusilado en Teruel de qnien hablaremos mas tarde. *iQu£* habia en Mungia por esas fechas? Miedo a una posible guerra, grupos de bilbainos que venian a los caserios pidiendo alimentos... hasta que al fin oimos la dolorosa exclamacidn: "La guerra ha comcnzado". Mas tarde vimos aviones que bombardearon Gernika, vhnos el monte Solluhe ardiendo dia y noche. vimos como se construia el Cinturdn de Hierro y Cemento de Bilbao desde. Berriaga a Gaztelumendi y la gente que venia a esta obra, por fin oimos las explosiones que dcstruyeron las iglesias de Gamiz, Gatika, Marnri y Mungia, ^Quienes lo hicieron? Algunos dicen que fueron asturianos, pero parece que fucron mas cereanos a nosotros. No diremos nombres. Son *cosas* de la guerra y el Cinturon tenia que ser defendido. Pero el einturon fue roto. Dicen que por la traicidn del ingeniero Goikoetxea que paso los planos. E.ste ingeniero fue despues con Oriol el inventor del tren talgo y tuvo a su nombre una ikastola en *su* pueblo, Elorrio. Le han quitado este noinbre recientemente. Y mientras ocurrian todas estas cosas, el mismo Franco vigilaba la guerra de Mungia desdc la loma de Bizkaigane en Rigoitia,

Hemos consultado los libros de la parroquia para saber cuantos murieron de Mungia en *esta* guerra. Aparecen unos 40, pero debieron de ser mas. Conocemos algunos mas. Sea, por vez primera, un homenaje a los caidos en la guerra por ambos handos. Esta vez conocemos algunos de ellos, cosa que no era asi en guerras anteriores.

Y la postguerra fue muy dolorosa para los veneidos en Mungia. No podemos certificar muchos hechos pero tampoeo dejaremos sin recordar encarcelamientos, requisamientos de lonjas de vencidos para dar a los vencedores, el dolor de tantas esposas e hijos y otros l'amiliares...

Podemos reeordar tamhien al aniversario de la 'liberaeion" de Mungia: Todos fueron llamados de pueblos a Mungia, los niños vinimos, despues de cantar el Cara al Sol en la escuela, con el banderin español en la mano, a pie a Mnngia, para asistir al Via Crueis y sermdn del Obispo A. A. D. Javier Lauzurika. Los vencidos, callados, tuvieron que sufrir esta postura abominable de la Iglesia. ;Y siguieron Heles!

Y empezo la reconstruccidn de Iglesia promovida por el Parroco D. Santiago Gamboa. Mas tarde (I949-/0-29) consagro esta iglesia Mons. Lorenzo Bereziartua, Obispo Auxiliar de Zaragoza.

Para que aparezaca en que ambiente se hizo la iglesia de San Pedro de Mungia, voy a reproducir un dialogo:

- Ya se que anduviste trabajando para quitar los escombros de la iglesia dinamitada de San Pedro. ;,Fniste voluntario?<.Os pagaban algo?

- Nos obligaron a ir. Nos daban algo de comer pero nada mas.

- Y los vencedorcs ^iban tambien a ese trabajo?

- EIIos venian con boinas rojas a vigilar nuestro trabajo, a mandarnos, Una vez a unos compañeros de trabajo quc cran de Markaida, les dijeron. "Vosotros no vengais mas hasta que os Ilameinos" Pero a mi me dijo:

- Tu si, tu ven tambien mañana.

Yo le dije:

- Me viene muy mal porque tenemos que sembrar la patata.

- Tu deja cualquier otro trabajo y ven.

Pero no fui, Me vinieron a buscar a casa y me conminaron para que vaya al dia siguiente. Fui como me dijeron y el jefe me dijo:

- ;Por qne no viniste ayer?

- Ya te dije que tenia que sembrar la patata,

- Pues si faltas otra vez te dejarc de tal forma que no podras comer iiunca mas patatas.

Otro dia me dijeron los señores en su local:

- Dile a tu padrc que tiene aqui pcndiente un recibo de 500 pesetas y que venga cuanto antes a abonarlo (500 pesetas cran entonces como ahora unas 60. 000 pesetas).

Cuando le di el aviso a mi padre se Ilevo un susto terrible. No habia dinero en casa. Pcro habia que pagar. Pedimos prcstado a unos vecinos que habian vendido una ternera *y* nos prestaron. Al dia siguiente fui a pagar y, como me habian dicho, el recibo decia para que era el dinero: "Aportacion voluntaria para apoyo a la falange",

XII.- GUDA-OSTEKO GIROA (1939-1975)

Guda-giroan bertan ikusi dogu zelako egoera tarrian, zelako isiitasunean, geratu ziran galtzailleak. Batez be agintaritza orren lenengo urteetan zapalkuntza oso gogorra izan zan, faianjea nagusi agertzen zanean eta laguntzaille izan ziran karlistak be isiltasunera sartu bear izan ebenean.

Eleizea bera be lotsagarriro makurtu zan agintari orrein aurrean. Gure gotzain zan Mujika'tar Mateo jaunak be gudaostean, Iruña'ko Gotzain zan Olasetxea'tar Martzeliño'gaz batera, agiri lotsagam bat argitaratu eban. Urteak geroago, erbestean euken aldi luze aren barruan beste agiri bat agertu eban "Imperativos de mi eonciencia "eritxona, berejokabide okerra zuzenduz. Baiña eleizearen jokabideari buruz beste au be esan bear da: Abadeak, geienak. zuzen jokatu ebela. Ez da aiztu bear errietan geratu ziran abadeak irabazleen aldekoak zirala asko eta bide orretatik jokatu ebela, baiña guda-ostean 16 abade il ebezan eta 500 ziran espetxeratuak edo erbesteratuak.

Gure erritarrak, Eusko Alderdi Jeltzalearen kideko ziranak, aurrean erabilliak izan ziran eta isillik egon-bearra euken, baiña urteak luze joiazan eta gazteen artean batez be E. A. J.'ren isiltasun ori jazan-eziña zan. Orregaitik sortu zan gero ainbeste negar eragin dauan ETA erakundea. Oneik alde batetik. izkilluz, eta erritar asko bestetik. batez be 50n. urtea ezkero, sendo asi zan askatasunaren aldeko ekintza. 300 abade'k I. 960n. urtean Euskalerriaren eskubideen alde agiri sendo bat agertu eben eta 1. 968n. urte inguruan ekintza gogorrak sortu ziran. ''Gogortasun" taldearen eta abadeen gose-grebaren ondorenak Zamora'ko espetxean agertu ziran.

ErritaiTak baiño eleizlarrak beti euken askatasun geitxuago eta errian zeozer egin nai zanean Eleizearen babesera sartzen ziran eleiztar asko. Geroago esango dogu Eleizearen izenean zertzuk egin ziran gure Mungi

onetan. Erritarren ekintza gogor bat emen Armintza'ko nuklearra kentzea lortzeko izan zan. Ryan Asmatzaillea il eben.

Ogeita amazortzi urte igaro ziran olako edo antzeko giroan arik eta zapaltzaiile guztien buru izan zan Franco gaisoz il arte. Urte orretatik aurrera giro barri bat sortuko da.

Guda igaro eta 'trtcagarratean Mitngia 'n berba egin eban gotzaina. Moni. Don Xabier Lauzurika. Predicd en el aniversario de la Guerm en Mungia.

Gamboo ta Ibarzabal'dar Santiago (Gamiztarra) Mimgia 'ko parroko-arzjpres re /9.18-195! Eleiza barria ta torrea egin ebazan guda-osrean.

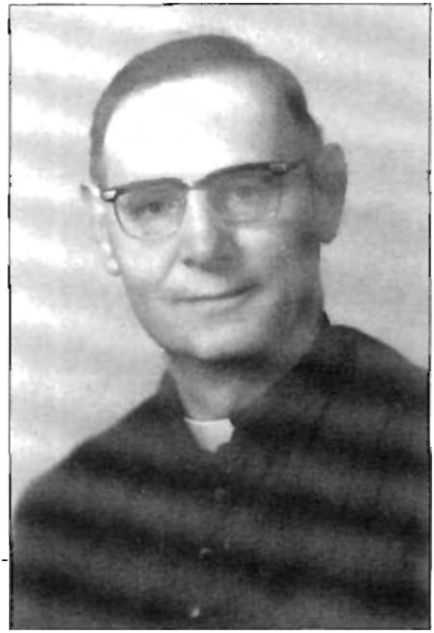

Zaba/a ta Goniño'tar Rafael. Muiigia'ko abade laguntzaiUea berrogeta - amar urtean (1937-1988). IJrte onetan i! zan emen.

LA POSTGUERRA

En ambiente de dolor y amargura empezo la etapa de la postguerra, como lo hemos dicho, y, sobre todo en los primeros anos en que domind la falauge y f'ueron relegados los carlistas. Al dolor se añadid el silencio forzoso.

Y durante este silencio doloroso se pudo ver a \a Jerarquia de]a Iglesia acaparada por el poder civil, como se manifesto en el documento comun firmado por Mons. Mujika, de Vitoria, y Mons, Olaet.xea de Pamplona. Pocos años mas tarde, Mons. Mujika publico el documento "Imperativos de mi conciencia" poniendo las cosas en su punto mientras seguia en el destierro. No debemos olvidar, con todo, la actitud heroica de los 16 sacerdotes fusilados y 500 desterrados en Euskalerria, junto a muchos que pasaron años en las carceles.

A nivel popular, los jovenes nacionalistas perdieron su paciencia pensando que el PNV actuaba poco y fundaron ETA cuya existencia y actuacion en la actualidad de todos es conocida. La violencia siempre ha perjudicado a nuestro pueblo y, ademas, no es etica.

El año 1960, 300 sacedotes euskaldunes publicaron un documento inuy interesante en defensa de los derechos de Euskalerria y en esta linea se siguid actuando por lo menos hasta 1970 y se tratd de sofocar este movimiento con la Carcel de Zamora despues de la huelga de hambre. Por alli pasaron muchos sacerdotes por homilias pronunciadas

Con todo, hubo siempre algo mas de libertad para la Iglesia y muchas iniciativas populares se canalizaron por este medio, como lo diremos mas tarde.

Fueron 38 los años transcurridos en este ambiente, hasta quc Franco niurid de enfermedad. Este hecho permitira el comienzo de una nueva etapa.

GUDA-OSTEKO ALKATEAK ETA ABADEAK/ALCALDES Y SACERDOTES DE LA POSGUERRA

- Juan Hormaetxe Etxebarria, 1936'an alkatea zan.
- Aniceto Maurolagoitia Sustatxa, 1937-6-15.
- Juan Elordui Inza, 1937-8-18
- Teodoro Lrrutia Markaida, 1938-6-24.
- Juan Ramon del Barco Oñate, 1943-5-3.
- Jose Bilbao Basterra, 1952-2-2.
- Jose Izagirre Gaztelu, 1956-7-26.
- Angel Boyra Gorriño, 1960-10-24
- Ramon Gamboa Basozabal, 1964-12-14.
- Mariano Larrauri Maurolagoitva, 1971-2-20.
- Josu Astobiza Lasuen, 1979'tik 1983'ra.
- Juan Berrostegieta Etxegarai 1983-1987.
-Segundo Goiriena Erkoreka, 1987-1990.
- Mikel Mendizabal Klemente, 1990-1991.
- Jose Ignazio Ibañez Lopategi 1991-1999
- Jose Antonio Torrontegi Gangoiti, 1999 …

PARROKOAK

- Juan Mardaraz, 1937
- Santiago Gamboa Ibarzabalj
  1938-1951.
- Juan Miguel Gaztelu Gondra,
  1951-1973.
- Karlos Bengoetxea Goitia,
1973-1975.
- Biktoriano Madarieta Galletabeitia,
  1975-1985.
- Julian Olazabalaga Zugaza,
  1985-1986.
- Martfn Olazar Uribe
- Esteban Orbe Lezama
- Juan Jose Elezkano Etxebarria, 1986-1998
- Txabi Ikobaltzeta Meabe, 1993...

LAGUNTZAILLEAK

- Balendin Markaida Maurika
- Florentzio Galarza Belaustegi
- Juan Miguel Gaztelu Gondra
- Blas Elordui Gangoiti
- Jazinto Etxebarria Agirre
- Rafael Zabala Gorriño
- Paulino Solozabal Solozabal
- Jose Maria Arregi Abarrategi
- Jose Bilbao Uribarri

BESTE AROURA BATZUK

- Martin Olazar Uribe(San Pedro Ikastetxea, 1965-1970).
- Jenaro Lekumberri, Asflo'ko kapellau.
- Ignazio Zarandona, Asflo'ko kapellau,
- Narziso, organista.
- Lanz, jubilaua.

Jose Antonio Tonvnlegi.
Aikatea gaiu

XIII.- ERRI-AGINTARITZA (DEMOKRAZIA)

Guciaren onciorengo urteak (1939-1975), luzeak eta garratzak, amaitu ziran, guda bera sortu eban Franco il zanean.

Baiña gero zer egin? Aldi luze orretan egin ziran okerkeri guztien kontuak eskatu eta zuzentasuna ezarri? Eta kontuak eskatzeko nortzuk eukezan euren eskuak garbi?Guda ostean okerkeri asko egin ba'ziran, guda-aurrean be ikaragarrizko okerkeriak egin ziran eta orrelan jokatu ebenak eta euren alderdi politikuak bizi ziran. Bakarrik aurrean erabillia izan zan alderdiren bal izan zeitekean eskuak garbi eukazana.

Azkenean erabagi egokia artu zan: Amnistia osoa. dana parkatu, dana aiztu eta gizarte-bizitza barria asi. Oraintsu, Pinotxet salatu dabenean, Txile'tarrak au esan dautse españatarrai: "Zuek egin dozuena, amnisti osoa emon, zergaitik *ez* dauskuzue izten guri? Gaiñera urtenbide onek arerio gogorrak izan ebazan ezkerreko ertzean (or Grapo) eta eskuma-koan (or Inestrillas eta abar). Baiña urtenbide egokia zala dirudi. naizta aurrean erabilliak izan diran askok, kristiñau-bidekoak eta ezkerrekoak. eroapen aundi baten bear-izena euki.

Laster aurkitu genduzan antxiñatik arerio izandakoak alkarren ondoan: Komunisiak. sozialistak, Eranco'ren ondorengoak edo UCD eta abar. Asieran gatx. egin jaken Komunisten arerio izandakoak alkarren ondorengoak edo UCD eta alderdia onartzea. baiña ori be egin zan.

Franco'k berak ipiñia zan erregearen arazoa be agertti zan or. oraindiño errege-eskubide guztiak beronen aitak, D. Juan'ek. eukazala. Ori be bideratu zan. ez erriari monarkia ala erkala (errepublikea) nai eban itaunduta. beste arazo batzukaz nastean ori be onartuta baiño

Beste arazo bat kristautasuna zan: Franco'ren aldian Eleizeak indar aundia eukan eta erritarrik geienak katolikuan ziran. Zelan alkartu berez fedebakoak ziran alderdiakaz? Or be bakea egin zan. Konstituziñoan katolikutasuna aitatu barik baiña Eleizea aurrean erabiJli barik.

Amnistia osoa, eritxi guztiak onartuta. buru-jabetza lurraldeai emotea erabagita. Laterri-Lege Nagusi barria onartu zan autarkiz, Euska.erriai. izan ezik.

Euskalerriari len eukan autonomia kendu jakon ezkero. Araudi edo Estatuko barria emon jakon, baiña ez azkenengo urrats lez, orren gaiñe-tik antxiñatik datozen eskubideak zainduko dirala esanda baiuo,

Barriro daukaguz ba gure Mungia'n guda aurretik izan ziran alder-diak errigintzarako, orain artean beti EAJYPNV nagusi dala. Alderdi onek be izan eban barruko larri-unea eta zati bi egin zan, baiña gaur biak naikoa ondo konpontzen dira eta lengo alderdia bera da lenengoa. autar-kirik geien daukana. UdaJ-Batzean geiengoa daukana,

Beste arazo bat. aiztu bear ez doguna: Guda-osteko urte larri areitan. antza dagoanez ETVren laguntzaille izan ziralako, iru Mungjar sartu ebezan espetxera eta irurak oraintsu urten dabe, azkenengoak ToiTe ta Manu Legarreta. Manu'k ogei urte egin dauz espetxean eta orain emen daukagu geure artean eta pozik,

Euskaldunen arazoak gaur mungiaiTok kontuan artu bear doguz: OITC-tarako esan dagigun gure erri-arazoa zein dan. Euskalerria antxiñatik esan dan lez, "Zazpiak baf' eginda osolzen daben erria da: Zuberoa, Be-naparroa, Laburdi, Naparroa, Araba, Gipuzkoa ta Bizkaia. Naparrak Naparroa bat dala diñoe eta orrelan sei lurralde litzakez. Au izan da antxiñatik euskaldunok sinistu doguna. Baiña orain ori diñoenak ETA'ren alde dagozela diñoe PP'k eta PSOE'k batez be. Eurentzat eus-kadi iru luiTalde dira. Bizkaia, Gipuzkoa ta Araba. Eta Araba'n dan alderdi batek. UA k, araba be ez dala Euskalerria diño. Ez dauke indar aundirik! Baiña or ikusten da gure erria zatitu. zapuztu, zapaldu eta eze-reztu nai dabela. orretarako antxiñatik gaur arte erriari atalak kenduz. baiña gu euskaldunak gara ela euskalerriaren alde jokatuko dogu. Eta beste alderdi orreik? Erria erri lez onartu bear leukee. erria or dago. guk ez dogu asmatu. or aurkitu dogu. Ela ori onartu ezkero, alkartzea erreza da, alkar-bizitzarako eragozpenik ez dogu ipinten euskaldunok. Eta ori onartzen ez ba'dabe. errian batcra biziko gara baina ez eritxietan. Erria emen dago, ez dago autarkiai itxaroten. autarkiak erria zelan jaurtu jaki-teko dira.

Baiña argi geratu beite euskaldunok ez garala gogorkeri edo biolentzia-ren lagunak. gogorkeria beti kanpotik ekarri dauskue eta ez da gizabide-koa. ez da omiragarria be. gogorkeriaz erri txikiak beti galtzen dabelako.

Gaur zeian egin bakea España'ren eta Euskalerriaren artean? Lenengo egin bear dan gauzea auxe da: Paris'ko (a Madrilleko gobernuak alkartu eta agiri au aztertu ta onartu: "Laterri bion artean or daukagu Euskalerria, iru lurralde iparraldean eta lau egoaldean. Alkartu daigun erri ori eta aurrepenerako bidean ipiñi, Europa-barruan bere zitua emon dagian. Eta erri alkartua danean, bere lana, oiturak, izkuntza, ekonomia eta abar bateratuta dagozenean, orduan erriak aukeratuko dau zelan jokatu nai dauan: España'gaz? Ala France'gaz ala askasun osoan, "zazpiak batera", ala bakoitxak bere aldetik..." Baiña Euskalerria alkartzen ez dan artean ez da egingo bakerik edo bakea egiten ba'da, bake txarra izango da, bairiro beste ETA bat agertuko da. Errien eskubideak zaindu egin bear dira.

Arana'rar Sabin. Lenengo BalioLia 'piñi eban.ean.

DE NUEVO LA DEMOCRAZIA

Por fin, con la muerte de Franco, termino la gran etapa de la postgerra, tan dolorosa.

Y ahora ^que? ^Pedir cnentas estrechas a todos, tanto a los autores de las atrocidades anteriores a la guerra como de las crueldades de la guerra y post-guerra? ^Habia que haber hecho lo que ahora se trata de hacer con Pinochet en Chile?^Qui£nes son los que tienen las manos liinpias para pedir cuentas?

Se opto por la ainnistia general y fue un acierto en contra de algunos de extrema derecha e izquierda (Inestrillas- Grapo). Tuvieron que tragar mucho los familiares de las *victimas* de ambos bandos.

Fue algo mas difieil la legalizacion del Partido Comunista, pero tambien llegd, de modo que se juntaron para preparar la nueva constitucidn miembros de partidos historicamente muy enemistados.

Dos asuntos mas, El Rey que fue impuesto por Frauco y que eutro en la aprobacion general de la Constituciou sin preguntar al pueblo si queria monarquia o repiihliea y el asunto de la Iglesia a la que perteneeia la mayoria del electorado que quedo moderadamente citado en la constitucion aconfesional,

Otro punto iinportante de debate erau las nacionalidades, pero hubo que Uegar a un consenso, que se Uamo "cafe con leche para todos'* concediento autonomias a todas las regiones y nacionalidades. De ahfsalio para nosotros el Estatuto, que es el 2°, pero sin negar otros derechos historicos.

Como consecuencia de todo este cambio. con bastautes dificultades y vio-[eneias, Hego tambien para el pueblo de Mungia la nueva situacion. Tenemos el Ayuntamiento democraticamente elegido que era un sueño de los tiempos heroicos que vemos realizado. Un ayuntaniiento en el que toman parte los partidos, teniendo hasta la fecha mayoria el EAJ/PNV, aun despues de la crisis interna que termino con la separacion de EA.

En otra parte hemos recordado el origen de ETA. Aqui hemos de recordar que durante estos años hemos tenido tres mungiarras en la carcel por supuesto apoyo a ETA. Torre y Legarreta han sido los ultimos que han salido. Manu Legarreta ha permanecido veinte años en la carcel. Y unido a esto va el problema de la dispersion de presos. No podeinos menos de manifestar que los presos vascos deben residir en Euskaleria.

Terminemos con el problema actual. Con el Pacto de Lizarra y Udalbiltza se ha tratado de caminar hacia la paz, contra la violencia de ETA. Ambas creaciones van hacia el reconocimiento de nuestro pueblo en siete territorios, tres al norte y cuatro al sur para que busque su autodeterminacion. Se oponen los partidos españolistas, que afirman que son concesiones a ETA, siendo asi que todo ello es anterior a ETA.

XIV.- BIDEAK, ITURRIAK, ZUBIAK ETA ETXEAK

BIDEAK

Edestiaren joanean beti izan dira garrantzi aundikoak crrian bideak. baiña aspaldion gure erriak izan dauan aurrerapena ikusita, bideak iñoz baiño garrantzi aundiagoa Iortu dabela esan bear.

Bidea, gitxienez oinbideak. beti izan dira gizakiak eta abereak ibilli diran tokietan, baiña emen bide zabalak. kamiñoak. aitatuko doguz.

Esan dogu iñoz idazki onetan Birle-ganetik itxarorantza erromatarren kaltzada bat izan zala eta bide orren ondakiñak oraindiño be ikusi daikezela. Arazo au aztertu-bearrekoa da eta bide ori oraindiño or ba'dago, zaindu. Ori izango litzake gure artean diran bide guztien artean zaiTena.

Beste bide balDonejakue bidea edo Konpostela'ra joiazen erromesen bidea iitzake. Ez dot uste bide onen zidurririk geratzen danik. baiño edesti-zaleak diñoe Bermeo'ko kaira sartzen ziran Europa'ko erromeslariak, Sollube-ingurua igaro-ondoren, Mungia'n, Elordui-ganean dagoan Santa Marina'ren baseleizatik igaroten zan'bide ori. Egia ez ba'da be, egi-antzekoa ba-da. Santa Mariña Galizia'ko santua da. Gero. diñoe. Santa Marina'tik, Mungia igaro-ondoren Laukariz'ko Santiago'ren eleizara joaten zirala. Ei dago Laukeriz-inguruan bide orren zidurriren bat. Laukariz'tik Berriaga-ganera igoten eben, dana Mungia-barruan eta an Bartolome Deunaren baseleiza zarra ikertu ondoren Bilbao'ra. San Bartolome baseleiza ori gaur ondatuta dago eta ez dira geratzen ezaugarriren batzuk sasi-arte baten baiño. Baseleiza barri bat da"o alboan. Geldoetan. eta Derio'ko eleizearen ardurapean. Ortik Bilbao'ko Santiago'ren eleizara joaten ziran eta gero Orduña'tik gora Burgos-aidean Donejakue-bide nagusia artzeko.

Aibo-bidea. Aunen amaiiu da. Uri-bunta nasai. Lau sarrera. Bide ederra la egokia.

Gaur daukaguzan bide zabalean aitean zarrena Bermeotik Bilbao'ra doana da. Atxiña burdi-bidea izan zan eta "diligencia"eritxon zaldiburdi bat joian goizean Bilbao'rantza ela arratsaldean etorri 1827n. urtean egin zan eta Mungia'ren erdi-erditik joian. Urrengo egin zana, 1883n. urtean Mungia'tik Gernika'rakoa zan eta orregaz batera antzean Mungia'tik Plentzia'rakoa. 1919n. urtean Mungia'tik Ipintxe'rakoa egin zan eta 35. 814 pezeta kosta zan. Mungia'tik Mujika'ko Bistalegie'ra 1885n. urtean egiña 366. 851 pezeta kosla zan.

Gure denpora onetan bideak askoz obeak dira, dabiltzan berebillak geroago ta geiago eta erri-agintaritzaren aldia etorri eta Jaster, Udal-Batzak EAJ'k ardura nagusia artu ebanean, basetxe guztietara bide zabala egiteko berbea emon eban eta orrelan beta dala uste dot.

Oraintsu egin da arlo onetan lan eder eta egoki bat: Albo-bidea edo saietz-bidea, Erriaren erdi-erditik joiala Bermeo'tik Bilbao'rako bidea esan dogu len eta errta igarote orrek, batez be aspaldion berebillak ainbeste ugaritu diran ezkero. kalte aundia egiten izan dau: Errira sartzeko berebillak asko itxaron-bearra eta oiñezkoak errian ibilteko ainbeste denpora semaforo gorriaren aurrean egon-bearra. Orj amaitu da, zorionez.

Albo-bidea, oso bide ederra eginda dago eia orain erri-barrutik askoz berebil gitxiago dabil. Bide eder ori sei km. ingurukoa da eta sei milla milloi pezeta inguru kosta da.

Sei-bat urte dirala erriak Bizkai-Bus ona etortea eskatu eban eta lortn be bai. Orain ordu lauren bakoitxeko daukagu Bilbao'ra joateko erea eta Bakio'ra, Bermeo'ra ta Gernika'ra joateko be era obeak.

Bideen arloan gagozan ezkero, ezin itzi aitatu barik Mungia'ko trena. Gure ume-aldian eta geroago sarritan joaten giñan Bilbao'ra trenez. LuTrunezko nena zan eta Artebakarra igoteko estn ibilten zan. Iñoz trena galdu eta bizikletan joan eta Artebakarra asieran trena bere bidean joia-la igon gintzazan trenera.

Laguntza aundia izan zan tren ori Bilbao'ra joan bear eben guztien-tzat baiña ez gitxiago esnedunentzat eta Bilbao'ko azokara urreratu bear eben baserritarrentzat. Iru ordulauren bearizaten ziran Bilbao'ra eltzeko eta bidean karta-jokoan be egiten eben batzuk.

Baiña Mungia aundi egin zanean eta trenaren bear-izana aundiago zanean, zori txarrez, ez dakit zergaitik, trena kendu egin eben. Ba-egoan itxaropen apurren bat Bilbao'n "metroa'' ipinten ebenean adar bat Mun-gia'ra etorriko zala, baiña ori be ez da bete. Tren barik geratu gara, bea-rren dogunean. Ba-dabiltz baten batzuk trena barriro ipintea lortzeko Ianean, baiña ez dot errez ikusten.

[TURRIAK

Iturriak beti izan dira bean-ezkoak eta onuragarriak gure errietan. Gogoratu zer diñon abesti zarrak. "Maritxu, nora zoaz eder galant ori? / Iturrira. Bartolo, nai ba'dozu etorri"

Batez be etxeetan urik ez egoan aldietan, iturria batzar-iekua izaten zan, albisteak zabaltzeko leku egokia, osasuna zaintzeko bide ona ur gar-bia dauan iturria.

Sei iturri izan dira Mungia'n entzute aundikoak: Legarda'koa, Atxu-rizubikoa (III Carlos aldiko tankeraz egiña), Teilleri'koa, Zabalondo'koa (onek ur ona daukanaren entzutea beti izan dau), Uriaren eta erriaren bitartean egoana, au I883n. urtekoa da eta lau milla ogerleko kosta zan, eta Kakaturri, iturribarri etxean.

Gero Sollube'tik datorren errekatik artu zan eirirako ura. baiña oneri

Fika'tik (Atxispe'tik) datorrena batu jakon eta an sastegi bat ipiñi eben eta ura kutsatu egin zan. Aldi labur baten eztabaidak izan ondoren, Bilbao'ko uren sarera sartu zan Mungia eta gaur etxeetara datorren ura Legutiano (Villareal)'en dagoan uretzatik ekarria da.

ZUBIAK

Tru zubi dira Mungia'n antxiñatik ospetsuak: Ipintxe'koa, Biiie'koa eta Goikoetxe'koa. Danak dira begi batekoak, ez ain sendoak baifia Birle'koa sendoena dala.

Edesti-Akademiak Olalde'koa aitatzen dau eta estuegia dala eta orregaitik dirala emen ain arriskugarriak uriolak, diño. Gaur ibaia kanalizatu egin da eta gauzea obeto dago.

Zubi orreik berba egingo ba'lebe, zer esan asko eukiko leukee: Zubi orrein gaiñetik igaro ziran BiDela'tarren lantzariak eta ballestariak. Butron'darrak eta Abendaño'tarrak euren burruka odoltsuetarako. 1936'ko gudan ibili ziranak.

1936'ko gudan Ipintxekoa apurtu egin eben eta Mungia'ko azokara etorten giñanean, bide zabala itzi eta Aixene'ko zubitik egiten gcndun

Udalet.xea. Klasiku-barri tankerakoa.

joan-etorria. Goikoetxe'ko zubi zarra arri batzuk jauskor dauzala dago eta konpondu bear litzake. Olalde'koa be barria dala uste dot, gudan apurtua.

ETXEAK

Gure erri onetan ez dago etxe cdcr asko. baiña dagozenak ondo zaindu bear geunkez. Oraintxe diardue "Villa Luisa" deritxon etxea bizilekuak egiteko aldatzen, baiña bere egiturea galdu barik. Ez da ain garxantzitsua, baiña aldi baceko tankerea agertzen dau. BasozabaJdarren etxea. ostera, bota egin dabe eta zaindu-bearrekoa zan. etxe tankera bal eta etxegmtzako aldi baten lekuko zalako. Sarrera ez eukan bide zabalerantza, baiña ederra ta egokia zan. Landetxo Goikoa. Landetxo anai ospetsuen etxea, zaindu egin dabe. Ondo. Ederto barriztatuta geratuko da Erdi-aroko etxeen lekuko lcz. Matxin'en etxea be an dago, zelan edo alan barriztaluta. baiña ondo zaindu-bearrekoa da. Trobika dau izena. Alkartasuna/Concordia kalean ainbat etxc cgozan olakoak baiña _a guztiak bota dira. Udal-Etxea. Kiasiku Barri tankerakoa, ederra da. Eta Leon Arruza'ren ondorengoena dana be zaindu-bearrekoa. Foruen plazea naikoa egokia da. tankera onen barruan.

Mungia erri zabala da eta, zalantza barik lzango dira bcste baserri egoki ta zaindu-bearreko asko.

Esan daigun zerbait Billela'tarren Torre-Etxeari buruz. Onen aurreko etxea Birle'n euken. Gaur be izen ori, Torrea, daroa an etxe batek. Gero. orain zortzireun bat urte. egin eben Mungia'ren barruan daukaguna. Gizaldietako lanak agiri dira bertan, zarrenak bidezabalaren aldean dagozanak. Txarto egiña da orain daukon erakundea, baiña al dan neurrian barriztatu da, kultur-etxe biurtzeko

CAMINOS. FUENTES, PTJENTES Y EDIFICIOS

Los caminos o carreteras o vias del tren han sido importantes en el desarrollo de los pueblos, pero mas en nuestros dias.

Comencemos recordando la calzada romana desde Villela hacia el mar. casi destruida pero aun hoy motivo de investigacion.

El segundo camino seria el de Santiago que partia de Bermeo para los que venian por mar y a traves del Sollube Ilegaba al alto de Elordui en el que

eneontramos la antiquisima ermita de Santa Marina, santa gallega. Continuaba por campos de Mungia para Ilegar a la Parroquia de Santiago de Laukariz. De alli seguia hasta el alto de Berriaga donde visitaban otra antiqu(sima ermita hoy casi desparecida entre zarzas, la de Sau Bartolome. Despues a Santiago de Bilbao para continuar por el Alto de Orduña hacia Burgos al encuentro del camino principal que desde Roncesvalles iba hasta Compostela,

De las carreteras que hoy utilizamos la mas antigna es la de Bermeo a Bilbao que pasa por el centro del pueblo. Se construyo en 1827. La siguiente es la de Mungia a Gernika, de 1883, y casi simultajnea, algo anterior, la de Mungia Plentzia. En 1919 se coustruyo la de Mungia a lpintxe que costo 35. 814 pesetas. Luego la de Mungia a Vistalegre de Mujika, de 1885 y que costo 366. 851 pesetas,

En nuestros dias se han mejorado los caminos y cuando EAJ gano las lecciones prometio carretera a todos los caserios y cumplio la promesa. Pero una gran obra de estos dias, inaugurada este mismo año por fiestas, es la carretera de cincunvalacion, tan necesaria para evitar el trafico enorme que habia dentro del pueblo. Son unos seis km y costo seis mil millones.

Hace como unos seis años tomo el Bizkai-Bus de la Diputacion Foral el servicio de viajeros y tenemos autobus cada cuarto de hora y buena conumicacion con Bakio, Bermeo y Gernika.

Digamos algo sobre ei tren: Es un servicio de viajeros de gratos recuerdos, renqueante cuando utilizaba carbon. sobre todo cuando subia Artebakarra. Se podia subir a el en marcha y alguua vez lo hicimos. Presto *un* gran servicio de viajeros y mercancias y las lecheras jugaban a çartas en el camino. Precisamente cuando Mungia ha crecido *y* mas necesitaba de *estos* servicios, desaparecio el tren y los intentos de volverlo a poner, hasta la fecha no han tenido exito. Algtina esperanza hnbo de que llegara hasta *aqui* el metro de Bilbao. pero tuvimos menos suerte que Plentzia.

Las *fuentes* eran antaño lugares de reunion, tertulia y hasta de enamoramientos, sobre todo cuando no habia agua potable en las casas.

Los historiadores hablan de seis f'uentes; Legarda, Atxurizubi, Teilleri, Zabalondo, Kakaiturri y la que unia Villa y Anteiglesia. Apenas tienen valor artistico a excepcion Atxurzubi, neoclasica y la de Villa-Anteiglesia. Siempre ha tenido prestigio el agua de Zabalondo.

Mas tarde se establecio la red toniando agua del riachuelo que viene del Sollube, pero se le añadio otro riachuelo que viene de Atxispe-Fika. Este quedo contaminado por un vertedero en Atxispe y, despues de algunas discursiones se opto por entrar a la red de aguas del Gran Bilbao, agua que procede de Villarrea) de Alava y, previo aprovechamiento electrico, es tomada en Zeanuri.

Tres son los pucntes mas conocidos por los historiadores: Ipintxe, Villela y Goikoetxe. EI diccionario de la Academia de Historia habla del de Olalde del que dicc que es estrecho y causa inundaciones. Hoy esta mejor canalizado el rio.

Si estos puentes hablaran nos recordarian/las correrias a traves de ellos de los Villela, Butron y Abendaño. Tambien de la guerra del 36 en quc el de Ipintxe fue volado. Pasabamos por Aizene para venir al mercado. EI de Goikoetxe necesita alguna reparacion, pero, en general, estan en bucn estado.

Tenemos pocos edificios de valor historico o artistico. Por eso dcbemos cuidarlos con esmero. En los ultimos derribos se ha salvado Villa Luisa que refleja una epoca. No ha tenido esa suerte la casa de Basozabal que era tipica, aunque de espaldas a la carretera. Es admirabie la labor restauradora que realiza el Ayuntamiento en la Casa Landetxo Goikoa, construccion de estilo medieval. Tambien necesita atencion la casa Trobika de Matxin. En la calle Trobika habia casas que recordaban nnestra historia pero desaparecieron. Queda la hermosa Casa Consistorial de estilo neoclasico y la plaza de los Fueros que tiene su belleza, incluida la que fue Drogueria de Leon Arruza, que se mantiene.

Hablemos de Torre Villcla. La residencia de la familia se traslado de Villela a Bekokale quiza por el año 1200. De csta epoca es la parte que da a la carretera, pero debio de deteriorarse y las sucesivas restauraciones son de gusto muy discutihle. Hoy sirve de Casa de Cultura, previa adecuacion por el Ayuntamiento.

XV.- MUNGIAR OSPETSUAK

Erri guztiak dabez euren seme-alaba ospetsuak eta izenak agertu nai diranean. ez da jakiten zeintzuk aukeratu. Amalau mungiar ospetsu aurkitu doguz urteen joanean, Banan-banan agertuko doguz eta dakiguna esango dogu bakoitxari begira.

L- Mungia'ko Matxin

Eskuetan daukagu orain lau-bat urte dirala il zan Aitor Goirizelaia adiskideak idatzi eban liburua, mungiar ospetsu onen bizitzea gai dala.

Itxas-lapurren artean, euren buru Barbarroja zala, aurkitzen dogu gure Matxin aundia, V Karlos enperadorearen menpean eta 300 gizon beragaz ebazala. itxas-Iapurren ontzidiaren aurka guda egiten. I538n. urteko iraillaren 27'an izan zan Mungia'ko Matxin'ek 300 gudarigaz Turkia'ko itxas-lapurrenak ziran 160 itxas-ontziren auka guda egin eban eguna.

Andrea Doria'gaz ta benezitaiTakaz sartu zan gudara. oiñezkoen kapitai lez eta Aragorko itxas-ontzi baten. Matxin eta beronen lagunak auiTea artu eben eta bare-une baten bakarrik ikusi eben euren burua. Beingoan jo eban bere aurka Barbarroja'k. Andrea Doria, aniskua ikusi ebanean. Matxin'eri ta lagunai esku bat bota bearrean. Korfu'ra joan zan. Matxin'eri iges egiteko agindu eulsan baiña onek ez eban nai izan eta egun bian ekin eban bere ontziagaz gudaketan sendo ta gogor eta arerioen artean ondamendi aundia lortu eben. Idazle batek ba-diño ontzi-inguruan itxasoko urak odolduta ikusten zirala. Azkenean Matxin'ek garaille urten eban. Ainbeste il jakezela ikusi ebenean turkiarrak iges egin eben. Jrugarren egunean Matxin'ek bere lagunakaz Korfu ugartera joaiea lortu eben. Lengo lagunak ezin sinistu eben bizirik etorri zeitekeanik eta asko goratu eben Matxin. Ara zer esan eban Andrea Doria'k: "Uxala Jainkoa'k nai ba'leu ni Mungia'ko Matxin izatea eta zu Andrea Doria"

Urrengo urtean, I539n. urtean, Barbarroja oso asarre agertu zan Matxin'en aurka eta bengantzea artzea zin egin eban. Orretarako aukerea izan eban Castelnovo'n: Matxin egoan uria zaintzen, itxaslapur oiTeu eskuetara jausi zan eta iñon cliran isekak egin eutsozan. Bere aidera igaro eta Mahoma'ren eriejinora sartzeko agindu eutson, ori egiten ez ba'eban il egingo ebala zemaituz. Matxin'ek sendo erantzun eutson:

- Betor eriotzea nire aurretikoen fedea ukatu eta neure erria saldu baiño ienago'".

Barbarroja'k samea ebagi eutson eta bere itxas-ontziaren erpiñean ipiñi burua.

Orregaitik esaten jake olako gudaketai "matxinada".

Qr daukagu oraindiño Matxin'en jaiotetxea dan Trobika baserria eta aurrean daukan ikurdian auxe diño: "(De estas armas y su blason, de la easa de Trobika son)".

2.- B/Ilela'ko Juan

Billela sendian gizon ospetsu asko izan ziran ela batzuk gogoratuko doguz. Lenengoa Billela'ko Juan.

XVI gizaldiaren erdi-inguruan jaio zan eta España'n eta orlik kanpora ardura aundiak izan ebazan: Ikastetxe Nagusiko Erretore, Lerma'ko Alkate, Lerma'ko epaikari. lege-gizon enlsutetsua. Mexiko'ko Guadalajara'n epailarien buru (1608). Mexiko'ko Errege-OrdetzaTen ienengo buru, Gaztela'ko Kontseilluan epaikari, Flandes'en epaikarien buru. Santiago'ren ordenako Zaldun.

Mexiko'n egin eban bere lanik aundiena cta ango lenengo Lendakaiia izan zala diñoe batzuk, baiña ziur Errege-Ordea izan zala, aginpide oso aundiagaz eta irabazi ikaragarriagaz.

Flandes'en lurralde areik ez galtzeko burubide argi bat eskiñi eban, baiña ez eutsoen jaramonik egin eta ondorena galtzea izan zan.

3,- Billela ta Abendaño'ko Martin

Mungia errian jaioa. I638n. urtean abenduaren I5n. egunean. legegizonen agiria lortu eban eta zortzi urle geroago Tkastetxe Nagusiko Erretore izan zan. Gero Kuenka'ra joan zan epaikari Jez eta antxe il zan gaztea zaia.

4.- Billela'ko Jose

Au be sendi orretakoa ta lege-gizon ospetsua, XVII gizaldian lege-arioan jakitunena bear ba'da. J651 n. urtean Aniago'ko Kartuja'ra sartu zan eta urte beratan il zan santutzat artua zala.

5.- Landetxo'ko Martin

Gure erri onetan, Uriguen deritxon zugaztiaren ostean, auzo eder bat soitu da. Gauza pozgarria izango da an bizi izatea: Goiera gitxiko etxeak, berebillen tokiak etxepean barik etxe-aurreetan, baratzak, bide ederrak. ..nasai biziteko aukerea. Eta auzo onen barruan beste jazokizun pozgarri bat: Landetxo Goikoa etxea, erdi-aroko etxeen artean ereduga-rria. Udel-Batzak barriztau egiten dau. Oraintxe diardue orretan. Baiña zelako lana: Arri ta age guztiak banan-banan askatu, bakotxari zenbakia ezarri. egokitu eta barriro bere lekuan ipiñi. Olako lanak bear doguz gure emaren kondaira ta edestia begien aurrean eukiteko

Etxe orretan jaio ziran Landetxo anaiak. Lenengoa Martin.

I583*Il.* urtean Balladolid'eko lkastetxe Nagusian Edeitiaren irakasle agertzen da, baiña bere ikasketak eta lenengo irakasketak Oñate'ko gure lkastetxe Nagusian egin ebazan. 1588n. urtean Plasenzia'n daukagu kanonigu eta 1593*Il.* uitean Ciudad Rodrigo'n, emen be kanonigu. i 599n. uitean il zau.

6 - Landetxo'ko Juan Martinez

1971n. urtean Bilbao'n Osagilleen Akademia'k eratuta eta Deustu'ko lkastetxe Nagusia laguntzaille genduala, Euskal-Antropolojia'ren Late-rri-Arteko Astea ospatu gendun eta aste orretan josulaguna zan Karmelo Saenz de Santa Maria'k itzaldi bat emon eban Landelxo'ko jLian'eri buruz. Ortik artzen doguz barri oneik.

Juan Martinez de Landetxo Guatemala'ko Audientzian Nagusi izan zan. Ori berez garrantzi aundiko gauzea da, baiña euskaldunak an zelan jokatu eben jakiteko bidea zabaltzen dausku eta ori da gauza barriagoa. Euskaldunen izen asko daukaguz arlo onetan: Garai. Mendoza. Zumarra-ga. Oñate, Agirre, Legazpi ta Urdaneta. Baiña ze alde dauke gizon lez euskaldunak besteakandik? Heman Cortes'ek Moktezuma'ri auxe esan

eutson: "Zuen artean inditarrak askotarikoak diran lez, gure Enperadorearen menpean be askotarikoak dagoz, esaterako bizkaitarrak izkuntzaz eta oituraz ezbardiñak''.

Ezbardintasun ori agertzeko, eredu lez Karmelo Aitak gure Landetxo'ko Juan artu eban, Goiko Landetxo'n jaioa

Guatemala eritxon lurralde aundi arelan agintari Nagusi zan eta Frai Bartolome de las Casas'en agindua artu eban, Oña'koa zan Angulo gotzaiñaren laguntzaz beteteko, baiña ez eben loitu nai ebena almen aundia euken dominikuak aurka jarri ziralako. Angulo Gotzaiña il zanean, Las Casas'ek ez eutson iagundu gure Landetxo'ko Juan'eri eta España'tik ikertzaille bat bialdu eutsoen eta Panama'ra joan bear izan eban Landetxo'k. An galdu zan gure landetxotarra. Baiña Madrid'era etoni eta epaikarien aurrean ekin eban eta Ameriketan ardura barriak emon eutsoezan. Lima'ko ardurea artzeko joiala Panama'n il zan. Landetxo'k Gutemala Bizkai barri bat izatea nai ebala esan dabe edesti-zaleak.

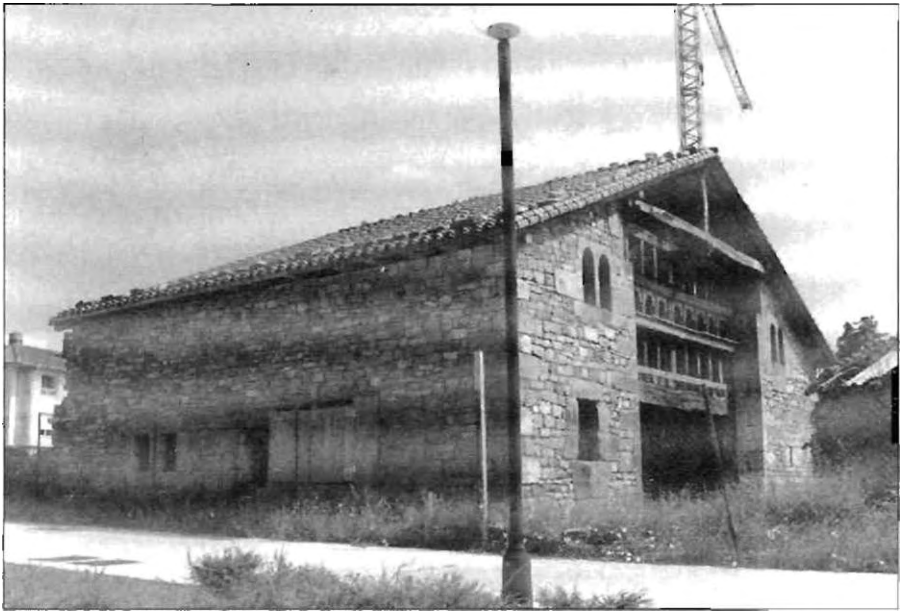

Landet\o Goikoa baserria. Erdi-arokoa da. Oraintxe diardue egokiro barrrizlatien. Oi' jaioak dira Landeixo anaiak. Mungiar ospetsuak.

7- Agirre ta Larragutxia'tar Jose

I761n. urtean eia urrengoetan España'ko Erregearen Itxas- ontzietan Kapitai izan zan. Santiago'ko Zaldunen artekoa.

8.- Mungia'ko Juan Perez

Errege Katolikuen korniketan agertzen da eta Kanarietako Ugarteak eskuratzean tarteko izan zan (1480-1490), eta an geratu zan bizi izaten beste euskaldun asko lez. Onen ibillaldietan "Emerando'ko anai bi" agertzen dira.

9.- Olaetxea'tar Bartolome

Gure etxeetan andra zarrak eta antxiña liburu bat eroaten eben eskuan eleizara eta liburu orreri "olatxea" esaten eutsoen. Izen au liburua idatzi eban Bartolome Olaetxea'tik arrura dago.

Bartolome Olaetxea Laukariz'ko Parrokoa izan zan eta bizkaieraz idatzi diran liburuen artean zarrenetariko bat idatzi eban. Liburu au lenengoz 1775n. urtean argitaratu zan eta arrezkero amalau aldiz argira-tu da. Bilbao'n 1763'an agertua. Bertsoak egiten be ona zan.

Gure ikasle gazteak Euskal-Literatura ikasten dabenean, mungiar onen liburua ezagutu bearko dabe.

10.- Agirre ta B*l*lbao'tar Luis anaia

Mungia'n guda-aurrean eta ostean iñor ez eben su-izkillatu edo fusi-latu. Egi onek asko esan gura dau gure erritarren alde. Baiña emendik kanpoan, dakigunez lau su-izkillatu ebezan: Lauaxeta, Agirre anaia eta Basozabal anaiak.

Agirre ta Bilbao'tar Luis anaia Arizpetxu baserrian jaio zan 19l4n. urtean. Mungia'ko parrokian bateatu eben eta emen artu eban sendotza ta lenengo jaunartzea, baiña ume-ume zala Gernika'ko Kaltzada asilora eroan eben. An Maitasun-Alabak deritxen lerkaimeen bidez lekaide Paul'darren lagun egin zan eta oneik konbentura Teruel'eko Alkorisa'ra eroan eben. Guda aurreko urte samin areik urreratu ziranean, 1936'ko uztaillaren 30n. egunean atxillotu eben marxistak eta il aurrean auxe

esan eban: "Il bear ba dot. Jaungoikoagaitik eta España'gaitik ilten naz". Gero "Gora Komunismoa" oiukatzeko agindu eutsenean, "Gora Kristo Erregea" oiukatu eban.

Luis anaia santu egiteko bideetan naikoa aurrera dagoz gauzak eta bear ba'da ille batzuk barru Mungia'n santu bat eukiko dogu: Agirre'tar Luis anaia.

Bizitza orretan ikusi daikegu zelako indarra daukan artzen dogun ezi-keta edo edukaziñoak eta zelan euskaldunai euren euskaltasuna kentzen jaken gure munduan.

11.- Mentxaka'tar Pedro

Mungiar ospetsu au geuk ezagutu dogu Gasteiz'en. Seminarioan teo-lojia irakasten ospetsua zan eta katedralean kanoniku. Asko lagundu eutson egun samin areitan Gasteiz'ko Gotzain izan zan Mujika ta Urres-tarazu'tar Mateo jaunari.

12.- Aita Zameza Josulaguna

Misiñoien munduan gitxi izango dira Aita Zameza Mungiarrak izan eban besteko ospea euki dabenak. Beronek idatzi ebazan gero Aita San-Luak argitaralu eta ospetsuak izan diran agiri batzuk. Ario onetan ezagu-na da mundu osoan josulagun au.

13.- Arrupe'tar Pedro Aita

Mungia'n jaioa izan ez arren mungiarlez artu geinke josuiagun ospe-tsu au. Josulagunen buru izan zan mundu guztian eta Lagundia Batika-no'ko bigarren Batzar Nagusiaren bideetara ekarteko lan aundia egin eban, naizta sarritan ondo ulertua izan ez, bai ostera aurrean erabillia. Arrupe'ren aurreko josulagunak eta ostekoak ez dira bardiñak. Bere gurasoak mungiarrak ziran baiña bera Bilbao'n jaioa.

Kale bat dauko emen bere izenean.

14.- Galartza ta Belaustegi'tar Florentzio

Mungiarra eta Mungian bere bizitzarik geienean abade izana, D. Flo-rentzio abade maitatua izan zan eta bere jokerarik bizienetariko bal edes-

tia edo isloria zaa. Asko ekian gure erriaren edestiari buruz eta gure parrokiko liburuetan be azterketa sakonak egin ebazan, baita Derio'n Eleizbarrutiko agiritegian dagozen emengo liburuen Jaburpen zeatzak egin be. Erriak asko maite izan dau eta kale bat dauko bere izenean.

(5.- Urkiaga ta Basaratz'tar Esteban (Lauaxeta)

Gure erritarren arlean ospetsuenetarikoa dogu Lauaxeta eta erriak aintzat artu dau. Irudi bat dauko bera bizi izan zan etxearen ondoan. ertaintzak eskiñia. izen au "ertzain" berak asmaurikoa dalako. Bera bizi izan zan etxean bere izena daroan ostatu edo otel eder bat dago ela ostatua ta irudia dagozan kaleak bere izena daroa. Gaiñera, erdi-maillako ikaslexe edo institutoak be beronen izena daroa. Jaiotzaz laukinizlarra baiña bera txikia zala sendia Mungia'ra etorri zan bizi izatera.

Gaztarorik geiena josulagunen ikasle igaro eban eta an izan ebazan artu-emonak idazlc ospetsuakaz, esaterako Zaitegi ta Orixe'gaz. Tkasketak laster amaitzeko eukazala lagundi orretatik urten egin eban eta gero idazle ugaria izan zan, bai olerkiak egiten eta bai itz lauz. batez be izparringietan idazten.

I936n. urteko guda bildurgarria sortu zanean, oso-osoan eskiñi eban bere burua abeniaren alde. Zisparik edo armarik ez ei eban erabilten baiña ez dakit ba ori sinisgarri dan.

Gernika'ko bonbaketa lotsagarria izan eta erri au kizkalduta geratu eta urrengo egun baten erbesteko izparlari baleri laguntzen joan zan ara eta antxe atxillolu eben España'tarrak eta Gasteiz'ko karmeldarren lekaide-etxera eroai*I* eben. Etxea espetxe biurtuta egoan. Espetxean egoala olerki zoraganiak idatzi ebazan, batzuk euskeraz eta besle batzuk erderaz. Amar-bat eskulitz be egin ebazan an eta i) aurrean bere azken-naia edo lestamentua idatzi eban. benetan irakurgarri dan agiria. Erderaz dago.

Espetxean egoala *Alfonlso* Maria Moreno josulaguna joaten jakon ikertzera, berak deituta, eta josulagun onek lagundu eutsan Gasteiz'ko Santa Isabel illerriko orma-ondoan il eben arte. Bere gorpuzkiñak guda-ostean Mungia'ra ekarri ebezan eta ospakizun bat egin zan egun orretan. Bilbao'tar Jon Erramon izlari eta Solozabal'dar Paulin bertsoJari zirala. Gorpuzkin orreik Berteiz'ko Illerrian dagon beste baten illobian dagoz. Zor jako Lauaxeta'ri illobi berezi bat. Egingo al dautse bera ainbeste

maite dahen mungiarrak Lauaxeta olerkari lez. hatez he jirika saillean, onenetarikoa da Euskal-Elerti edo literaturan. Lizardi la Orixe"ren parekoa dala diñoe. Emen bizi dira bere sendikoak eta emen il zan bere ama.

Omenatdi asko eta ondo irabaziak izan dauz.

Esfebcm Urkiaga "Lauaxeta ". (1905-1937)

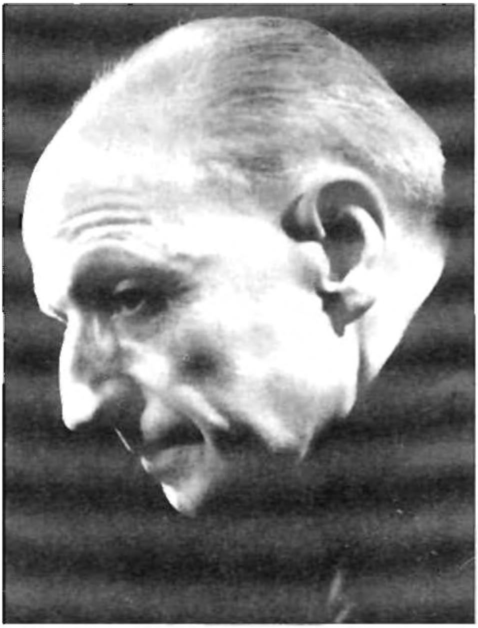

HIJOS ILUSTRES

Todos los pueblos suelen tener hijos que han pasado a la historia y tambien los tiene Mungia. Hemos escogido a catorce de ellos, aun a sabiendas de qne hay otros que merecen ser citados.

Matxin de Mungia, nacido en el caserio Trobika, es recordado como valiente luchador en Argel contra los piratas y que dio su vida en defensa de sn fe cristiana ante cl pirata Barbarroja.

Juan de Villela es uno de los personajes de esta familia tan intimamente nnida a nuestra historia. Ocupo grandes cargos en el siglo XVI en España, en Flandes y en America

Martin de Villeia y Abendaño, vinculado a la misma familia en el siglo XVII.

Jose de Villela, de la misma familia, fuc conocidisimo jurista; del siglo XVII. Mnriosiendo Cartujo.

Martin Landetxo, nacido como su hcrmano, en el caserio, Landetxo Goikoa. Fue catedratico de Valladolid por 1583, catedratico tambien dc la Universidad de Oñate, donde habia estudiado. En 1588 es canonigo de Plasencia y en 1593 de Ciudad Rodrigo. Murio en *1599.*

Jnan de Landetxo, hermano dcl anterior, fue importante como jurista y ocupo el cargo de Presidente de la Audiencia en America Central. Fue perseguido por su union con los vascos de America que formaban un grupo muy especial. Despucs de muchas peripecias, *murio en* Panama.

Jose Agirre Larragutxia, capitan de la armada real en 1761 y Caballero de Santiago.

Juan Perez dc Mungia intervino en tiempo de los Reyes Catolicos en la conquista de Canarias y *alli* quedo a vivir juntamente con *dos hermanos* dc Emerando.

Bartolome Olaetxea fuc parroco de Laukariz y escribio el 1775 un libro en euskera quc cstudian todos los alumnos de Literatuta vasca. Su libro ha sido reeditado *14* veccs. Se titulaba: "Kristiñauen dotriñia" *y* era el mas *usado* por nuestros mayores en la iglesia. Le Ilamaban "Olatxea".

Hermano Luis Agirre Bilbao, nacio en la casa Arispetxu y de niño fue al asilo de Calzada de Gernika. Luego entro como hermano en la Congregacion de ios Pauics y fue martirizado en Aicorisa, Teruel. Se espera que muy pronto scra beatificado y canonizado.

Pedro Menchaca gran tcologo y ascsor en Vitoria del Obispo Mateo Mujika Urrestarazu.

EI Padre Zameza, Jesuita, es uno de los misionologos mas faiuosos y de su mano salicron las enciclicas misionalcs mas conocidas de los Papas.

FI Padre Pedro Arrupe, nacio en Bilbao, pero sus padres eran de Mungia. Fue Preposito General de la Compañia despues de presenciar la explosion de Bomba atomica en Hirosima. Fue gran reformador.

Florencio Galarza Belaustegi fue coadjutor de Mungia casi toda su vida. Muy aficionado a la historia.

Esteban Urkiaga Basaras, nacido en Laukiniz, pero desde niño vivio en Mungia. Alumno de los Jesuitas hasta casi terminar los estudios, despues se dedico a la literatura vasca. Durante la guerra se entrego a la defensa de Euskalerria, pero le cogieron preso en Gernika pocos dias despues del bombardeo y fue llevado a los Carmelitas de Vitoria, convento convertido en prision. Fue fusilado en el cementerio de Sauta Isabel de Vitoria, asistido por el Padre Alfonso Maria Moreno. Entre sus muchos escritos destacan sus poesias liricas en las que se le equipara con los mejores, formado un trio con Lizardi y Orixe. Sus restos fueron trasladados al cementerio de Berteiz en Mungia donde se merece un mausoleo digno de'su nombre. Tiene a su nombre en Mungia, una estatua, un hotel y el Instituto de Enseñanza.

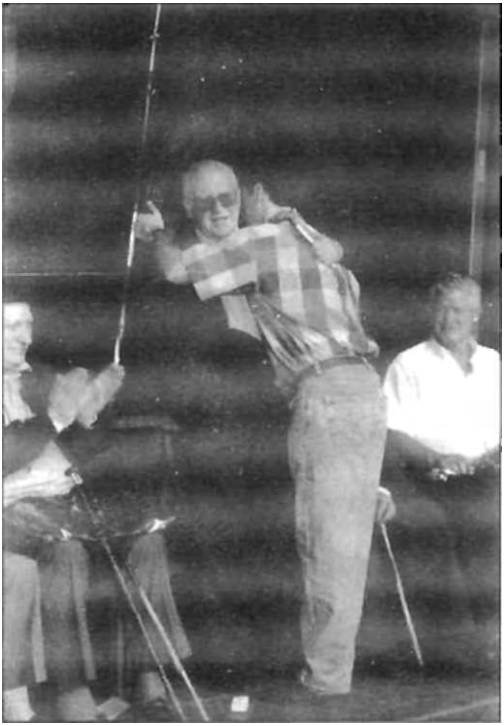

Udal-Baizak PauHn Solozabal abadeari omeiialdia esin eiilson,

XVI.- BASERRI-LANA EDO NEKAZARITZA

Gure Mungia eta ingurua geienez baserritik bizi izan da. Esan dogu edesti guztian gizon eta mntil gazteak gudara joan bear izaten ebela sarritan, baiña, ortik eriotzak eta samintasunak sam etoiri-aiTen. danaren azpitik etxeko bizitzea egoan, bizitza idilikoa.

Gure Mungi au ez da iñoz izan kale-zalea, beti baserri zalea baiño, Bizkai'ko Jaunak Mungia uri biurtu ebanean. basetxeetan bizi zan jentea uriburuan batu eta arreziz inguratzeko izan zan, baiña ori ez zan lortu, gure baserritarrak, arrisku ta guzti. naiago izan eben etxe zabalean, baserrian, bizi. kalera etorri baiño. Gaurko gazteak kale-zale biurtu jakuz. bai mutillak eta bai. bastez be, neskak. Baserriko lana kezkagarri biurtu da, guztientzat, baiña geiago neskentzat. Baiña barru-barruan, geneetan. daroen askatasun-gurea agertuko da eurengan.

Baserriko lana era bitakoa izan da, alde batetik korlako lana eta besletik solokoa. Eta lan bi orreikaz batera zabal ibilli dira gure munduan beste lan batzuk be: Olagizonena burdiñea egin eta lanabesak, erremim tak. edo izkilluak. armak. egiteko. Ola oneik gero Laba Aundiak sortu ziranean errota biurtu ziran. Garia edo artoa errotara eroan. errotariagaz barriketa aldi luzea egin eta egunak geroago etxera uruna ekarten zan ogia edo *taloa* egiteko.

Baserrian gure familiak ekonomi-ikuspegi bereizia eukan: etxerako jatekoa atera, solotjk eta kortatik. eta zerbait saldu, oillaskoak edo txalak edo ortuariak edo aiTautzak erosi bear dana erosteko. esaterako jantziak. azukerea. txokolatea, oiñetakoak eta abar ta baserriko lan orregaz diru apur bat aurreratu be egiten zan eta diru apur ori seme-alaben ezkontzetan eta etxekoen iiletetan eraigi bear izaten zan. Gaiñera gtzarteak engañu aundi bat sartu dautse baserritarrai: Tnflaziñoa. Basem'atarrak uste eban bankuan eukan diru zarrak beti baiio ebala. baiña diruak urterik

urtera baiioa gaidu eta diru zarrak ezerezera etorten ziran. Asieran etxalde bat erosteko beste ba-eukan. ogei bat urte igaro ondoren diru aregaz bei bat erosteko be ez eukan.

Lenengo ardurea zan ba, etxean bear zana etxean lortzea. Orretarako ziran beiak etxerako esnea emoteko, txala zeziña egiteko, oilloak aurrautzak egiteko edo konejuak lantzean jatordu on bat egiteko eta batez be urterako urdaia ta lukainkak emongo ebazan txarria. Zeziña galtzu artean kaxan eta urdaia gazunaskan, urterako janariak ziran eta uruna kaxan taloak egiteko, indabak zakuan lapikorako. Orra or urte guztirako janaririk beiñenak.

Etxean amaren ardurea izaten zan etxekoentzat bizi-poza lortzea eta ze ondo bete daben zeregin ori gure amak!.

Domekea beli izan da atseden-eguna, mezarako eguna. Geienetan gizon eta mutillak goizeko mezara eta andrak eta nmeak beluko mezara. Etxean jaia, maikoa obea, ardaua be bai, taloaren ordez ogia. Mezarako igandeetako soiñekoak jantzi. bidean aunzokoakaz alkartu eta barriketa gozoa erabili, eleizpean erritar askogaz berbetea, eleizan zur eta adi egon, parterik artu barik eta gero barriketa geiago etxera-bide luzean. Meza nagusietan (belnko mezetan) aurretiko illen ai'durea artzen zan argizai-olak, samuak, mezak, ondrak, errespontsoak.

Erriko jaiak ziran beste poz-egun batzuk: Bazkari bereizia. kanpoan bizi ziran senideak etxera, gero, bazkal-ostean soloak ikusteko ibilladitxu bat. Eta agurra, jaiak diranean senideen errietara joateko berbea emonda.

Pozgarriak gabon-jaiak, beti kanpoan dagoan etxekoren bal etorten dala, etxean agurtza edo errosarioa errezau-ondoren, dana da poza. Apari gozoa, albimerea (almibar) gaur konpota deritxona, intxaur-saltsa gozoa, alkar-izketa luzea edo naiago izan ezkero karta-jokoa.

Beste egun batzuk be aiztu-eziñak dira: Gari-jote eguna: Garia guda-ostean batez be artzen zan eta goizean goizetik koñak edo ron edo olako zerbait artuta asten zan eguna. Lenengoetan eskuz joten ziran: Arrilosak, iru edo lau. ipiñi ate-arrean eta batzuk gari-txolak solotik ekarten aupadaka. beste batzuk portalean gari joten izertzan. andrak soloan metatik artu eta txolak kargetan ipinten. Dana arin egiten zan lana. Eta gero bazkari ederra gizadu gorria jateko.

Antzekoa. matsa batu eta txakoliña egiteko eguna, Auzokoen laguntza bear izaten zan, batzeko lenengo ta etxera ekarteko gero. Etxean

matsa tiñakura bota eta oiñutsakaz sakatu egiten jakon zukorik geiena atera arte eta gero cloillarara bota mats-azalak eta eslutu zukoa dana aterateko eta geroago azal utsai ura bota pitipiña egiteko. Amaitzeko beti bazkari eden'a eta girorik ederrenean.

Artoa izaten zan baserriko lanik aundiena, lenengo soloa landu. azatzak egin eta ereiten. gero bedar txarrak kendu eta jorratzen, gero artaburuak batu, zuritu eta artoa igertzeko labasuak egiten. Artajorran egiten genduanean amak solo-munera askaria, meriendea. ekarten eban: samauaren gaiñean lukainkea, ogia, ardaua, eta abar... gaurko pik-nik gure etxeetan antxiñatik egiten zan. Eta labasua egin ondoren artolabakoa eta patata txikiak, gorringoak, laban erreten ziran. Artoa igertu, errotara eroan eta etxera urte guztirako uruna egiteko.

Beste egun pozgarri bat txarria ilten zan eguna zan: Goizean goizetik etorten zan txarria il bear ebana eta guztiak batera koñaka, anisa edo rona edaten eben, Gero txarri-tokitik txarria atera eta il bear ebanak okozpetik gantxoa sartzen eutsan. Irrintzika ta estu eroaten eben txarxi koitadua portalera eta an iltzailleak aurreko anka bien erdiTngurutik biotzera sartzen eutson aiztoa. Amak balde zabala ipinten eban azpian odola artzeko-eta jausiz ezkerretik eskumara biraka irabiatuten eban odola. Ilda egoanean, amak odolagaz buzkantzak egiten ebazan, gero gaidrostu. Bitartean txarri illa irak gaiñean ipiñita erre egiten eben, uleak kentzeko eta ostean aiztoagaz eta uragaz garbitu. Urrengo, barruzkiak atera eta kanalean portalearen sabaitik eskegi. Or asten ziran kinieiak txarriak zenbat pisu euki Ieuken. jokatzeko. Geienetan amabi arroa ingurukoa izaten zan. Gero bazkaria. Txarriaren barruzkiakaz (gibela, biotza, guntzurrunak) gisau ederra egiten eban amak eta bazkari pozgarria. Bazkalostean iltzailleak txarria zatitu egiten eban eta sari lez txarriaren burua artu eta etxera joaten zan. Buzkantzak ordczkoak artzekotan auzoetara eroaten ziran. Egun pozgania eta alkartasunezkoa benetan.

Txarria abenduan illen zan, Andra Maria'ren Sortze Garbiaren jaiinguruan, baiña iilebetc inguru ienago zeziña ilten zan. Txal bat etxcrako larregi zalako. auzo bi edo iru alkartzen ziran eta antzeko ospakizuna egin ondoren urlerako aragia ekarten zan elxera.

Txarrikiakaz egindako lukainkak eta zeziñaren okelea, eskatzeko sabaian eskegiten ziran ondo sikatu arte, kañabera batetik eskegita. Siketzen ziranean aspire baten sartzen ziran pemillak eta zeziñak galtzu artean eukiteko, lukainkak oriotan.

Urclaia barriz, gatza emon eta gazunaskan sartzen zan. Orra-or urte guztirako okelea ta urclaia. Orduan ez zan bear ozkin edo "frigorifiko'nk.

Beste poz-egun batzuk erriko jaiak izaten ziran: Etxeko atarian irea zabaldu, balkatzeko amak janaririk onenak gertatzen ebazan eta besteak meza nagusira. Parroki inguruan. meza ostean, dantzak eta idi-demak eta olakoak ikusi eta ordu biak inguruan elxera, baiña ez joan diranak bakarrik. kanpotik etorritako deituak. konbideduak, etorten ziran eurakaz. osabak eta lengusuak. Bazkari ederra etxean eta guztiak pozik etxekoen arteko jai pozgarrian.

Etxeren bateko gizona ilten ba'zan eta alargunak soloko lanak ezin egin, san'itan totoa prestetan zan eta soloak lantzen edo satsa zabaltzen lan egin ondoren, askari-izki bat egiten zan: makalau errea orio gordiñagaz eta ardaua. Ori zan ordaiña.

Etxe barri bat egiten zanean. teillea botatea amaituta urrengo egunean-edo monjorra edo alborokea egiten zan, langilleak eta lagunak batuta. Egun pozgarria ori be.

Abereak saitzeko eta erosteko ez zan etxera iñor etorten. azokan egiLen ziran. tratu orreik. Gizonak amabostean bein joaten ziran Mungia'ko azoka edo ferira. Baiña ba-egozan beste feri-leku bartzuk be: Basurtu'n illean bitan. txarriak erosteko Arrigorriaga'n edo Tntziñe'n (La EncinaJ Araba'ko Artzeniega'n, idiak erosteko. barriz. turankoak nai ebazana Kantabria'ko Olabeaga'ra joaten zan eta beste batzuk emendik eta oiñez, Gasteiz'era: idiakaz elorlen ziranean Ubidea'n aduanea ordaindu bear izalen zan eta bide zabala itxi Oillerietan eta basotik etorten ziran. Txakur txiki bat idi bakoitxa eta txakur aundia idi biak ordaindu bear izalen eben. eta dirua urri egoan. Baiña lagunak egun pozgarrja igaroten eben bidean eta Gasteiz'en.

Andrak zapatuetan Mungia'ra etorten ziran azokara eta euren ollaskoak arrautzak eta ortu-ariak saldu eta etxerako azukerea. oiñetakoak (neurri lez palutxu bat ekarten zan), jantziak cta olakoak erosten ebezan. Amak ekarten eban tremes gozoari itxaroten zain egoten ziran umeak etxean. baiña eurak egin bear izaten ebezan taloak bazkariteko amaren faltara. Andrentzat egun atsegiña izaten zan, salerosketa pozgarria berez dalako eta erriko beste andra askogaz berba egiteko aukera eukiten ebelako.

Lurra lantzen eta abereak azten ebazanakaz batera Mungia- inguruan ba-egozan olak, erretnentariak, errotak, otsaragiñak eta euleak edo telak egiten ebezanak be. Gure gurasoak ba-ekien liñua kardatzen eta gorue-Lan.

Ori zan Mungia'ko geienen bizikerea basetxeetan, baiña ez aiztu: Ori dana ainbeste guda eta eriotzaren artean egiten zan.

Egokiak ez ziran gauzak gogoratzekotan, garbikuziaren aiazoa aitau bearko geunke. Gure baserrietako, eta antzean kalean be, bizitzea iruga-rren mundukoen aatzekoa zan. Etxean ur barik, garbi-leku barik, boga-dea egiteko lan aundia artuta... Ori on"elan zan orduan beste Jeku batzu-tan be, baiña ez zan gauza neketsua. orretara oituta egozan.

Txarria. unerako janaria.

VIDA RURAL Y GANADERA

Entre guerras y luchas, como lo hcmos descrito, en Ia base de todo estaba la vida rural y ganadera, generalmente idflica y gratificante.

Mungia nunca ha sido amiga de la vida en la calle, ni siquiera se reunieron en nucleo urbano cuando el Señor fundo la villa para rodearla con murallas y asi defendcr mejor a Ia gente. Los labradores de Mungia apenas acudieron a esa cita, prefirieron ser libres en el campo que vivir scguros en la calle.

EI trabajo rural tem'a dos aspectos, el ganadero reservado a varones con algnna colaboracion dc la esposa y el del campo eu el que la madre tenia algo mas de iniciativa. Como complemento estaba el ganado menor (gallinas y conejos).

La economia rural miraba preferentemente al autoabastecimiento, tratando de ahorrar algo para dotes, funerales, fiestas... pero con los ahorros perdian mucho dinero, sin darse cucnta, por la infiacion: Los "dineros viejos" quedaban en nada despues de tanto esfuerzo. Solamente se salvaban las bipotecas que constitufan.

Rccordemos dias alegres de la vida rural qne procuraba con mimo la madre: EI domingo qne se tomaba muy en serio y suponia la salda de casa para ir a misa y poder conversar con vecinos; las fiestas patronales con invitados y buena comida, la trilla, sea a inano o a inaquina mas tardc, simpre con buena comida, las encantadoras fiestas navideñas, la vendimia y fabricacion del txakoli, las hornadas de maiz con patatitas asadas, pimientos, la sailla de maiz con merienda en pik-nik, el dia de la matanza del cerdo y de la ternera para cecina, el trabajo a ;'totoa'\ para ayudar a familias necesitadas que tcrminaba con merienda que consistia en bacalao asado y aceite crudo acompañado de vino, la monjorra o alboroka cuando a una casa nueva se le ponia el tejado, las salidas a mercado que tcnian las mujeres los sabados y los hombres a la feria de ganado en domingo cada 15 dias, o cuando iban a compar cl cerdo a Arrigorriaga o a La Encina en Arceniega de Alava o cuando iban a Vitoria, a pie, a comprar bueyes o, si estos eran turancos, a Olabeaga-Cautabria.

Junto a la labranza y Ia ganaderia habia alguna industria: Ferren'as, molinos, tejerias, tejedores, cesteros, yugueros...

Asi vivfan entrc tantas gnerras y contribucioncs los mungiarras sencillos. Se cchan de menos los servicios higienicos, tanto aqui como en otras partes. Era en este punto una vida parecida a la que hoy existe en el tercer mundo. pero tampoco habia exigencias y eso no los hacia menos fclices.

XVII.- LURGINTZATIK LANGINTZARA

Lana aidatu-bean'ak beti ekarten dau lamunea eta mungiarrak olako (arriune askojasan bearizan dabez: Antxiña artzaiñak etorten ziran inguru oneitara, baiña ez egoan emen mendigain aundirik eta udan barruti gitxi euken. Gero lurgintza etorri zan eta giro orretan igaro dira ia bi milJa urte, aurreko atalean agertu *dogun* amesezko giroan. Baiña gure mguru au ez da egoldegia lurgintzarako be. Lurra bai lur ona da, eguratsa be geienetan egokia, baiña laun-aldiak dira txikiegiak eta lan-tramankuluak sartzeko ez onak. Eta irabazbide bania Jortzeko antxiñatik sartu ziran ona burdin-olak, bertora Mungia'ra ez geiegi bear ba'da. Or daukagu "OlaJde" lekuko izen Jez. Baiña olak galdu ziran apurka eta euren lekuan errotak sartu, eirotak be gelditu dira eta or dagoz zerbait itxaroten. Azkenengo larri-unea lnrgintza edo nekazaritzari eton'i jako: Gaur lurrak ez dau emoten biziteko bear dan bcste. Egia da negu-soloak eta abeletxe zabalagoak sortu dirana, baiña ez dira sendi gitxi batzuntzat baiño. Orain zer egin?

Orixe da 1950n. urtean edo zerbait lenago mungiarrak egiten eben itauna: Lurrak ez dau emoten bizi izateko beste: Orain zer'?

Erantzuna be agertu zan: Lantegiak bear doguz. Uleroko lan-saria gure soloen eta abereen ondorena baiño geiago da. Eta zergaitik ez gauza biak alkartu?

Zabaldu zan ba, lantegiak etorriko zirala zun'umurua eta lenengo aurkalaria abadea izan zan. Orduan Parroko ta Artxipreste zan Ganboa'tar Santiago'k ez eban nai lantegiak etorterik: Baserriko ekandu onak galdu egingo ziran, kanpotar asko etorri eta erri-nortasuna aldatu egingo zan eta kristiñautasuna bera be galtzeko arriskuan jarriko zan.

Ez zan pentsabide onetakoa Bilbao'ra elorri-barria zan lenengo Gotzaiña, Casimiro Morzijlo. Onek lantegiak etorri-beana ikusten eban eta langille moltzo anndia ta kristiñau izatea Mungia'n alkartzea nai eban.

Zalantza orreik bizi-bizi egozala, Bilbao'tik Mungia'ra egunero, otsaratxuan bazkaria ekarrela, gizon argi bat etorten zan: Artetxe'tar Aurelio. Onek Euskalerria benetan maite eban eta mungialdearen etorkizuna baserria ta lanlegia alkartzean ikusten eban. Lan eta lan bere ola txikia aundiago egilea lortu eban eta asi zan langille geiago artzen, lenengo ta bein baserritarrak. Ortxe asi zan lurgintzatik langintzara bidea.

Laster asi ziran beste lantegi batzuk etorten: Vulcano, Manufacturas Electricas, Olalde, Eguren eta abar. Baita arriskugarri zan bat be etorri jakun: Ferro-Enamel. Onek kutsadura zabaltzen eban soloetara eta gorabera aundiak sortu ziran. Urte batzuk igaro-ondoren Castellon'era aldatu zan eta ara joan ziran ainbat mungiar.

Egin zan ba lurgintzatik langitzara aidatze ori eta alde batetik lantegiko saria eta bestetik ordu askeetan etxean lan eginda lortzen ebana batuta, mungiarrak naikoa ondo bizi ziran giro barri baten. Baiña larrialdi aundi bat etorri zan. "estabilizaziñoa" eritxon larri-aldia Ullastres, Lopez Bravo eta Lopez Rodo ministro ziran aldi aretan. Estualdi batzuk igaro-

Artetxe Lamegta. Mungialdea nekazaritzatik lcmghuzara igara da. Artetxe lantegiak asko lagimdu datt orretarako.

ondoren azpiratu zan larrialdia eta gaur lantegiak lan asko ta isilla egiten dabe. Zenbat kamioi aundi ikusten doguzan Kataluña'tik eta Europa-baiTutik etorriak, lan-gaiak ekarten eta ondorenak eroaten, guk zei' dara-billen be geiegijakin barik!

Gaur Mungialdea'n ekonomi-giroa ona da eta onelan jairaitzen ba'dau giro orrek. gure aurretikoak baiño be bizikera obea izango dogu. I965n. Urte inguruan egin zan baserritatren omenez plazan dagoan iru-dia. Oba izango zan laguntza emotea aldaketa egiteko.

DE LA AGRICULTURA A LA INDUSTRIA

El pueblo de Mungia en su bistoria ha tenido que cambiar varias veces de trabajo y este cambio suele ser prueba de fuego para los espiritus porque supone cambios en elmodo de vida y costumbres.

La ganaderia antigua no tuvo exito, la agricultura daba para mantencr una familia pero no para esta nueva epoca de competividad y de consurno, las ferrerias eran un ingreso adicional pero fueron totalmentc arrumbadas por los Altos Hornos. Se rcciclaron las ferrerias para convertiiias cn molinos y a los pocos años estos no servian.

Poco antes de los años cincuenta corria una prcgunta angustiosa: La agricultura no rinde. ^Ahora que hacemos? ^Entrar de peones en fabricas? Habfa algiinas expericncias de muelles y astilleros.

Por los años eincueuta ei Parroco-Arciprcste D. Santiago Gamboa era contrario a la industrializacion que suponia aglomcracion, inmigracion y pcrdida del caracter de nuestro pueblo. Sin embargo el Primer Obispo de Bizkaia, Casimiro Morcillo. proycctaba un centro urbano cristiano. Mas de una vez. hemos hablado sobre le Tema por Radio Bilbao por aquellas fechas. Lo sabe Jose Mandaluniz.

Mientras cundia la crisis, un hombre inteligentc y habil empresario empezd a venir con su cestita desde Bilbao en el tren. Era Aurelio Artetxe que instalo la primera fabrica y admitio obreros vcnidos del mcdio rural. Tuvo exito. Lucgo vino manufacturas Electricas, Eguren, Olaldc... y mas tarde hasta una fabrica de coches "Gogomovil". Era casi tan poca cosa como Biskuter.

Pero cuando fueron nombrados ministros los del Opus Dei, Ullastres. Lopez Bravo y Lopez Rodo se decreto un plan de estabiiizaciou que causo estragos en la industria de Mungia. ;Epoca diiic.il y dura esta!

Fue posible salir del bache y volvio a florecer la industria de Mungia. Hoy no es quc sepamos mucho de lo que producen nuestras empresas, pero si vemos cnormes camiones que van y vienen de Cataluña, de Europa Central, etc. Gracias a la nueva Carretara de Circunvalacidn, amplia y hermosa, se ha desatascado el caos circulatorio.

Con algunos invernaderos y ganaderias de cultivo intensivo, con la fiibrica y la agricultura unidas en horarios adecuados, la gcnte dc Mnngia vive en una economia bien saneada. Ojala sea para muchos años.

AI atardecer de la agricultura, hacia 1965, se erigio el monumento al labrador que esti en la plaza. Era el tiempo de prestar asesoramiento mas que de erigir monumentos.

XVIIL- IRAKASKINTZA

Errien edestian garrantzi aundikoa da eziketea edo irakaskintza. Mungia'ri buruz ez daukagu antxiñako barri askorik, baiña al danik ondonen azaldu daigun dana.

Antxiñako urteetan erriak ez eban sentitzen irakaskintzaren bear-izanik eta jauntxoak be naiago eben erri ezjakiña, obeto menperatzeko. Dana dala aurrerapena sartzen joian eta lenengo mutil batzuk asi ziran ikasten, gero neskak be bai, eta azkenean erritar guztiak dakie irakurten eta idazten eta kontuak egiten. Azkenengo urteetan aurrerapen aundia izan da arlo onetan. Ikusi daigun nondik nora.

Uriko ta erriko umeen artean sarritan gorabera aundiak izaten ei ziran gizaldi onen asieran. Gero bien artean ordaintzea erabagi zanetik baretu ziran gauzak.

Lenago, entzun dogunez, Andra Maria ren eleiza-inguruan ipiñi zan igandeetako eskola bak Astegunetan astirik ez-eta, domeketan batzen ziran zerbait ikasteko.

Gure denporetan maisu ospetsuak ezagutu doguz Mungia'n. Irakaskintzan gogorregiak ei ziran, baiña aldian aldiko gauzak. Izendatu daiguzan batzuk: Agustin Fernandez de Gamboa, Isidoro Iturbe eta oraintsu ii dan Ignazio Arenaza. Beste asko be aitatu bear geunkez, baiña izan beite naikoa onein izenak agertzea.

Lenengo maillako irakaskintza naikoa ondo emoten eben maisuak. baiña erdi-maillakoa zan arazoa. Bizkai guztian ez egoan erdi maillako Ikastetxe bat baiño, bera Bilbao'n. Geroago beste bat Barakaldo'n, eta MungiaTik goi-maillako ikastetxera sartu nai ebenak lenengo batxillerra egin bear izaten eberi eta emen ez egoan non ikasirik eta Bilbao'ra egunero joateko ez egoan dirurik.

I955n. urte-inguruan maisuak asi ziran batxillerra irakasten eta lan ederra egin eben zalantza barik, baiña batxiller-irakastaldiak eskolako ordua beteta gero emoten ebezan.

Eleizearen aldetik be izan dauz irakaskintzak laguntzak: Lenengo Lamene'tarrak eta ondoren Konpasionistak eta gaur gurasoen aldetik Bentades ikastetxe ederra. Or Jan aundia egin zan eta egiten da.

Abadeak be zerbait egin-gurean egozan eta lan-ikastegia sindikatoai emon jaken ezkero, ez geunkan non lan-egiñik. Orregaitik bururatu jakun erdimaillako ikastetxe bat sortzea eta gero lenengoa maillakoa be bai. Olan sortu zan San Pedro Ikastetxea. Emen egun osoan irakasten zan lenengo maillea eta batxillerra eta ikastetxea ondo joian. Laster alkate bani batek I.968n. urte inguruan salatu ginduzan eta gure ikastetxeak atzera egin-bearra izan ebau. Urte batzutan jarraitu eban. Azterketak egiteko Bilbao'ra joan bear izaten genduu, salakuntza ori zaila-ta, erdi-maillako Ikastetxearen ordezko edo "filial" bat ipintea ukatu euskuelako.

Lan Ikastegia be Pairokiaren ardurapean asi zan, baiña egun baten emengo txanburu zanak, iñori ezer esan barik, ikastegi ori sindikatoai emon eutsen eta Andra Mari ondoan, gaur osakidetza dagon Iekuan, egin eban bere lana.

Aspaldion gauzak asko aldatu dira: Mungia'k gaur eskola egokiak daukaz, Andra Mari lan-ikastegiak be jarraitzen dau bere buruaren jabe eta LauaxetaTen izena daroan Erdi-Maillako Ikastegi eder bat daukagu. Gure gazterik geienak bideak zabalik daukez Ikastetxe Nagusira sartzeko eta sartu be egiten dira.

Atal onen txuntxur lez, aztertu daigun IkastoJearen arazoa.

Zori txan-eko erria izan gara gu. Sendi euskaldun baten jaio ta azi eta sei-zazpi urtekoak giñala eskolara joan giñanean, guk erdera tutik be jakin barik. irakasleak erdera utsa egiten euskuen. Eta gero erdi-maillako ta goi-maillako ikasketak erdera utsez egin doguz. Au ez ba'da erri bat iitzea, zer ete daJ

Giro orretan bizi giñan I960n. urte ingurura arte. baiña aldi orretan asi ziran ikastolak agertzen. Ikastolak umeai dana euskeraz irakasteko ikastegiak ziran eta dira. Mungia n be agertu zan ikastolea sortzeko gnraria eta guraso-talde'on batek egin eban eskaria. Lenengo Andra Mari kalean asi ziran legezko baimen aundi barik. gero eieizearcn laguntzaz ikastolea legetu egin zan, gero, San Pedro Ikastegia kendu euskuenean onen gela guztiak artu ebezan. Ikastolea guztiz onartua, izan zan eta las-

ter gela oneik be gitxi ziralako ikastola barria. benetan ederra, egin eben Belako'n eta antxe jarraitzen dau ikastoleak. zorionez. Orj bai ba-dala Euskalerria euskaldunduteko bide egokia. Alegin ori egin eta elburu ori lortuko daJa uste dogu, gure ikasleentzat eragozpen aundiak aurrean agertu arren.

Gero Tkastetxe nagusian be jarraitu leikez ikasketak euskeraz eta bide orretatik asko lortuko da. Gure sendietan. gurasoak eta umeak euskera egiten ba'dabe. "Mungia Euskalduntzen" taldeak nai dauan lez erriko artu-emonak euskeraz izan daitezan alegintzen ba gara, galdu dogun euskaltasuna barriro eskuratuko dogu. Ba-dago itxaropena!

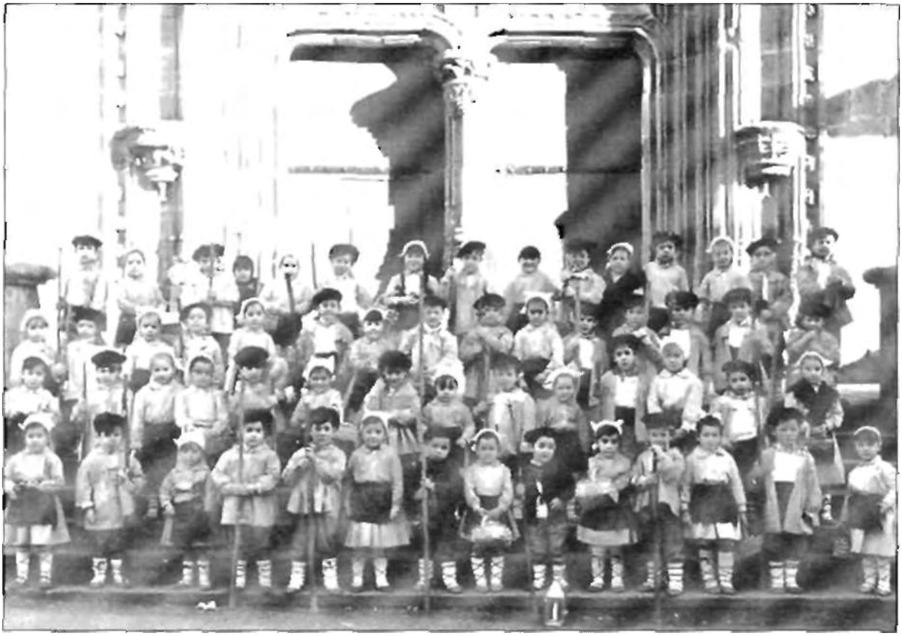

Ltjirameiuli ikastolea gure ettskeraren itxarapena, (Ikasleak Agaie Oettna'ri abcsten).

ENSENANZA

Ultimamente los pueblos se ban dado cuenta de la enorme importancia de la enseñanza y ia educacion para el desarrollo cn todos los niveles. Sobre esta materia poco sabemos del antiguo pueblo, pero demos algunos datos.

Hasta el siglo XVIII, la mayor parte del pueblo eran analfabetos y no sentian necesidad dc aprender. Solamente los que eran "nobles" sentian esta necesidad y hasta preferian que el pueblo no saliese de ese agujero, para poderlo dominar mejor.

Hubo una escuela domincal en Santa Maria, pero poco podemos decir de ella. Iban los domingos los que veian esta necesidad de saber leer y escribtr y algo de cuentas.

Hace cien años babia dificultades de mutuo entendimiento entre niños de la Villa y los de la Anteiglesia y tampoco estaba clara la forma de financiar los maestros.

En nnestros tiempos hemos conocido en Mungia buenos maestros, quiza mas o menos duros, pero cnseñaban. Por citar algunos recordemos a D. Agustin Fernandez de Gamboa, D. Isidoro Iturbe, D. Ignacio Arenaza que murid hace pocos años, casi centenario.

La Primaria estaha bastante bien atendida, pero la mcdia era un gravfsimo problema. Tambicn la Profesional. Una escuela parroquial profesional "Santa Maria", por decision del parroco, pasd a sindicatos. Los maestros tambien trataron de sotucionar este problema o Hcnar este bache con clases de hachiller despues de las horas escolares, pero no era muy buena soiucidn.

Para chicos primero con los hermanos de Lamenais y para chicas despucs con las Hermanas Compasionistas contribuyo la Iglesia en esta labor. De ahi salio luego el Colegio de Ventades que hoy existc y funciona como cooperativa de padres, antes era "Fundacion Ventades"

Tambien los sacerdotes quisieron suuiarse a esta labor social y, tcniendo en cuenta que la Escuela Parroquial de Formacion Profesional Santa Maria hahia sido donada por cl Parroco a sindicados, decidieron crear un centro de Primera y Segunda Enseñanza. Era el Colegio San Pedro que comenzo con Eñseñanza de Bachillcr, luego se implanto la Primaria, Uegando a tener mas de 200 alumnos con servicio de autobuses a todos los pueblos y barrios de la zona. La enseñanza era bucna y los examenes de cursos de bachiller en Bilbao daban muy buenos resfultados. Pero debio de ser bacia el año 1968 cuando el Alcaldc denuncio al centro coino nacionalista y desde entonces, paso a paso, intentaron y lograron cerrar el centro.

Pasaron asi los años basta la llegada de la democracia a apartir del año 1975. Por entonces einpezo la liltima etapa de la Enseñanza, organizandose

tanto la Primaria como la Media y creandose el nuevo y hermoso Instituto Lauaxeta que hoy trabaja en Mungia abriendo asi el camino a todos los hijos e hijas dcl Mungia y su entorno para acceder a la Universidad.

Dediquemos brevemente estas ultimas lineas del capitulo a la Ikastola.

Fue idea de los padres que colaborando con la parroquia crearon este centro, modesto al principio, creciente desde que entraron a los locales que dejd vacios el Centro San Pedro y exifoso en la herinosa ikastola construida en el barrio Belako, que hoy fuuciona eon regularidad. Por fin es realidad el sueño de todo euskaldun que quiere ser instruido y educado en su lengua desde la primeras letras hasta el titulo Universitario. Sera, sin duda, uno de los eimientos nias solidos para que nuestra lengua siga viviendo, EIIo requerira el esf'uerzo de todos, especialmente de la familias, y el empuje del grupo recien creado "Mungia euskalduntz.cn".

XIX.- ERRIKO ERAKUNDEAK

Orain urte batzuk dirala gure udalak goitik bera erabilliak ziran eta goitik bera ezarten ebezan alkateak eta ziñegotziak. Jokabide orren aurka gogor jokatu zan eta erriak, berak aukeratutako Udal-Batzak eskatzen ebazan. Eta lortu be egin zan ori 1936'ko gudan irabazle urten zan agintari bakartia il zanean. Orain alderdi politikuak eratu dira eta euren bidez erriak berak aukeratzen dauz agintariak. Orrelan ete zan antxiñako Mungia'n?

Ez doLdoi orrelan baiña antzera: Lenago erriko fogeradunak (subetea eukenak) batzen ziran eleizpean eta autarkiz aukeratzen eben alkatea. Gero alkateak batzen ziran Gernikan erabagiak artzeko. Anlxe eukan gure erriak 59n. jesarlekuan beronen berbea eta gure uriak bardin 15n. jesarlekuan eta antxe aukeratzen eben Aldundia batzarren artean jaurtza egiteko. Ez egoan goragoko maillan agintaririk. ez parlamenturik ez Kongreso'rik. Asikera baten autarkidunak etxearen jabe ziranak (fogeradunak) ziran. baiña geroago etxeko buru ziranak guztiak. Erakunde polita zan ori, baiña gaur ez da onartzen, Gaur alderdi polilikuak dira Udal-Batza osotzen dabenak: EAJ/PNV, EA. PSOE, PP.EB eta abar. Alderdi politiku oneik euren zabalkundea egiten dabe. auteskundea egiten da eta geienok nai dogun Udal-Batza ta alkatea eukiten doguz. Ori lortu da eta pozgania da.

Baiña antxiña erakunde bat egoan Eleiz-Ate edo eniaren eta etxcko jaunen artean, kofradiak. Gaur baseleizak dagozen lekuetan, auzoetan egozan kofradiak eta. sarrilan an aukeralzen eben ordezko bat orrelan eleiz-aurrean egiten zan aukeratzea errezagoa izateko. Arazo onen billaketa ondo egin barik dauke kondaira-zaleak. eta egin bearrekoa da. Ela ortik zerbait ikasi bear da: Udal batzarren eta crritarrcn bitartean beste erakunde batzuk bear dira, erriak bizkar-azur bat bear dau cta bizkar onen azurrak lez litzakez sendia ta auzoa. Auzoai indarra emon bear jake eta toki batzutan, esaterako Bermeo'n. emoten jake, auzo-alkateak

clagoz. Olako zerbait bear dau Mungia'k eta ez litzake gaitxa auzoetan ori lortzea, auzo batsutan olako zerbait orain be ba-dago. Baiña Mungia'k geroago eta erritar geiago daukaz kaleetan, eta kaleetan alkartze au aurrera joango daia dirudi. Asmamena bearko da kaleetan be-erakunde orreik eratzeko.

Baiña lurraldezkoa dan erakunde orren utsa beteteko beste bide batzuk dagoz: Bearizan bakoitxerako talde bat sortu erri-barruan, esaterako dantza-taldea, abes-batza, euskera taldea, pelota taldea, futbol-taldea, mendigoizale-taldea. buztinlari-laldea, eres-batza (banda musical), txistulari-taldea, eta abai'. Olako taldeak ez dira sartzen agintaritzara, baiña eiriko bear-izan bat beteten dabe eta Udal-Batzak diru-laguntza emoten dautse.

Aztertu daigun talde onein edestia. Udal-Batza goitik bera eginda emoten zanean, ez zan gauza erreza olako taldeak edo erakundeak sortzea, bide luze bat izaten zan asi eskariagaz eta bear ziran papel guztiak betetekoa eta azkenean ezetza emoten eben, batez be nai eben personea ez zalako eskatzen ebana.

Baiña bear-izanak or egozan eta urtenbide bat bear zan. Eta baegoan urtebidea: Eleizea. Eleizeak orduan eskubide batzuk geiago eukazan erriak baiño eta eskubide bat auxe zan: Eleiz-taldeak sortzekoa. Orregaitik. olako taldeak, erri-taldeak gaur diranak, orduan eleiz-taldeak ziran. Orra or zergaitik ainbeste talde sortu ebazan parrokian abade izan zan Arregi'tar Jose Mari'k. Berau zan Katoliku-Ekintzaren arduraduna eta beronegana joaten ziran orduko gazteak babes-billa euren taldeak eratzeko eta beronek onartu eta bultzatu egiten ebazan aitzen zjtuan eskariak eta azkenean bera da sortzaille. Ona emen talde batzuk: Abes-batza, zarsaridunen DANONTZAT taldea, peiotarien DANONA taldea, COCORDIA parrokiko orri barriemoillea, sukalki-eguna. sendien taldea. Paulin Solozabal abadeak bere aldetik txistulari-taldea sortu eban eta euskerea irakasten be alegin aundia egiten eban. Orduan erriak egin-bearreko ainbat gauza egiten ebazan Eleizeak, gaur ostera Eleizeak orrelan zeregin gitxiago dauka Udal-Batzak bere erantzukizuna ondo beteten daualako. Dana dala. gaur be ba-dagoz betera egin bear diran eta egiten diran lanak: Irakaskintzan, beartsuen Iaguntzan. Zatren Egoitzean. Emen laguntzaille onak dira aolku Oneko Amaren Lekaime Franziskotairak.

Atal au amaitzeko, Jabur-labur esango dogu dana: Udal-Batzak erritairen Jaguntza bear dau eta orretarako erriaren eta Udal-batzaren bitartean erakundeak gertatu bear dira,

Jose Mitrkt Arre^tti. (Abadea).

ESTRUCTURAS DEL PUEBLO

Terrninado ya en el gobierno rnunicipal el verticalismo de la dictadura, se ha Iogrado que los ayuntamientos sean elegidos por el pueblo. Antes era la anteiglesia (o la villa) que escogia su alcalde, ahora se hace por voto personal y rnediando los partidos polificos.

Pero en la forma antigua de gobierno municipal habia una mediacion, que esta poco investigada pero era real, las cofradi'as. Cada barrio tenia su cofradia con sus bienes y su iglesia y alli proponia su representante y sus reivindicaciones y asr' se facilitaba la reunion en el portico del pueblo.

Esto quiere decir que el antiguo pueblo estaba vertebrado, entre la Anteiglesia y la persona estaban Ia familia y el barrio que tenran su influencia.

Tambien hoy seria una buena ayuda para el ayuntamiento el contar con estos alcaldes de barrio elegidos. Algo de esto existe en Bernreo. Asr la presencia de la autoridad ante los ciudadanos serr'a nras efrciente. El pueblo estan'a mas vertebrado.

No se olvide que el casco urbano crece cada vez mas y esta organizacion tendria qu(^Ilevarse a cabo en las calles. con un poco de rmaginacion.

A falta de esta organizacion casi territorial, se ha acudklo a otro sistema para acndir a las necesidades del pueblo, creando para cada necesidad un grupo de personas con snbvencion del ayuntamiento. Asr' existen grupos para bailes, para canto, para fomento del euskera , para pelota, para ciclismo, para alpinismo, para ceramica, para txistn, etc.

Pero miremos un poco a la historia reciente de estos grupos. En tiempo de la dictadura era una carrera de obstaculos crear un grupo de estos. Largos tramites que al fin terniinaban en negativa porque el responsable no era del agra-

do de los mandamases. Tambien este problema tuvo una salida. Aeudir a la Iglesia que tenia algunos privilegios y podia organizar estas eosas dentro del movimiento de la Accion Catolica. Asi se explica que tantos acudieran al saeer-dote Jose Maria Arregi, responsable en la parroquia de la Accion Catolica para crear grupos. El aeeptaba a todos y les daba "la chapa" para que conti-nuaran reuniendose. Asi surgieron el Orfeon, el Club de jubilados DANONTZAT, el grupo de Pelota DANONA, la revista parroquial COCORDLA, el Coneurso de Guisado, el grupo de familias, ete. Paulino Solo-zabal por su parte comenzo con el grupo de Txistu, enseñanza de la musica y del euskera, todo ello bajo la vigilancia de la Guardia Civil que andaba eerca y a veees acosaba y perseguia. Alguna vez se oyo esta voz del Alcalde a los Guardias: "Si haee falta, disparen, que yo respondo".

Kn aquellas fechas muehas de las atenciones que son responsabilidad del municipio quedaban en *manos* de la Iglesja. Pero *aun* hoy hay *cosas en que se* colabora, como Caritas y Asistencia soeial, Enseñanza en el Colegio Ventades, antiguo asflo que esta construyendo ahora mismo una hermosa residencia para ancianos, colaborando en ello eon cariño y desinteres las religiosas Francisea-uas del buen eonsejo.

Digamos para tertninar este capitulo que el ayuntamiento necesita de cola-boracion ciudadana y para ello es preeiso vertebrar el pueblo.

Yxuren El.\eko iraspen edo fimdciziñoak oraintxe diardu egoitz barria egiien. Irttdian leitengo arria iptntea. Iraspen oneit bttrit Alkotea da eta parrokoa Lendakari-orde.

XX.- ETORK*I*ZUNA

Eldu gara azkenengo atalera. Gure edesti edo istoria au bizitzarako irakasle izatea gura dogu. Orregatik azkenengo azterketa labur au.

Edestian ikusi dogu guda asko izan dirala eta 1936n. urtekoa guztietan negargarriena. Ikusi dogu guda orreik samintasuna ta negarra ekarten ebezan artean, be-maillan/Mungia'ko sendiak bakean eta pozik bizi zirala, gure ingurua Arkadia zoriontsu baten antzekoa izan dala. Ikusi dogu urteen joanean izandan aurrerapen zoragama, bideak, telefonoak. lana eta abar. Eta lana gizaldien joanean aldatu egin bear izan dogu: artzainlza, nekasaritza, burdinlana, lantegiak. Agiri da. baiña, erri-burtia. Mungia'ren kaskua, geroago ta aundiagoa dogula, baserritik oraindiño be jentea kalera dalorrela. Baita Bilbao uria uiTeratu egin jakula, eta ori dana ta geiago ikusita au da itauna: Geroan zer izango da Mungia? Bilbao'tarvçn lo-lekua?

Erri aundi bat izango gara. eta laster izan be. Gaiñera datorku Bilbao'ren zabalkundea eta albo-errien jokabidea. Eta uri-burua geroago ta aundiagoa izango dan artean. alboetan etxeederrak, txaletak, ugaritu egingo dira. Jokabide ori asita dago. ez Bilbaina'na bakarrik. erri txikietako urigintza-lanetan be bai. Aunditasun orrek gure **eiTi**-izakerea ondatu egingo ete dau? Badago orretarako arriskua. Alegindu gaitezan '"geu"' izaten.

Errian etxegintza asko ugarituko da eta Udal-Batzak ondo begiratu bearko dautso arlo oneri. Landetxo'n egin dan urigintza nasaia, berebiltokiak azpian barik alboan dirala, bide zabalak eta orlegimneak ugari dirala. etxeen goierea Iaburra dala. ..orrelan jokatu bear da etorkizunean erri garbia ta lasaia euki dagigun. Guk gaurko lurralde zabala daukagu. ez dagiguzan etxeak ia alkarren gaiñean egin, zabal eta nasai baiño. Orrek diru-galtzea dakav baiña gerovako bizikera egokia be bai.

Mungia'ko jentea geroago'ta obeto biziko da. Ori itxaroten dogu eta gura dogu, baiña larrialdiak (krisisak) be etorriko dira.

Eta ain kalte ikaragarriak eta ainbeste negar ekarri dauskuen gudak? Zer? Amaitu dira ala jarraituko dabe?

Ez al da geiago gudarik etorriko gure artera! Baiña mendigaiñeetan tximistak agiri dira. Euskalerria ez da aintzat artzen, goiko agintariak ez dabez ikusten Iparraldeko ta Egoalde'ko luarraldeak erri bat lez. Ori onartu baiño naiago dabela guda dirudi. Eta guk ez daukagu bakerik erria onartzen ez dan artean. Ez daigun itxaropena galdu, elduko da Euskalerri alkartua bere lurraldean bakean biziko dan aidia. Ori lortu ezkero amaituko litzakez ETA'ren ilketa mingarriak eta Euskalerria zoriontsu biziko litzake Europa zoriontsuan. Elduko gara egun zoragarri orretara.

Mungia, guda eta agintaritza gogorren artean, be-maillan Arkadia zoriontsua izan dala esan dogu, edo beste era batera esanda, atsegin-baralz bat, paraisu bat izan dala. Baiña ez aiztu baratzaren edo paraisuaren baztciren baten beti agertzen dala sugeren bat.

Teh/io Zfirra auzoa. Landeivo-iiigttnum. Vnginiza egokia. Goiera gii.xi. Berebii-iokiak alboan. Bide egokiak. Laxaiiasitna.

MIRANDO AL FUTURO

Hcmos Ilegado a este liltimo capitulo de esta especie de historia de Mungia. Antes de terminar, permitasenos una breve reflexion mirando al futuro.

Hemos visto en la historia muchas guerras y ninguna tan crucl para nuestro pueblo como la de 1936. Pero tambien hemos observado que el puehlo en la base ha sido una Arcadia feliz, un paraiso. Hemos progreasado mucho, hemos tenido que cambiar de trabajo, de la ganaderia a la agricultura, del hierro a los molinos, del campo a la fabrica y hemos visto ciecer cl casco urbano del pueblo. Ahora nos preguntamos: y j,cual scra nuestro futuro? ;,dormitorio de Bilbao?.

No cabe duda de que Mungia esta llamada a ser un gran pueblo y muy pronto. Bilbao se difunde, de los pueblos cercanos nos viene gente, pero mien-Iras el casco urbano ira creciendo aumentara un fenomeno ya iniciado: Las colinas cercanas se llenaran de Chalets. Fs el fenomeno de "La Bilbaina" de Laukariz, pero de otro modo, mas individual que colectivo. Y este creeimiento, urbano y semiurbano, podra ser peligroso para que perdamos cn caracter del pucblo. Por eso debemos cuidar con esmero todos las señas de identidad del pueblo.

Aumentara la construccion en años proximos y el ayuntamiento debera salvar la vida sin aglomeraciones, procurando zonas bien urbanizadas como la de Landetxo con zonas verdes, amplias calles o carreteras, garajes sin acudir a sotanos... Todo ello supondra mas inversion pero garantizara el futuro de bienestar en una zona en que hoy por hoy abunda en terreno edificable.

^Habra paz en el futuro? Las ciscunstancias actuales no ofrecen muchas garantias. Para que el Pueblo Vasco tenga paz debe comenzarse por ser reconocido como pueblo con sus seis o siete territorios y deberan reconocerse sus derechos como pueblo y rnientras no se Ilegue a este reconocimiento, la paz no sera posible. No perdamos la esperanza de vivir como queremos dentro de una Europa unida y pacificada,

Si entre guerras y bajo la dictadura, la base del pueblo ha sido una Arcadia feliz, un paraiso. sin dnda asi seguira siendo, pero no olvidemos que en algun rincon del paraiso siempre aparece una scrpiente.

Munguia 2000-08-09

AURKIBIDEA / INDICE

AURKEZPENA / PRESENTACION 5

I.- LUR -AZALAREN EDESTIA / HISTORIA GEOLOGICA 7

II.- LEIZETAKO GIZONA/EL HOMBRE DE LAS CUEVAS 11

UI.- ARTZAIÑEN ALDTA / EPOCA DE LOS PASTORES 14

IV.- NEKAZARITZA TA BURDIN-AROA 17

V- BILLELA SENDIA / LA CASA DE LOS VILLELA 21

VI.- AIDE NAGUSIAK / LOS PARIENTES MAYORES 27

VII,- MUNGIA'KO GUDALDIA / LA BATALLA DE MUNGIA 31

VIII.- ERRIA ETA URIA / EL PUEBLO Y LA VILLA 34

IX.- ELEIZAK MUNGIAN / TEMPLOS DE MUNGIA 38

X.- LTBERALAK, KARLISTAK ETA ABERTZALEAK
LIBERALES. CARLTSTAS Y NACIONALISTAS 49

XL- 1936'KO GUDA TA ONDORENAK / GUERRA DE 1936 Y
SUS CONSECUENCIAS *53*

XII.- GUDA-OSTEKO GIROA / LA POSTGUERRA 61

XIII.- ERRI-AGINTARITZA / DE NUEVO LA DEMOCRACIA *66*

XIV- BIDEAK, ITURRIAK, ZUBIAK ETA ETXEAK / CAMINOS,
FUENTES, PUENTES Y EDIFICIOS 70

XV- MUNGIAR OSPETSUAK / HIJOS ILUSTRES 77

XVI..- BASERRI-LANA EDO NEKASARITZA / VJDA RURAL Y
GANADERA 87

XVII.- LURGINTZATIK LANGINTZARA / DE LA AGRICULTURA A
LA INDUSTRIA 93

XVIII.- IRAKASKINTZA / ENSEÑANZA 97

XIX.- ERRTKO ERAKUNDEAK / ESTRUCTURAS DEL PUEBLO 102

XX.- ETORKJZUNA / MIRANDO AL FUTURO 106

IRUDIAK / ILUSTRACIONES

1,- Azala: Tribika ba.serriko ikurdja / Escudo de la Casa dc Machin-Trobika,
2- Lur-azalak / Estratos..
3- Leizetako marrazkiak / Pintura rupestre...
4 - Bizkaia'n dolmenak diran lekuak / Localizacion de dolmencs................
5- Ola-gi7onak / Lo ferreros..
6.- Billela Torre-etxea / Casa-Tone Villela..
7,- Butron Torre-etxea / Casa-Torre Butron...
8.- Erdi-Aroko zalduna / Jinete medieval {Diego Lopez de Haro)................
9.- "Biona" iturria / Fuenle foral "Biona"...
10 - Andra Mari eleizea len / I«lesia derribada de Santa Maria....................
11 - Mungia'ko Andra Mari / Santa Maria dc Mungia................................
12 - Karlistet) II gudako bakearen maia / Mesa de la paz II guerra caiiista ...
13 - Luis Agirre Bilbao anai beneragarria / Venerable H° Luis Agirre Bilbao
14 - Lauzurika Gotzaifia / Mons. Lauzurika..
15 - Ratael Zabala Gorriño...
15 bis- Torrontegi'tar Jose Antonio Alkatea..
16 - Sabino Aratia..
17 - Albo bidea / Carrctera de cincunvalacion..
18 - Latiaxeta...
19 - Anupe'tar Pedro aita / Padre Petlro Arrupe...
20 - Landeixo Goikoa..
21 - Solozabal'dar Paulin Olerkaria omendua..
22 - Urterako txania / Cerdo de atitoabastecimiento anual en casa..............
23 Arietxe Laniegia / Fabrica Artetxe..
24 Ikastola Lanamendi..
25 Jose Maria AiTegi...
26 Telmo Zaira Auzoa / Urbanizacion Telmo Zarra...................................

IDAZLEAREN IDAZ-LANAK
OBRAS DEL MLSMO AUTOR

IMungialde, Bermeo, ta Ondarru ko euskal abostegia (Argitaiatu barik)
La fonetica vasca cn la zona de Mungia, Bermeo y Ondarroa (Inedita).
2 - Len, orain eta beti (elebarria, argitaratu barik).
3.- Iruarrizaga'tar Luis ailaren bizitza / Vida dej Mtisico P. Luis de Iruarrizaga
4 - Nazarei eko Jesus.
5.- Erri bat bidean
6 - Gu, gure mundua ta gttre fedea.
7,- Zu Martfn (Gomutakiak)
Oye, Marli'n (Memorias)
8.- Mungia ta mungiarrak
Mungia, su ticrra y sus hombres.
itzulpenak: Bermeo ta Zeanuri'ko udal-etxeetan.
Bilbao'ko Gotzaindegian 1985-1995
Traducciones: En los Ayuntatnientos de Zeanuri y Bermeo.
El Obispado de Bilbao de 1985 a 1995
[daz-Ianak aldizkarionetan:
Pen^amiento Alaves. Deia. Possunuts. Yunque. Pancarta. Eco
Misional. Surge. Alkartasuna
Concordia, Goiz-Argi, Agtir. Zer, Kardaberaz. Bermco. Aran
(Arratia) Saski Naski, Euskeiazainiza. Izen-ordea. saniian "Ganriz'" izaten da.
Inoz "Landabarri"be bai. Atarikoak izenpetu barjk.
He escrito articuJos en Jas revistas arriba citadas con frecueneia con el seudonimo "Gamiz" y a veces '"Landabarri". Ediioriales sin firma.